

मानव अधिकार रक्षकहरूको
मान्यता र संरक्षणका लागि
तयार पारिएको
एक नमुना कानून

अनुवादनसम्बन्धी सूचना

यो नमुना कानून हाल अङ्ग्रेजी, फ्रेन्च र स्पेनिस भाषामा उपलब्ध छ । ISHR अन्य भाषामा हुने अनुवादको स्वागत गर्दछ । यद्यपि, यस सामग्रीको सान्दर्भिकता र निष्ठाको सुनिश्चितताका लागि अनुवाद गर्नु पहिले वा अनुवादका लागि हामीलाई अग्रिम खबर गर्नु होला ।

यो संस्करण जेनवरी २०१७ र मा प्रकासन भएको हो ।

थप जानकारीका लागि www.ishr.ch मा जानु होस् ।

नमुना कानूनको परिचय र उद्देश्य

प्रस्तुत नमुना कानूनको उद्देश्य, राष्ट्र तथा अन्य पक्षहरूलाई 'व्यक्ति, समूह र समाजका अङ्गहरूको विश्वव्यापी मान्यता प्राप्त मानव अधिकार र आधारभूत स्वतन्त्रताको संवर्द्धन र सुरक्षा गर्ने अधिकार र दायित्वसम्बन्धी घोषणापत्र (संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय घोषणापत्र)' को पूर्ण र प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न निर्देशन र सहयोग गर्नु रहेको छ ।

मानव अधिकार रक्षकलाई सुरक्षित तथा सबल वातावरणमा बिना त्रास, प्रतिशोध, र अनुचित बन्देजमा काम गर्न कानुनी मान्यता र संरक्षण अत्यावश्यक हुन्छ । मानव अधिकार रक्षकको कानुनी मान्यता र संरक्षणले मानव अधिकारको सम्मान, लोकतन्त्रको संवर्द्धन, सुशासन, दिगो विकास र विधिको शासनको सम्मानजस्ता बृहत् उद्देश्यहरूलाई समेत टेवा पुग्दछ । मानव अधिकार उल्लङ्घनबाट पीडित तथा समाजको समग्र हितका लागि मानव अधिकार रक्षकहरू पहलकदमी लिने गर्दछन् ।

मानव अधिकार रक्षकहरूलाई सुरक्षित र सबल वातावरणमा आफ्नो कामस्वतन्त्र भई गर्न पाउने सुनिश्चित गर्नु राज्यको आधारभूत दायित्व हो ।

विगतमा थुप्रै संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय विज्ञ तथा संयन्त्रहरू जस्तै: विशेष कार्यादेशवाहकहरू (Special Procedures), सन्धि अङ्गहरू (Treaty Bodies), मानव अधिकार परिषद्, मानव अधिकार उच्चायुक्तको कार्यालय लगायत क्षेत्रीय मानव अधिकार संयन्त्रहरू र विज्ञहरूले घोषणापत्रमा समाविष्ट अधिकारहरूको कार्यान्वयन गर्न र रक्षकहरूको कामलाई अपमानित गर्ने वा अपराधिकरण गर्ने किसिमका कानूनहरूको पुनरावलोकन गर्न र संशोधन गर्न राज्यको ध्यानाकर्षण गराएका थिए ।

यद्यपि, केही राष्ट्रहरूले मात्रै घोषणापत्रलाई आफ्ना राष्ट्रिय कानूनभित्र बृहत् रूपमा रूपमा समावेश गरेका छन् । कतिपय राष्ट्रहरूले मानव अधिकार रक्षकहरूलाई वैधानिक काम गर्न अत्यावश्यक मौलिक अधिकार र स्वतन्त्रतामा बन्देज लगाउने कानूनहरू कार्यान्वयन गरिरहेका छन् हुन्छन् । केही राष्ट्रहरूमा मानव अधिकार रक्षकहरूको कामलाई सुरक्षा दिने कानून र नीतिहरू त छन् तर तिनको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न आवश्यक श्रोत वा राजनीतिक इच्छाशक्तिको कमी रहेको देखिन्छ ।

यस परिवेशमा, प्रस्तुत नमुना कानूनका प्राथमिक उद्देश्यहरू देहायबमोजिम रहेका छन् :

- रक्षकहरूको कामलाई समर्थन गर्न एवम् उनीहरूलाई प्रतिशोध र आक्रमणबाट सुरक्षा दिन बन्ने कानून, नीति तथा संस्थाहरू निर्माण गर्नप्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउने ;
- मानव अधिकार रक्षकहरूले गर्ने महत्वपूर्ण कामको स्पष्ट कानुनी मान्यता र सुरक्षाका लागि वकालत गर्न रक्षकहरूका लागि उपकरण (Tool) प्रदान गर्ने
- विद्यमान कानून तथा नीतिहरूको सम्पूर्णता र प्रभावकारिता मापन र समीक्षा गर्ने राज्य र मानव अधिकार रक्षकहरूलाई सक्षम बनाउने ।

नमुना कानून निर्माणको तयारी विधि

प्रस्तुत नमुना कानूनलाई २८ जना विज्ञहरूलेको समर्थन गरेका छन् । International Service for Human Rights (ISHR) ले, तीन वर्ष लगाएर तल उल्लेखित महत्वपूर्ण विचारहरू समेटेर, यसलाई विकास गरेको हो ।

- तुलनात्मक कानुनी अन्वेषण : सम्पूर्ण क्षेत्रहरूबाट लगभग ४० ओटा राष्ट्रिय अधिकार क्षेत्रहरूका असल/राम्रा अभ्यास (Good Practices) र प्रतिबन्धात्मक अभ्यास (Restrictive Practices) दुवैको पहिचान गर्न गरिएको¹
- सम्पूर्ण भौगोलिक क्षेत्र र विभिन्न कानुनी प्रणाली भएका राष्ट्रहरूका ५ सय भन्दा बढी मानव अधिकार रक्षकहरूसँग प्रत्यक्ष परामर्श गरिएको²
- एक विशेष अनुगमन टोली र उपलब्ध सामग्रीको समीक्षा -comparative literature review)³ र
- मानव अधिकारका विज्ञ र विधिशास्त्रीहरूसँग नमुना कानूनको खाका निर्माण गर्न र मस्यौदालाई अन्तिम रूप दिन दुईदिने बैठक आयोजना गरिएको

यो नमुना कानून तयार गर्न फ्रेसफिल्ड्स ब्रुकहाउस डेरिङ्गर (Freshfields Bruckhaus Deringer) ले पर्याप्त विज्ञता र निःशुल्क कानुनी सहायता प्रदान गरेका थिए ।

यो नमुना कानूनको प्रयोग कसरी गर्ने ?

1. 'बन्देज देखि संरक्षणसम्म', www.ishr.ch/sites/default/files/article/files/research_report_on_legal_environment_for_hrds_upload.pdf.
2. In the eyes of the law: Human rights defenders demand national legal recognition and protection, Summary Consultation Report; In the eyes of the law: Human rights defenders demand national legal recognition and protection, Full Consultation Report.
3. In Defense of Life: Civil Observation Mission (moc) Report on the situation of human rights defenders in Mexico 2015 prepared by a group of national and international organisations (The Mexican Commission for the Defense and Promotion of Human Rights (cmdpdh), Peace Brigades International – Mexico Project (pbi Mexico) and Conexx- Europe, with the support of Amnesty International Mexico (ai Mexico), Just Associates (jass), the International Service for Human Rights (ishr), Front Line Defenders (fld), Protection International (pi), Robert F. Kennedy Human Rights (rfk Human Rights), the Observatory for the Protection of Human Rights Defenders (omct/fidh), and the German Coordination for Human Rights in Mexico), see: www.cmdpdh.org/publicaciones_pdf/cmdpdh_en_defensa_de_la_vida_conclusiones_de_la_mision_de_observacion_civil_sobre_situacion_de_personas_defensoras_en_mexico_2015.pdf); as well as Protection International's materials on its Focus web page: <http://focus.protectionline.org/> arising from a study of new and ad hoc national legislation and mechanism to protect defenders.

यो नमुना कानुनको उद्देश्य मानव अधिकार रक्षकहरूको मान्यता र सुरक्षा गर्ने कानुनको विकास गर्न, विधायकहरू र रक्षकहरूलाई पथ प्रदर्शन गर्ने रहेको छ । यसको मनसाय निर्मित कानुनको अङ्ग बन्ने होइन ।

प्रस्तुत नमुना कानुन, विभिन्न पक्षहरूले विविध प्रयोजनका लागि प्रयोग गरुन् भन्ने अपेक्षा गरिएको छ :

- मानव अधिकार रक्षकको पहिचान र सुरक्षाका लागि आवश्यक राष्ट्रिय कानुन बनाउन विधायक र नीति निर्माताहरूलाई, प्राविधिक सहयोग गर्ने वा विद्यमान कानुनको सीमा क्षेत्र र प्रभावकारिताको पुनरावलोकन गर्न सहयोग श्रोतका रूपमा ; र
- मानव अधिकार रक्षक र अरू नागरिक समाजका सदस्यहरूलाई कानुन निर्माण गर्न आवश्यक प्रस्तावहरू बनाउन निर्देशन गर्न तथा जानकारी दिन र सो कानुन निर्माण र समीक्षा गर्न चेकलिस्ट र जवाफदेहिताको उपकरणका रूपमा ।

प्रस्तुत नमुना कानुन यथासम्भव, बृहत् बनाउन खोजिएको छ । यसलाई आवश्यकताअनुसार राष्ट्रिय परिवेश, परिदृष्टि, कानुन र संवैधानिक रूपरेखामा अनुकूलन गर्नुपर्नेछ । यस नमुना कानुनका आधारभूत प्रावधानहरूले न्यूनतम रूपमा भए पनि, संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय घोषणापत्रका सान्दर्भिक प्रावधानहरूलाई आधाररेखा (baseline) प्रदान गर्ने र सबलीकरण गर्ने अपेक्षा राखिएका छ । घोषणापत्रका थुप्रै प्रावधानहरू असल अभ्यास र प्रावधान यसमा मा समाविष्ट छन् र ती संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय घोषणापत्र वा अरू अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजमा उल्लेख दायित्व वा मापदण्डभन्दा व्यापक छन् ।

राष्ट्रिय कानुनी सन्दर्भ र परम्पराको आधारमा प्रस्तुत नमुना कानुन विभिन्न तरिकामा अपनाउन सकिन्छ- कानुन र नियमहरूको संयोजन मार्फत, कानुन र अध्यादेशको संयोजन मार्फत, र कानुन र नीतिहरूको संयोजन मार्फत ।

मानव अधिकार रक्षकको अधिकार संरक्षणका लागि कानुन बनाउँदा, रक्षक र नागरिक समाजका सदस्यहरूसँग परामर्श अपरिहार्य हुन्छ । साथै, कानुन निर्माण गर्दा, महिला मानव अधिकार रक्षकहरूको विशेष अवस्था र जोखिममा भएका वा जोखिमको सम्भाव्यतामा भएका अरू रक्षकहरूप्रति संवेदनशील हुनु पर्दछ ।

यो पनि अत्यावश्यक छ कि, मानव अधिकार रक्षकको अधिकारसंरक्षणका लागि कुनै पनि कानुनले उच्च राजनीतिक समर्थन पाउनु पर्दछ र कानुनको पूर्ण र प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि पर्याप्त श्रोत संशाधनहरूको व्यवस्था हुनु पनि जरूरी हुन्छ ।

मानव अधिकार रक्षकहरूको संरक्षणका लागि समग्र रूपरेखा

स्मरण रहोस्, मानव अधिकार रक्षकहरूको मान्यता एवम् संरक्षणका लागि यो नमुना कानुनका आधारमा एक विशिष्ट कानुन आवश्यक हुन्छ । तर त्यो कानुन आफैमा रक्षकहरूका लागि आवश्यक सुरक्षित र सबल वातावरण बनाउने समग्र रूपरेखाका लागि पर्याप्त नहुन सक्छ । विशिष्ट कानुन तर्जुमा गरिनु पर्ने प्रक्रियालाई समर्थन गर्दै, यो नमुना कानुन बनाउने क्रममा, छलफलमा सहभागी रक्षकहरूले आफ्ना काममा बन्देज लगाउने किसिमका नीति तथा कानुनहरूलाई पनि पुनरावलोकन र आवश्यक संशोधन गरिनु पर्ने विषयमा ध्यानाकर्षण गराएका थिए । त्यसैगरी उनीहरूले काम गर्ने वातावरण सुरक्षित र सबल बनाउन मद्दत गर्ने कानुनलाई अन्य थुप्रै उपायहरूको अबलम्बन गर्दा गर्दा मात्रै सो कानुन प्रभावशाली हुने विचार, राखेका थिए । पूर्व विशेष समाधीक्षक मार्गरेट सेकाजाको (Former Special

Rapporteur Margaret Sekaggya)⁴, ले सन् २०१३ डिसेम्बर महिनामा तयार पारेको प्रतिवेदनमा मानव रक्षकहरूलाई क्रियाशील हुन चाहिने सुरक्षित र सबल वातावरणका मुख्य तत्वहरू,समाविष्ट थिए । तीर निम्नानुसार छन् :

- अनुकूल कानुनी, संस्थागत र प्रशासनिक ढाँचा, ;
- दण्डहीनताविरुद्धको अभियान र मानव अधिकार उल्लङ्घनविरुद्ध रक्षकहरूको न्यायमा पहुँच,
- सशक्त, स्वतन्त्र र प्रभावकारी राष्ट्रिय मानव अधिकार संयन्त्रहरू,
- रक्षकहरूका कामका लागि सार्वजनिक समर्थन सहित, प्रभावकारी संरक्षण नीति र संयन्त्रहरू,;
- महिला मानव अधिकार रक्षक र महिलाका अधिकार र लैङ्गिक मुद्दाहरूमा काम गर्ने मानव अधिकार रक्षकहरूका जोखिम र चुनौतीहरूप्रति विशेष ध्यान दिने,
- गैरराज्य पक्षहरूद्वारा मानव अधिकार रक्षकका कामको सम्मान र समर्थन,
- संयुक्त राष्ट्र सङ्घ र अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार निकायहरूमा सुरक्षित र खुला पहुँच र
- मानव अधिकार रक्षकहरूको सुदृढ, गतिशील, र विविधतायुक्त समुदाय ।

4 मानवअधिकार रक्षकहरूको स्थितिको बारेमा पूर्व विशेष समाधीक्षक मार्गरेट सेकाग्जाको सन् २०१३ डिसेम्बर महिनाको प्रतिवेदन , A/HRC/25/55.

नमुना कानूनका हस्ताक्षरकर्ताहरू

सन् २०१६ को मे १० र ११ को विशेषज्ञ बैठकमा निम्नलिखित मानव अधिकार विज्ञ र विधिशास्त्रीहरूले यस नमुना कानूनलाई समर्थन गरे :

Alice Mogwe, निर्देशक, Ditshwanelo – The Botswana Centre for Human Rights.

Andrea Rocca, संरक्षण प्रमुख, Front Line Defenders.

Chris Sidoti, अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार परामर्शदाता, OHCHR Voluntary Fund for Technical Cooperation in the Field of Human Rights को कार्यसमिति सदस्य, पूर्व अष्ट्रेलियाली मानव अधिकार आयुक्त

Claudia Virginia Samayoa, संस्थापक र संयोजक, Unidad de Protección de Defensoras y Defensores de Derechos Humanos Guatemala - UDEFEGUA (ग्वाटेमालामा मानव अधिकार रक्षकहरूको संरक्षण इकाइ)

Clément Voule, पश्चिम अफ्रिकी मानव अधिकार रक्षक सञ्जालका उपाध्यक्ष र अफ्रिकी आयोग निकासी उद्योग, वातावरण र मानव अधिकार कार्यसमूह सदस्य ।

Daniel Joloy, मेक्सिकन मानव अधिकार रक्षक र वरिष्ठ नीति सल्लाहकार, Amnesty International.

Gerald Staberock, महासचिव, World Organisation Against Torture.

Guadalupe Marengo, उपनिर्देशक, Head of Global Human Rights Defenders Team, Amnesty International.

Hassan Shire Sheikh, अध्यक्ष, Defend Defenders.

James Savage, कार्यक्रम अधिकारी, Enabling Environment for Human Rights Defenders, The Fund for Global Human Rights.

Jean-Daniel Vigny, स्वीस परराष्ट्र मन्त्रालयका लागि अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकारसम्बन्धी विषयहरूका विज्ञ परामर्शदाता ।

Kamala Chandrakirana, कानून र अभ्यासमा हुने महिलामाथिको विभेदसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र सङ्घको कार्यसमूहको सदस्य, र पूर्वअध्यक्ष र महासचिव, Indonesia's National Commission on Violence Against Women.

Luis Enrique Eguren Fernandez, कार्यसमिति सदस्य, Protection International.

Margaret Sekaggya, कार्यकारी निर्देशक, Human Rights Centre Uganda, मानव अधिकार रक्षकहरूको अवस्थासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र सङ्घकी पूर्व विशेष समाधीक्षक -former Special Rapporteur), र युगान्डा मानव अधिकार आयोगकी पूर्व अध्यक्ष

Mauricio Angel, नीति, अनुसन्धान र प्रशिक्षण इकाइ प्रमुख, Protection International.

Michael Ineichen, कार्यक्रम प्रबन्धक (corporate accountability) र मानव अधिकार परिषद् अधिवक्ता निर्देशक, International Service for Human Rights.

Michel Forst, मानव अधिकार रक्षकहरूको अवस्थासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र सङ्घका विशेष समाधीक्षक (Special Rapporteur)

नमुना कानून निर्माणको तयारी विधि

Navi Pillay, मानवअधिकारका लागि संयुक्त राष्ट्र सङ्घका पूर्व उच्चायुक्त

Olga Abramenko, विज्ञ, ADC Memorial.

Olivier de Frouville, Professeur de droit public, Directeur du C.R.D.H. Université Panthéon-Assas, / संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय मानव अधिकार समिति सदस्य

Otto Saki, वरिष्ठ कानुनी सल्लाहकार, अफ्रिका क्षेत्रीय कार्यालय, International Commission of Jurists.

Patricia Schulz, महिलाविरुद्ध हुने सबै किसिमका भेदभाव उन्मूलन गर्ने संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय समितिका सदस्य

Philip Lynch, निर्देशक, International Service for Human Rights.

Reine Alapini-Gansou, मानव अधिकार रक्षकहरूको अवस्थासम्बन्धी अफ्रिकाका लागि विशेष समाधीक्षक - Special Rapporteur), African Commission on Human and Peoples' Rights.

Sir Nicolas Bratza, पूर्व अध्यक्ष, European Court of Human Rights.

Vrinda Grover, मानव अधिकार अधिवक्ता र अभियन्ता र कार्यसमिति सदस्य, Board Member of the Fund for Global Human Rights, and Bureau Member of South Asians for Human Rights.

Wilder Tayler, महासचिव, International Commission of Jurists.

Yanghee Lee, म्यानमारमा मानवअधिकारको अवस्थाबारे संयुक्त राष्ट्र सङ्घका विशेष समाधीक्षक -Special Rapporteur)

मानव अधिकार रक्षकहरूको मान्यता र संरक्षणका लागि बनेको कानून

परिच्छेद १ : सामान्य प्रावधान.....	११
दफा १ उद्देश्यहरू.....	११
दफा २ मानव अधिकार रक्षकको परिभाषा.....	१२
परिच्छेद २ : मानव अधिकार रक्षकका अधिकारहरू र मानव अधिकार रक्षा गर्ने दायित्व.....	१४
दफा ३ मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताको प्रवर्द्धन र संरक्षण गर्ने अधिकार.....	१४
दफा ४ समूह, सङ्घ र सङ्गठनहरू गठन गर्ने अधिकार.....	१५
दफा ५ श्रोत संसाधनहरूको माग, प्राप्त र उपयोग गर्ने अधिकार.....	१६
दफा ६ जानकारी खोज्ने, प्राप्त र प्रवाह गर्ने अधिकार.....	१७
दफा ७ मानव अधिकारसम्बन्धी विचारहरूको विकास र वकालत गर्ने अधिकार.....	१८
दफा ८ गैरसरकारी, सरकारी र अन्तरसरकारी सङ्गठनहरूसँग सम्पर्क गर्ने अधिकार.....	१९
दफा ९ अन्तर्राष्ट्रिय र क्षेत्रीय मानव अधिकार निकाय र संयन्त्रहरूसँग पहुँच, कुराकानी र सहकार्य गर्ने अधिकार.....	१९
दफा १० सार्वजनिक मामिलामा भाग लिने अधिकार.....	२०
दफा ११ शान्तिपूर्ण सम्मेलन गर्ने वा भेला हुने अधिकार.....	२१
दफा १२ प्रतिनिधित्व र वकालत गर्ने अधिकार.....	२२
दफा १३ आवतजावत गर्ने स्वतन्त्रता.....	२३
दफा १४ गोपनीयताको अधिकार.....	२४
दफा १५ त्रास वा प्रतिशोधबाट स्वतन्त्रता.....	२५
दफा १६ मानहानि र सामाजिक रूपमा कलङ्कित बनाइने कार्यबाट स्वतन्त्रता.....	२६
दफा १७ सांस्कृतिक अधिकार प्रयोग गर्ने अधिकार र व्यक्तित्वको विकासको अधिकार.....	२६
दफा १८ प्रभावकारी उपचार र पूर्ण परिपूरणको अधिकार.....	२७
दफा १९ मानव अधिकार रक्षकहरूको अधिकारमा सीमितता.....	२८
दफा २० अन्य अधिकार र स्वतन्त्रता प्रभावित नहुने.....	२९
दफा २१ मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताको रक्षा गर्ने दायित्व.....	२९
परिच्छेद ३ : सार्वजनिक निकायहरूको दायित्व.....	३०
दफा २२ मानव अधिकार रक्षकका मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण एवम् परिपालना गर्ने दायित्व.....	३०
दफा २३ मानव अधिकार रक्षकका गतिविधि र कामलाई सहजीकरण गर्ने दायित्व.....	३०
दफा २४ मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रतासम्बन्धित सामग्रीमा निशुल्क पहुँच प्रदान गर्ने दायित्व.....	३१
दफा २५ गोपनीय स्रोतहरू नखुलाउने दायित्व.....	३२
दफा २६ त्रास वा प्रतिशोधविरुद्ध सुरक्षा सुनिश्चित गर्ने दायित्व.....	३२

दफा २७ स्वेच्छाचारी वा गैरकानुनी घुसपैठ र हस्तक्षेपविरुद्ध संरक्षण सुनिश्चित गर्ने दायित्व	३३
दफा २८ अनुसन्धान गर्ने दायित्व	३३
दफा २९ प्रभावकारी उपचार र पूर्ण परिपूरण सुनिश्चित गर्ने दायित्व	३४
दफा ३० त्रास वा प्रतिशोधजन्य कार्यलाई अपराधिकरण गर्ने दायित्व	३५
दफा ३१ मानव अधिकार शिक्षाको प्रवर्द्धन र सहजीकरण गर्ने दायित्व	३५
दफा ३२ संरक्षण र तत्काल सुरक्षा उपायहरू कार्यान्वयन गर्ने दायित्व	३६
दफा ३३ विदेशमा रहेका मानव अधिकार रक्षकहरूलाई सहयोग गर्ने दायित्व	३६
परिच्छेद ४ : मानव अधिकार रक्षकहरूका संरक्षणको लागि संयन्त्र	३८
दफा ३४ मानव अधिकार रक्षकका संरक्षणको लागि संयन्त्र स्थापना	३९
दफा ३५ नागरिक समाजसँग परामर्श	४४
दफा ३६ स्रोत र संसाधनहरू	४४
दफा ३७ प्रशिक्षण र परीक्षण	४५
परिच्छेद ५ : परिभाषाहरू र यस कानूनको प्रयोगात्मक सीमा	४७
दफा ३८ परिभाषाहरू	४७
दफा ३९ अविभेदकारी रूपमा लागु हुने	४९
अनुसूची १ : मानव अधिकार रक्षकहरूको संरक्षण गर्ने संयन्त्रको कार्यादेश, श्रोतसंसाधन र कार्यान्वयनसम्बन्धी सम्भावित थप प्रावधानहरू	५०
दफा १ संरक्षण उपायहरूका लागि निवेदन	५०
दफा २ निवेदनको समीक्षा	५०
दफा ३ संरक्षण योजना र उपायहरूको निर्माण	५२
दफा ४ तत्काल संरक्षण योजना र उपायहरू	५४
दफा ५ संरक्षणका उपायहरूको पुनर्समीक्षा र अन्त्य	५४
दफा ६ संयन्त्रको निर्णयको पुनरावलोकन	५५
दफा ७ प्रवर्द्धनात्मक र निवारणात्मक उपायहरू	५६
अनुसूची २ : नमुना कानून र अन्य कानूनबीच संगति वा मितव्ययिता (compatibility) हुने सुनिश्चित गर्ने सम्भावित थप प्रावधानहरू	५७
दफा १ नमुना कानूनसंगत हुने व्याख्या	५७
दफा २ असंगतिको घोषणा (Declaration of incompatibility)	५७
दफा ३ असंगतिको घोषणाको परिणाम	५८
दफा ४ संगतिको घोषणा (Statement of compatibility)	५८
दफा ५ विधायिकी संगतिको समीक्षा (Legislative compatibility)	५९
परिशिष्ट : मानव अधिकार रक्षकसम्बन्धी विद्यमान घरेलु दस्तावेजहरूको सूची	६०

परिच्छेद १ : सामान्य प्रावधान

दफा १ उद्देश्यहरू

यस कानूनका उद्देश्यहरू निम्नलिखित छन् :

- (क) व्यक्तिगत रूपमा र अरूसँग मिलेर, राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय तहमा मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूको संरक्षण र प्राप्तिका लागि प्रयत्नशील हुन पाउने अधिकारको पहिचान, सम्मान, संरक्षण एवम् परिपालना गर्ने
- (ख) नेपालमा मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताको पुष्टि, संवर्द्धन र संरक्षण गर्ने,
- (ग) विश्वव्यापी मान्यता प्राप्त मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताको प्रवर्द्धन र संरक्षण गर्नका लागि व्यक्ति, समूह र समाजका अङ्गहरूको अधिकार र उत्तरदायित्वसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घ महासभाको घोषणापत्रको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न नेपालको प्रतिबद्धता पुष्टि गर्ने ; र
- (घ) मानव अधिकार रक्षकहरूको संरक्षण गर्ने सान्दर्भिक क्षेत्रीय दस्तावेजहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि (देशको नाम) को प्रतिबद्धता पुष्टि गर्ने ।

टिप्पणी

उपधारा (क) संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय घोषणापत्रको धारा १ बाट लिइएको छ :

प्रत्येक व्यक्तिको, व्यक्तिगत रूपमा र अरूसँग मिलेर, राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय तहमा, मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूको संरक्षण र प्राप्तिका लागि प्रयत्नशील हुन पाउने अधिकार छ ।

उपदफा (ख) र (ग) न्युजिल्याण्ड मानव अधिकार बडापत्र (Bill of Rights) १९९० बाट लिइएका छन् ।

अफ्रिकी क्षेत्रका सान्दर्भिक क्षेत्रीय दस्तावेज अन्तर्गत किगाली घोषणापत्र पर्दछ । जुन राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्था र Commonwealth राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाका सदस्यहरूले, ५ देखि ६ मे २०१५ मा, किगाली रुवन्डामा आयोजित बालविवाह, चाँडो र जबरजस्ती विवाहलाई रोक्ने र हटाउने विषयक कार्यसत्रमा छलफल भएका हुन् । यसभित्रअरू मानव र मानिसहरूको अधिकारसम्बन्धी अफ्रिकी बडापत्र, मानव र मानिसहरूको अधिकारसम्बन्धी अफ्रिकी आयोगको, २१ मेदेखि ४ जुनमा, बान्जुल गाम्बियामा, आयोजित ३५ औँ साधारण सत्रमा अपनाइएको अफ्रिकामा मानव अधिकार रक्षकहरूको संरक्षण विषयक प्रस्ताव ६९ (Resolution 69) र ग्रान्ड बे (मौरिसियस) घोषणापत्र र कार्ययोजना १९९९ पर्दछन् ।

अमेरिकी क्षेत्रका सान्दर्भिक क्षेत्रीय दस्तावेज अन्तर्गत अमेरिकी मानव अधिकार महासन्धि पर्दछ । अन्तर-अमेरिकी मानव अधिकार आयोगको 'मानव अधिकार रक्षकहरूको अपराधिकरण नामक प्रतिवेदन-२०१५', 'अमेरिकी क्षेत्रका मानव अधिकार रक्षकको अवस्था नामक प्रतिवेदन-' " २०१२, 'निकासी उद्योगमा काम गर्ने आदिवासी मानिसहरू, अफ्रिकी मूलका समुदायहरूको अवस्था नामक प्रतिवेदन- २०१५', आदिलाई पनि समावेश गर्न सकिन्छ । साथै, अन्तर-अमेरिकी मानव अधिकार अदालतको २८ अगस्ट २०१४ को *Human Rights Defenders et. al. v. Guatemala* निर्णय समावेश गरिएका छन् ।

दफा २
मानव अधिकार रक्षकको परिभाषा

यस कानूनको प्रयोजनका लागि, 'मानव अधिकार रक्षक' ले कुनै पनि व्यक्ति, जो व्यक्तिगत रूपमा वा अरूसँग मिलेर, मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूको प्रवर्द्धन, संरक्षण गर्नका लागि, स्थानीय, राष्ट्रिय, क्षेत्रीय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरहरूमा कार्यरत, वा कार्य गर्न प्रयत्नरत हुने व्यक्तिलाई जनाउँछ ।

टिप्पणी

उपरोक्त दफाले संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानव अधिकार उच्चायुक्तको कार्यालयले तथ्य पृष्ठ नम्बर २ (Fact Sheet No. 29) मा प्रयोग गरेको मानव अधिकार रक्षकको परिभाषा दर्शाउँछ ।

Human Rights Defenders: Protecting the Right to Defend Human Rights -2004), p 2 (available at <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet29en.pdf>)

"मानव अधिकार रक्षक " भन्नाले, कुनै पनि व्यक्ति, जो व्यक्तिगत रूपमा वा अरूसँग मिलेर, मानव अधिकारको प्रवर्द्धन वा संरक्षण गर्दछ ।

ब्राजिलियन विधेयकको धारा २(१) र नेपाली विधेयकको धारा २(क) लगायत केही राष्ट्रिय विधेयकहरूमा यस्तै परिभाषा देखिन्छन् ।

" स्थानीय, राष्ट्रिय, क्षेत्रीय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा " भन्ने वाक्यांशलाई राख्नुको कारण : मानवअधिकार रक्षकहरू आफू बस्ने राज्यभित्र (स्थानीय, क्षेत्रीय वा राष्ट्रिय स्तरमा) वा राज्य बाहिर पनि मानव अधिकारको प्रवर्द्धन वा संरक्षण गर्ने कार्य गर्न सक्ने छन् । यो भाषा संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय घोषणापत्रको धारा १ मा पनि भेटिन्छ :

प्रत्येक व्यक्तिको, व्यक्तिगत रूपमा र अरूसँग मिलेर, राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय तहमा, मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूको संरक्षण र प्राप्तिका लागि प्रयत्नशील हुन पाउने अधिकार छ ।

हेर्नुहोस्, मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तर-अमेरिकी आयोगको दोस्रो रिपोर्ट २०११ : अमेरिकामा मानव अधिकार रक्षकहरूको अवस्थाबारेमा, पृष्ठ ४ :

...प्रत्येक व्यक्ति, जसले कुनै पनि हिसाबले राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूको प्रवर्द्धन गर्छ वा प्राप्तिका लागि प्रयत्न गर्छ"

धेरै राष्ट्रिय विधेयकहरूमा, मानव अधिकार रक्षकको परिभाषा, यहाँ समावेश गरिएको भन्दा बढी विस्तृत छ : हेर्नुहोस् । उदाहरणका लागि, फिलिपिन्स विधेयकको धारा ३(क) र कडोलिज विधेयकको धारा ५ लाई लिन सकिन्छ ।

क्षेत्रीय परामर्श र विज्ञ बैठकमा व्यक्त चिन्तालाई सम्बोधन गर्न यस नमुना कानूनले तुलनात्मक रूपमा व्यापक परिभाषा सुझाएको छ । सङ्कुचित परिभाषा राख्दा, थुप्रै व्यक्तिहरूलाई रक्षकको परिभाषाबाट बाहिर राख्न यसको प्रयोग हुनसक्ने भएकाले यसको परिभाषा व्यापक बनाइएको हो । क्षेत्रीय परामर्शको क्रममा मानव अधिकार रक्षकको परिभाषा नमुना कानूनमा समावेश गर्नु हुँदैन भनेरछलफल भयो¹। तर, कुनै स्वरूपको परिभाषा समावेश गर्दा मानव अधिकार रक्षकहरूको मान्यता र सुरक्षाको लागि बन्ने कानूनको व्याख्या र प्रयोग मार्गदर्शित हुनसक्ने कानूनका मस्यौदाकर्ताहरूले निर्णय गरे । परिभाषा समावेश गर्दा कसैलाई 'मानव अधिकार रक्षकको' सूचीबाट स्वेच्छाचारी तवरले निष्काशन गर्न अप्ठ्यारो

¹ उदाहरणका लागि हेर्नुहोस्, International Service for Human Rights, *Project report: Regional Consultation on Model National Law on the Recognition and Protection of Human Rights Defenders*, p 5.

हुने, क्षेत्रीय परामर्शमा व्यक्त विचारहरूसँग, नमुना कानून मस्यौदाकारहरूले सहमति जनाए । यस परिभाषाको स्पष्टताका लागि थप विस्तृत बनाउन सकिनेछ । जस्तै, कस्ता व्यक्तिहरू यो परिभाषाभित्र पर्छन् भन्ने स्पष्ट पार्न एक लचिलो सूची तयार पार्न सकिनेछ ।

यस्तो प्रावधान नेपाली विधेयकको धारा २(क) मा पाइन्छ । रक्षकको परिभाषाभित्र निम्नलिखित व्यक्तिहरू समावेश गर्न सकिनेछ :

- (क) मानव अधिकार अधिवक्ताहरू
- (ख) मानव अधिकार अभियन्ताहरू
- (ग) कानुनी व्यवसायी र न्याय सम्पादकहरू
- (घ) न्यायिक प्रतिनिधिहरू
- (ङ) सञ्चारकर्मीहरू
- (च) ट्रेड युनियनहरू
- (छ) सामाजिक कार्यकर्ताहरू र
- (ज) स्वास्थ्यकर्मीहरू

‘मानव अधिकार रक्षकहरू’ भित्र सार्वजनिक रूपमा परिवर्तनलाई समर्थन गर्ने वा सिफारिस गर्ने व्यक्तिहरू र सक्रियतापूर्वक परिवर्तनका लागि अभियान चलाउने व्यक्तिहरू (मानव अधिकार अभियन्ताहरू) पनि सम्मिलित छन् भन्ने प्रष्ट पार्न ‘मानव अधिकार अधिवक्ताहरूलाई’ पनि यहाँ राखिएको हो ।

मानव अधिकार रक्षकको कानुनी मान्यता र सुरक्षाका लागि कानून बनाउँदा अभै विस्तृत परिभाषा राख्न चाहेमा निम्न विषय पनि थप्न सकिन्छ :

‘मानव अधिकार रक्षकहरूले पूर्णकालीन वा आंशिकरूपमा वैतन वा स्वेच्छक आधारमा अवैतनिक रूपमा कार्य गर्न सक्नेछन् र आफ्ना पेसा व्यवसायको अंश बनाएर पनि काम गर्न सक्नेछन् तर त्यसो गर्न अनिवार्य भने छैन ।’

स्मरण रहोस् कि, मानव अधिकार रक्षक हुनका लागि कुनै पनि दर्ता आवश्यक पर्दैन । त्यसैगरी दर्ता नभएका सङ्घ संस्थाहरू पनि रक्षकका रूपमा काम गर्न सक्षम हुनु पर्दछ भनी A/HRC/20/27 मा उल्लेख छ ।

मानव अधिकार रक्षकहरूको परिभाषामा ‘शान्तिपूर्ण माध्यमबाट’ वाक्यांश समावेश गरिएको छैन किनभने यो वाक्यांश संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय घोषणापत्रको धारा १ मा छैन । यद्यपि यो याद राख्नुपर्छ कि , संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय घोषणापत्र र नमुना कानूनका अन्य दफाहरूले यो वाक्यांश समावेश गरेका छन् ।

संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय घोषणापत्रको धारा १२(३) मा भनिएको छ :

प्रत्येक व्यक्तिलाई, व्यक्तिगत रूपमा वा अरूसँग मिले, राज्यका क्रियाकलाप वा बेवास्ताका कारण मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूको उल्लङ्घन भई समूह वा व्यक्तिद्वारा गरिएको हिंसाद्वारा मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूको उपभोगमा असर पर्न गर्नु यसमा राज्य उत्तरदायी ठहरिएमा, शान्तिपूर्ण माध्यममार्फत प्रतिक्रिया वा असहमति जनाउँदा, राष्ट्रिय कानून अन्तर्गत प्रभावकारी रूपमा सुरक्षित हुने अधिकार छ ।

यसबाहेक, घोषणापत्रको धारा १३ मा भनिएको छ :

प्रत्येक व्यक्तिलाई शान्तिपूर्ण माध्यमबाट व्यक्तिगत रूपमा वा अरूसँग मिलेर मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूको, प्रवर्द्धन र संरक्षण गर्नयसै घोषणापत्रको धारा ३ अनुरूप संशाधन र श्रोतको माग गर्ने, प्राप्त गर्ने र उपयोग गर्ने अधिकार छ ।

परिच्छेद २ : मानव अधिकार रक्षकका अधिकारहरू र मानव अधिकार रक्षा गर्ने दायित्व

परिच्छेद २ को सामान्य टिप्पणी

परिच्छेद २ ले संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय घोषणापत्रको धारा १, ३, ५ देखि १३, र १७ सहित अरू अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजमा उल्लेख भएका अधिकारहरूको अध्ययन गरेको छ।

केही विद्यमान राष्ट्रिय कानूनहरूमा भएका प्रावधानहरू संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय घोषणापत्र भन्दा व्यापक छन्। यस नमुना कानूनका केही दफाहरूले त्यस्ता प्रावधानहरू समेटेका छन् भने केही प्रावधान यस कानूनमा उल्लेख छैनन् : उदाहरणका लागि, फिलिपिन्स विधेयकको दफा १४ मा "मानव अधिकार उल्लङ्घन पीडित वा तिनीहरूका नजिकका परिवारका लागि सुरक्षित आश्रयस्थलको (sanctuaries) स्थापना गर्ने अधिकार"

मस्यौदाकर्ताहरूले यस प्रावधानको विवरणलाई नमुना कानूनमा समावेश गर्न अति विशिष्ट (too specific) मानेका थिए।

दफा ३

मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताको प्रवर्द्धन र संरक्षण गर्ने अधिकार

प्रत्येक व्यक्तिलाई, व्यक्तिगत रूपमा र अरूसँग मिलेर, स्थानीय, क्षेत्रीय, राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय तहमा, मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूको संरक्षण र प्राप्तिका लागि प्रयत्नशील हुन पाउने अधिकार छ।

टिप्पणी

उपरोक्त दफा एक सामान्य प्रावधान हो जुन, दफा ४ देखि १८ भन्दा व्यापक छ। तर तिनलाई पनि समावेश गरिएको छ।

उपरोक्त दफा संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय घोषणापत्रको धारा १ बाट लिइएको हो।

प्रत्येक व्यक्तिलाई व्यक्तिगत रूपमा र अरूसँग मिलेर, राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय तहमा, मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूको संरक्षण र प्राप्तिका लागि प्रयत्नशील हुन पाउने अधिकार छ।

"स्थानीय, राष्ट्रिय, क्षेत्रीय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा" भन्ने वाक्यांशलाई राख्नुको कारण : मानव अधिकार रक्षकहरूले आफू बस्ने राज्यभित्र (स्थानीय, क्षेत्रीय वा राष्ट्रिय स्तरमा) वा राज्य बाहिर पनि मानव अधिकारको प्रवर्द्धन वा संरक्षण गर्ने कार्य गर्न सक्ने छन्।

हेर्नुहोस्, मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तर-अमेरिकी आयोगको दोस्रो रिपोर्ट २०११ : अमेरिकामा मानव अधिकार रक्षकहरूको अवस्थापृष्ठ ४ :

प्रत्येक व्यक्ति, जसले कुनै पनि हिसाबले राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा, मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूको प्रवर्द्धन गर्दछ वा प्राप्तिका लागि प्रयत्न गर्दछ।

समूह, सङ्घ र सङ्गठनहरू गठन गर्ने अधिकार

- (१) प्रत्येक व्यक्तिलाई, व्यक्तिगत रूपमा र अरूसँग मिलेर, मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूको प्रवर्द्धन र सो को संरक्षण र प्राप्तिका लागि प्रयत्नशील हुने, औपचारिक वा अनौपचारिक र दर्ता गरिएका वा नगरिएका, समूह, सङ्घ र गैरसरकारी सङ्गठनहरू गठन गर्ने, सोको सदस्य हुने र तिनमा सहभागी हुने अधिकार छ ।
- (२) उपदफा (१) मा उल्लेख गरिएका समूहहरू, सङ्घहरू र सङ्गठनहरू अन्तर्गत निम्न पर्दछन् :
- (क) नेपालमा भएका समूहहरू, सङ्घहरू र सङ्गठनहरू
- (ख) अन्य देशहरूमा भएका समूहहरू, सङ्घहरू र सङ्गठनहरू
- (ग) क्षेत्रीय वा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरहरूमा वा धेरै देशहरूमा भएका समूहहरू, सङ्घहरू र सङ्गठनहरू ।
- (३) उपदफा २ (क) मा उल्लेखित नेपालमा भएका समूहहरू, सङ्घहरू र सङ्गठनहरूको निम्नसँग संलग्न हुने अधिकार हुन्छ :
- (क) नेपाल मा भएका समूहहरू, सङ्घहरू र सङ्गठनहरू र अन्य देशहरूमा भएका वा क्षेत्रीय वा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरहरूमा भएका समूहहरू, सङ्घहरू र सङ्गठनहरू र
- (ख) उपदफा २(क) मा उल्लेखित औपचारिक वा अनौपचारिक र दर्ता गरिएका वा नगरिएका समूहहरू, सङ्घहरू र सङ्गठनहरूको गठबन्धन वा सञ्चालन ।

टिप्पणी

उपरोक्त दफा संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय घोषणापत्रको धारा ५ बाट लिइएको हो छ जसमा निम्न अनुसार उल्लेख छ :

प्रत्येक व्यक्तिलाई व्यक्तिगत रूपमा र अरूसँग मिलेर, राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय तहमा, मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रता प्रवर्द्धन र संरक्षण गर्ने अधिकार छ :

(ख) समूह, सङ्घ र गैरसरकारी सङ्गठनहरू, गठन गर्न, सो का सदस्य हुन र सो मा सहभागी हुन

उपधारा १ मा उल्लिखित 'समूहहरू, सङ्घहरू र सङ्गठनहरू, औपचारिक र अनौपचारिक'ले सामुदायिक समूह, अल्पसङ्ख्यक समूह, सामूहिक आदिवासी मानिसहरू, वा मानव अधिकारको रक्षा गर्ने वा वकालत गर्ने मानिसहरूलाई पनि जनाउँछ ।

दर्ता गरिएका र दर्ता नगरिएका संस्थाहरूलाई, उपरोक्तको सङ्घको स्वतन्त्रताको अधिकारले, समान रूपले सुरक्षा प्रदान गर्दछ । दर्ता नगरिएका संस्थामा संलग्न व्यक्तिहरू, कुनै पनि वैध गतिविधिहरू सञ्चालन गर्ने, स्वतन्त्र हुनु पर्दछ । यस अन्तर्गत शान्तिपूर्ण सम्मेलनहरू गर्ने र सोमा भाग लिने अधिकार पनि पर्दछन् र यी गतिविधिहरू गरेका कारण, तिनीहरूलाई कानुनी सजायका भागी बनाइनु हुँदैन । (A/HRC/20/27, p 14, para 56).

मानव अधिकार रक्षकलाई सम्बन्धित राज्यभित्र समूह सङ्गठन खोल्ने र सोमा सहभागी हुने मात्र नभई अन्य राज्यहरू वा धेरै राज्यहरूमा समेत समूह सङ्गठन खोल्ने र सोमा सहभागी हुने अधिकार भएको प्रस्ट पार्न उपदफा (२) राखिएको हो ।

सम्बन्धित राज्यभित्र गठन गरिएका समूहहरूले अन्य देशहरूका समूहहरूसँग सम्बद्ध हुन पाउने

अधिकार प्रष्ट पार्न उपदफा (३) राखिएको हो । यो उपदफा बुर्किनाबे विधेयकको धारा ६ र सङ्गठनको अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय श्रम सङ्गठनको महासन्धिको

उपदफा (३) प्रेरित छ :

मजदुर र रोजगारदाता संस्थाहरूलाई, सङ्गठन, सङ्घ र कन्फेडरेसन स्थापना गर्ने, त्यसमा सहभागी हुने अधिकार हुनेछ, । त्यस्ता कुनै पनि सङ्गठन, सङ्घ वा कन्फेडरेसनले मजदुर र रोजगारदाताहरूको अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूसँग सम्बद्ध हुन पाउने अधिकार छ ।

दफा ५

श्रोत संशाधनहरूको माग, प्राप्त र उपयोग गर्ने अधिकार

प्रत्येक व्यक्तिलाई, व्यक्तिगत रूपमा र अरूसँग मिलेर, मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूको प्रवर्द्धन र सोको संरक्षण र प्राप्तिका लागि प्रयत्नशील हुने प्रयोजनका लागि घरेलु र अन्तर्राष्ट्रिय श्रोतहरू, सरकारी, अन्तरसरकारी, परोपकारी र निजी स्रोतहरू लगायतबाट संशाधनहरूको माग, प्राप्त र उपयोग गर्ने अधिकार छ ।

टिप्पणी

उपरोक्त दफा संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय घोषणापत्रको धारा १३ बाट लिइएको हो ।

प्रत्येक व्यक्तिलाई, व्यक्तिगत रूपमा र अरूसँग मिलेर, मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूको, शान्तिपूर्ण माध्यमबाट प्रवर्द्धन र संरक्षण गर्नका लागि, यसै घोषणापत्रको धारा ३ अनुरूप, संशाधन र श्रोतको माग गर्ने तथासो प्राप्त र उपयोग गर्ने अधिकार छ ।

संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय घोषणापत्रको धारा ३ ले निम्न व्यवस्था गरेको छ :

संयुक्त राष्ट्र सङ्घको बडापत्र र मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूसम्बन्धी अन्य अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजप्रदत्त दायित्वहरूसँग मितव्ययिता भएको घरेलु कानून नै, त्यस्तो न्यायिक रूपरेखा हो, जसभित्र रही मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूको कार्यान्वयन र उपभोग हुनसक्दछ र जस भित्र नै मानव अधिकार र स्वतन्त्रताहरूको संवर्द्धन, संरक्षण, र प्रभावकारी प्राप्तिका लागि, यस घोषणापत्रमा उल्लिखित सम्पूर्ण क्रियाकलापहरू गरिनुपर्दछ ।

होन्डुरान कानूनको धारा ४(१७) र बुर्किनाबे विधेयकको धारा ६ बाट हटाइएजस्तै, संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय घोषणापत्रको धारा ३ लाई दफा ६ मा पनि समावेश गरिएको छैन ।

यस अधिकार अन्तर्गत, अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरू, अन्तरसरकारी सङ्गठनहरू र विदेशी स्रोतहरू (दुवै सरकारी र निजी क्षेत्र) सँग श्रोतसंसाधन माग गर्ने, प्राप्त र प्रयोग गर्ने अधिकार पनि समावेश छ । क्षेत्रीय परामर्शको क्रममा² सुभाइए बमोजिम घरेलु र अन्तर्राष्ट्रिय स्रोतसहित भन्ने वाक्यांश थपिनुको कारण पनि यही नै हो । यो स्पष्टीकरण महत्वपूर्ण छ, किनभने धेरै देशका कानूनहरूले वैदेशिक सहायताको पहुँचमा प्रतिबन्ध गरेका छन्³

उपरोक्त दफा मानव अधिकार परिषद्को सङ्कल्प प्रस्ताव (Resolution) A/HRC/RES/22/6)बाट पनि प्रेरित छ, जसले राज्यहरूलाई निम्न आह्वान गरेको छ :

व्यक्ति, समूह र समाजका अङ्गहरूमाथि, नियमित सूचना र प्रतिवेदन बुझाउनुपर्ने भन्ने दायित्व राख्दा, तिनीहरूको कार्यात्मक स्वायत्ततामा बाधा नपुग्ने सुनिश्चित गर्नुहोस्, । अरू गैर मानव अधिकारका गतिविधि गर्दा आर्थिक संशाधनका श्रोतहरूमा सामान्यतया लगाइने प्रतिबन्ध भन्दा भिन्न तरिकाले, रक्षकहरूलाई मानव अधिकारको काम गर्न आवश्यक पर्ने सम्भावित आर्थिक संशाधनका श्रोतहरूमा विभेदकारी प्रतिबन्ध लगाइने छैन भन्ने सुनिश्चित गर्दा, पारदर्शिता र जवाफदेहिताको पनि सुनिश्चितता हुन्छ । कुनै पनि कानूनले मानव अधिकारको रक्षार्थ गरिने क्रियाकलाप, सहयोगार्थ दिइने आर्थिक श्रोत संशाधन, जुनसुकै भौगोलिक क्षेत्रबाट उत्पत्ति भएका भए पनि, सो उत्पत्तिका कारण, उक्त क्रियाकलापहरूलाई अपराधिकरण नगर्ने सुनिश्चित गर्नु होस् ।

² International Service for Human Rights, *Project report: Regional Consultation on Model National Law on the Recognition and Protection of Human Rights Defenders*, p 13.

³ International Service for Human Rights, *From Restriction to Protection: Research Report on the Legal Environment for Human Rights Defenders and the Need for National Laws to Protect and Promote their Work (2014)*, fn 121s

जानकारी खोज्ने, प्राप्त र प्रवाह गर्ने अधिकार

- (१) प्रत्येक व्यक्तिलाई, व्यक्तिगत रूपमा र अरूसँग मिलेर काम गर्न निम्नलिखित अधिकार छन् :
- (क) मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रतासम्बन्धी जानकारी जान्ने, खोज्ने, पहुँच गर्ने, प्राप्त गर्ने र राख्न पाउने अधिकार । साथै, सो अधिकार र स्वतन्त्रताहरू, नेपालको व्यवस्थापिका, न्यायिक र प्रशासनिक प्रणालीमा कसरी कार्यान्वयन भएका छन् भन्नेबारे, जानकारी पाउने अधिकार
- (ख) मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूको उपभोग र संरक्षण गर्न वा उपभोग र संरक्षण गर्न सघाउनु, व्यावसायिक तथा उच्चमी संस्थाहरूसँग आवश्यक जानकारी माग्ने, खोजी गर्ने, पहुँच हुने, प्राप्त गर्ने र राख्न पाउने अधिकार
- (ग) मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रतासम्बन्धी जानकारी, स्वतन्त्र रूपमा प्रकाशित गर्ने र अरूलाई प्रवाह वा सम्प्रेषण गर्ने
- (घ) कानून र तिनको अभ्यासमा, मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताको परिपालनासम्बन्धी अध्ययन, छलफल गर्ने, विचार निर्माण गर्ने र राख्ने अधिकार, र अन्य तरिकाहरूबाट, यस्ता विषयहरूमा सार्वजनिक ध्यानाकर्षण गर्ने अधिकार ।
- (२) उपदफा (१) मा उल्लिखित अधिकारको उपभोग, मौखिक, लिखित वा मुद्रित रूपमा वा कलात्मक रूपमा, वा अनलाइन वा अफलाइन, अन्य कुनै पनि सञ्चार माध्यममार्फत गर्न सकिनेछ ।

टिप्पणी

सो दफा संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय घोषणापत्रको धारा ८ बाट लिइएको हो । जसले निम्न व्यवस्था गरेको छ :

- (क) सम्पूर्ण मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूसम्बन्धी जानकारी जान्ने, खोजी गर्ने, पहुँच गर्ने, प्राप्त गर्ने र राख्न पाउने अधिकार, साथै यस्ता अधिकार र स्वतन्त्रताहरू राष्ट्रिय व्यवस्थापिका, न्यायिक र प्रशासनिक प्रणालीमा कसरी क्रियान्वित भएका छन् भन्नेबारे जानकारी पाउने अधिकार
- (ख) अन्य मानव अधिकार र सान्दर्भिक अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजमा उल्लेख सम्पूर्ण मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूसम्बन्धी जानकारीहरू स्वतन्त्र रूपमा प्रकाशन गर्ने र अरूलाई प्रवाह वा सम्प्रेषण गर्ने
- (ग) दुवै, कानून र अभ्यासमा सम्पूर्ण मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताको परिपालनासम्बन्धी अध्ययन, छलफल गर्ने, विचार निर्माण गर्ने र राख्ने अधिकार तथा यी र अन्य उपयुक्त तरिकाहरूबाट यस्ता विषयमा सार्वजनिक ध्यानाकर्षण गर्ने ।

व्यावसायिक र उच्चमी संस्थाहरूसँग र अन्य सम्बन्धित निजी पक्षहरूबाट मानव अधिकार उपभोग र संरक्षण गर्न मानव अधिकारसम्बन्धी आवश्यक जानकारी पाउने व्यवस्था सुनिश्चित गर्न उपदफा १ (ख) थपिएको छ । निजी पक्षहरूसँग हुने सूचनामा पहुँच पाउनु महत्वपूर्ण हुने क्षेत्रीय परामर्शका क्रममा उठाइएको थियो ।⁴ व्यवसाय र मानव अधिकारसम्बन्धी निर्देशक सिद्धान्तहरूको सिद्धान्त २१ पनि यस उपदफामा उल्लेख छ । जसबमोजिम : व्यावसायिक उद्यमहरू, जसका सञ्चालन वा सञ्चालन विधिले, गम्भीर मानव अधिकार प्रभावहरूको जोखिम पैदा गर्दछन्, ती उद्यमहरूले प्रभावहरूलाई कसरी सम्बोधन गर्ने छन् भनेर, औपचारिक रूपमा सूचित गराउनु पर्दछ । सबै बेलामा दिइने सूचना सञ्चारहरू

See International Service for Human Rights, Consultation on the situation and protection needs of human rights defenders from Western European and Others Group States (22-23 June 2015, Florence, Italy), p 8; International Service for Human Rights, UN Special Rapporteur on Human Rights Defenders consultation on the situation and protection needs of human rights defenders across Francophone Africa (30-31 May 2015, Abidjan, Cote d'Ivoire), p 7).

निम्नबमोजिम हुनुपर्दछ : (क) उद्यमद्वारा सिर्जित मानव अधिकार प्रभावहरूबारे नियमित सूचना उद्यमले दिने, र अपेक्षित सरोकारवालाहरूका लागि सो सूचना पहुँच योग्य बनाउनुपर्छ (ख) मानव अधिकारमैत्री प्रभावहरूहरूलाई पर्याप्त सम्बोधन गरिएका छन् भन्ने मूल्याङ्कन गर्न आवश्यक जानकारी प्रदान गर्ने (ग) बदलामा, प्रभावित सरोकारवालाहरू, कर्मचारीहरू वा व्यवसायिक गोपनीयतासम्बन्धी कानुनी व्यवस्थाहरू माथि जोखिम पैदा गर्नु हुँदैन ।

यसको पुनरावृत्ति, मानव अधिकार परिषद्को मानव अधिकार रक्षकहरूको संरक्षणसम्बन्धी सङ्कल्प प्रस्ताव ३१/३२ मा पनि गरिएको छ । यस्तै प्रावधान, दक्षिण अफ्रिकी मानव अधिकार बडापत्रको दफा ३२(१) मा, र सियरा लियोनको सूचनामा पहुँचको अधिकार कानून २०१३ मा पनि पाइन्छ । मानव अधिकारको संरक्षण र संवर्द्धन गर्न वा उल्लङ्घनको लागि जवाफदेहिताका निमित्त पनि उद्यमहरूले दिने जानकारीमा पहुँच महत्वपूर्ण छ, भनेर संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानव अधिकार उच्चायुक्तको कार्यालयको मार्च २०१६ को प्रतिवेदन “Practical recommendations for the creation and maintenance of a safe and enabling environment for civil society, based on good practices and lessons learned” ले पहिचान गरेको छ । सो प्रतिवेदनले निम्न सिफारिसहरू गरेको छ :

सदस्य राज्यहरूले :

(क) मा, सार्वजनिक निकायहरू र सार्वजनिक कार्य गर्ने निकायलगायतले स्वतस्पूर्त रूपमा जानकारी दिने सुनिश्चितताका लागि स्पष्ट कानून, नियम र नीतिहरू बनाउनुपर्छ ; अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानून र मापदण्डहरू बमोजिम स्पष्ट रूपमा परिभाषित, अपवादात्मक अवस्थामा बाहेक त्यस्तो जानकारी अनुरोध र प्राप्त गर्ने सामान्य अधिकार, सदस्य राज्यहरूले प्रदान गर्नु पर्दछ । मानव अधिकारको अभ्यास वा संरक्षणका लागि निजी निकायहरूसँग भएका आवश्यक जानकारीमा पहुँचको अधिकारको सुनिश्चितता गर्नु पर्दछ । सूचना दिन इन्कार गरे सोका विरुद्ध कुनै स्वतन्त्र निकायमा पुनरावेदन गर्ने अधिकार प्रदान गर्नु पर्दछ ।

(ख) सूचनामा पहुँचको अधिकारको कार्यान्वयनका बारेमा सार्वजनिक निकायहरूलाई प्रशिक्षित गर्नु पर्दछ र सूचनामा पहुँचको अधिकार र यसका प्राप्तिका लागि उपायहरूबारे जनतामाझ जानकारी प्रवाह गर्नु पर्दछ ।

मानव अधिकार रक्षकहरूको मान्यता र संरक्षणका लागि बनाइने कानूनको मस्यौदा तयार गरिरहेका राज्यहरूले, ती प्रावधानअन्तर्गत, अन्य निजी निकाय र व्यवसायहरू, सञ्चार सङ्गठनहरू र अन्य सङ्गठनहरूलाई पनि समावेश गर्न सक्छन् ।

उपदफा १(ग) मा ‘मानवअधिकार र अन्य लागु हुने अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेज बमोजिम’ भन्ने वाक्यांश राखिएको छैन । यसो गर्दा, वाक्यांशले प्रवाह वा संप्रेषण गर्ने अधिकारलाई, सीमित गर्दछ भनेर व्याख्या हुन सक्छ । यस्तो वाक्यांश अन्य थुप्रै घरेलु कानूनहरूमा पनि राखिएका हुँदैनन् । उदाहरणका लागि, आइभोरियन कानूनको धारा ३, कङ्गोलिज विधेयकको धारा ११, र होन्डुरान कानूनको धारा ४(७) ।

उपदफा १(घ) बाट ‘उपयुक्त’ भन्ने शब्द राखिएको छैन । मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूको विषयमा ध्यानाकर्षण गर्न अपनाउने तरिकाहरू उपयुक्त छन् वा छैनन् भन्ने निर्धारण गर्दा, आत्मपरकता र स्वेच्छाचारिता निमित्तन सक्ने भन्ने लागेकाले ‘उपयुक्त’ शब्द नराखिएको हो ।

मानव अधिकार रक्षकहरूलाई कुनै पनि स्वरूपमा सूचना पाउने, दिने र प्रवाह गर्ने अधिकार हुन्छ भन्ने स्पष्ट पार्न उपदफा (२) राखियो । यस उपदफाको भाषा नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध, १(६६) को धारा १((२) मा आधारित छ जसमा बमोजिम :

प्रत्येक व्यक्तिलाई अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको अधिकार हुनेछ । सीमाको बन्देज बिना, मौखिक, लिखित वा मुद्रित रूपमा वा कलात्मक रूपमा वा निजको आफ्नो छनौटको अन्य कुनै माध्यम मार्फत सबै किसिमका सूचना र विचारहरू प्राप्त गर्ने तथा दिने स्वतन्त्रता समेतसमावेश हुनेछन् ।

दफा ७

मानव अधिकार सम्बन्धी विचारहरूको विकास र वकालत गर्ने अधिकार

प्रत्येक व्यक्तिलाई, व्यक्तिगत रूपमा र अरूसँग मिलेर मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूसम्बन्धी नयाँ विचार र सिद्धान्तहरूको विकास गर्ने र तिनको स्वीकार्यताका लागि वकालत गर्ने अधिकार छ ।

टिप्पणी

सो दफा संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय घोषणापत्रको धारा ७ बाट प्रेरित छ, जसमा निम्नानुसारको व्यवस्था छ ।

प्रत्येक व्यक्तिलाई, व्यक्तिगत रूपमा र अरूसँग मिलेर, मानव अधिकारसम्बन्धी नयाँ विचार र सिद्धान्तहरूको विकास गर्ने र तिनको स्वीकार्यताका लागि वकालत गर्ने अधिकार छ ।

धारा ७ ले 'मानव अधिकार' मात्र भनेको भए पनि यस नमुना कानूनमा अन्य दफाहरूसँग समानजस्यता मिलाउन दफा ८ मा 'मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रता' राखिएको छ ।

“मानव अधिकारसँग सम्बन्धित नयाँ विचार र सिद्धान्तहरू” वाक्यांशले संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय घोषणापत्र पश्चात् मान्यता पाएका विचार र सिद्धान्तहरूलाई जनाउँछ । यसअन्तर्गत, व्यक्तिको यौनिक भुकाव तथा लैङ्गिक पहिचान (Sexual Orientation and Gender Identity) सम्बन्धी अधिकार पनि पर्दछन् । यसमा योग्यकाटा सिद्धान्त⁵ (यौनिक भुकाव तथा लैङ्गिक लैङ्गिक पहिचानसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानूनका सिद्धान्तहरू) अन्तर्गत पर्ने अधिकारहरू पनि समावेश छन् ।

दफा ८

गैर-सरकारी, सरकारी र अन्तर-सरकारी सङ्गठनहरूसँग सम्पर्क गर्ने अधिकार

प्रत्येक व्यक्तिलाई, व्यक्तिगत रूपमा र अरूसँग मिलेर, मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूसम्बन्धी कार्यादेश भएका, कुटनीतिक प्रतिनिधित्व भएकालगायत, गैर-सरकारी, सरकारी र अन्तर-सरकारी सङ्गठनहरू, सहायक निकायहरू, संयन्त्र वा विज्ञहरूसँग सम्पर्क गर्ने अधिकार छ ।

टिप्पणी

यो दफा संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय घोषणापत्रको धारा ५ बाट प्रेरित छ, जसमा निम्नानुसारको व्यवस्था छ :

मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूको प्रवर्द्धन र संरक्षण गर्नका लागि, प्रत्येक व्यक्तिलाई, व्यक्तिगत रूपमा र अरूसँग मिलेर, राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय तहमा :

...

(ग) गैर-सरकारी वा अन्तर-सरकारी सङ्गठनहरूसँग सम्पर्क गर्ने

अन्तर-सरकारी सङ्गठनहरूसँग सम्पर्क गर्ने अधिकार अन्तर्गत, त्यस्ता सङ्गठनहरूका सहायक निकायहरू, संयन्त्र वा विज्ञहरू पनि पर्दछन्, भन्ने स्पष्टताको लागि, दफा ९ मा लेखिएको हो । साथै, कुटनीतिक प्रतिनिधित्वहरूसँग पनि सम्पर्क गर्न पाउने अधिकारलाई मान्यता दिने भाषा थपिएको हो । युरोपियन युनियनका मानव अधिकार रक्षकसम्बन्धी निर्देशिकाको पनि यस्तै परिकल्पना गरेको छ ।

दफा ९

अन्तर्राष्ट्रिय र क्षेत्रीय मानव अधिकार निकाय र संयन्त्रहरूसँग पहुँच, कुराकानी र सहकार्य गर्ने अधिकार

सान्दर्भिक अन्तर्राष्ट्रिय संयन्त्र र दस्तावेजहरू बमोजिम, प्रत्येक व्यक्तिलाई, व्यक्तिगत रूपमा र अरूसँग मिलेर, सन्धि अङ्गहरू, विशेष कार्यादेशवाहक, विशेष समाधीक्षकहरू लगायत, अन्तर्राष्ट्रिय र क्षेत्रीय मानव अधिकार निकाय र संयन्त्रहरूसँग निर्बाध पहुँच, कुराकानी र सहकार्य गर्ने अधिकार छ ।

⁵

Yogyakarta Principles on the Application of International Human Rights Law in relation to Sexual Orientation and Gender Identity.

टिप्पणी

उपरोक्त दफा संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय घोषणापत्रको धारा ((४) बाट प्रेरित छ, जसले निम्न व्यवस्था गरेको छ :

समान लक्ष्य भएसम्म सान्दर्भिक अन्तर्राष्ट्रिय संयन्त्र र दस्तावेजहरू बमोजिम, प्रत्येक व्यक्तिलाई, व्यक्तिगत रूपमा र अरूसँग मिलेर, सामान्य वा विशेष योग्यता भएका अन्तर्राष्ट्रिय निकायहरूसँग निर्वाध पहुँच गर्ने र मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूबारे जानकारी प्राप्त गर्ने र सम्पर्क गर्नसक्ने अधिकार छ ।

हेर्नुहोस्, आइभोरियन कानूनको धारा ७ पनि ।

नोट : नमुना कानूनको दफा १५ भिन्न छ तर प्रस्तुत उपदफासँग पनि सम्बन्धित छ । सो दफाले त्रास र प्रतिशोधविरुद्ध संरक्षणसँग सरोकार राख्दछ ।

दफा १०

सार्वजनिक मामिलामा भाग लिने अधिकार

- (१) प्रत्येक व्यक्तिलाई, व्यक्तिगत रूपमा र अरूसँग मिलेर, सार्वजनिक मामिलामा प्रभावकारी रूपमा भाग लिने र बिना विभेद आफ्नो राज्यको सरकारमा मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूको विषयमा सहभागी हुने अधिकार छ ।
- (२) यो उपदफामा निम्न अधिकार समाविष्ट छन् :
 - (क) मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताको सम्बन्धमा कुनै सार्वजनिक अधिकारप्राप्त निकाय वा सार्वजनिक मामिलासम्बन्धी संस्थालाई, कार्यसम्पादनसम्बन्धी आलोचनात्मक राय वा सुधारका लागि प्रस्ताव पेस गर्ने,
 - (ख) मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताको सम्बन्धमा, कुनै पनि सार्वजनिक अधिकारप्राप्त निकायलाई, विधायिकी र नियामक सुधार र परिवर्तनका लागि सिफारिसहरू गर्ने,
 - (ग) मानव अधिकार तथा मौलिक स्वतन्त्रताको सम्मान, संरक्षण, संवर्द्धन र परिपालना दुरुत्साहित गर्ने सार्वजनिक अधिकारप्राप्त निकायको कार्य वा त्यसका कुनै पनि पक्षबारे ध्यानाकर्षण गराउने
 - (घ) निजी वा सरकारी पक्षको सक्रियता वा निष्क्रियताका कारण (Action or Omission) मानव अधिकार वा मौलिक स्वतन्त्रताहरूको हनन् भएको वा हनन् गर्न योगदान पुगेको बारे सार्वजनिक अधिकारप्राप्त निकायको ध्यानाकर्षण गर्ने र
 - (ङ) यस परिच्छेद २ मा उल्लिखित अधिकारको प्रयोग गर्दा, सार्वजनिक अधिकारप्राप्त निकायलाई पेस गरिएको सूचना, जानकारी, स्वतन्त्र रूपमा प्रकाशन गर्न, प्रदान गर्न वा प्रचार गर्न पाउने ।

टिप्पणी

उपरोक्त दफा संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय घोषणापत्रको धारा ८ बाट प्रेरित छ, जसमा निम्न अनुसारको व्यवस्था छ ।

- (१) प्रत्येक व्यक्तिलाई, व्यक्तिगत रूपमा र अरूसँग मिलेर, सार्वजनिक मामिलामा प्रभावकारी पहुँचको र बिना विभेद आफ्नो सरकारमा सार्वजनिक मामिला सञ्चालनको विषयमा सहभागी हुने अधिकार छ ।
- (२) यस अन्तर्गत अरू व्यक्तिगत रूपमा र अरूसँग मिलेर, सार्वजनिक अधिकार प्राप्त निकाय वा सार्वजनिक मामिलासम्बन्धी संस्थालाई, कार्यसम्पादनसम्बन्धी आलोचनात्मक राय वा सुधारका लागि प्रस्ताव पेस गर्ने र

मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताको संरक्षण, संवर्द्धन, र परिपालनामा बाधक बनेको सार्वजनिक अधिकारप्राप्त निकायको कार्य वा त्यसको कुनै पनि पक्षबारे ध्यानाकर्षण गर्ने अधिकार पर्दछन् ।

सार्वजनिक मामिलामा प्रभावकारी पहुँच र सहभागी हुने अधिकार, मानव अधिकार रक्षकहरूको मान्यता र संरक्षणका लागि कानून बनाउने राज्यको अधिकारक्षेत्रभित्र बस्ने सम्पूर्ण मानव अधिकार रक्षकहरूको अधिकार हो । तसर्थ, उपदफा १ मा प्रदत्त अधिकार सर्वव्यापी अधिकार (Overarching Right) हो ।

कानुनी वा नियामक परिवर्तनसम्बन्धी सिफारिस गर्ने क्षमता मानव अधिकार रक्षकहरूको कामको महत्वपूर्ण हिस्सा भएको मस्यौदाकर्ताहरूले बोध गरेका कारण उपदफा २ (ख) राखिएको हो ।

उपदफा २ (घ) नेपाली विधेयकको धारा ३(५) बाट साभार गरिएको हो ।

सार्वजनिक अधिकार प्राप्त निकायमा पेस गरिएको सूचना वा जानकारीलाई स्वतन्त्र रूपमा प्रकाशन र संप्रेषण गर्न पाउनु पर्छ भन्ने स्पष्ट पार्न उप दफा २ (ङ) राखिएको हो ।

दफा १० को अधिकार उपभोग गर्ने क्रममा, पेस गरिएका प्रस्ताव, आलोचना, सिफारिस वा अन्य सूचनालाई, सार्वजनिक अधिकारप्राप्त निकायले बेवास्ता गर्ने सम्भावना रहने मस्यौदाकारहरूको छलफलका क्रममा निष्कर्ष निस्कियो । समस्या समाधान गर्न थप उप दफा राख्ने प्रस्ताव आयो । सार्वजनिक अधिकार प्राप्त निकायले दफा १० अन्तर्गत आएका सूचना आफूले प्राप्त गरेको १० दिन भित्र लिखित जानकारी उपलब्ध गराउनु पर्ने प्रस्ताव गरियो, उक्त प्रस्ताव पनि अन्तिममा स्वीकृत भएन । पहिलो, सीमित श्रोतहरू भएका राज्यहरूलाई यस्तो दायित्व बहन गर्ने गान्छो हुने मानिएकाले प्रस्तावित उपदफा नमुना कानूनमा समावेश गरिएन । दोस्रो, उक्त प्रावधान नराखदा पनि सार्वजनिक मामिलामा भाग लिने अधिकारलाई अझ विस्तृत रूपमा व्याख्या गर्न सकिन्छ : उदाहरणका लागि ती अधिकारअन्तर्गत पेस गरिएका प्रस्तावहरूलाई सरकारी निकायले विचार गर्ने र जवाफ दिनु पर्ने दायित्व समेत पर्ने गरी व्याख्या गर्न सकिन्छ ।

दफा ११

शान्तिपूर्ण सम्मेलन गर्ने वा भेला हुने अधिकार

- (१) प्रत्येक व्यक्तिलाई व्यक्तिगत रूपमा र अरूसँग मिलेर, स्थानीय, राष्ट्रिय, क्षेत्रीय र अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा, मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूसम्बन्धी कार्यका लागि शान्तिपूर्ण रूपमा भेट्ने, भेला हुने र शान्तिपूर्ण क्रियाकलापमा भाग लिने र सरकारी र निजी निकायहरूबाट हुने स्वेच्छाचारी र गैरकानुनी हस्तक्षेपबाट स्वतन्त्र हुने अधिकार छ ।
- (२) उपदफा ((१) निहित अधिकारले, मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रतासम्बन्धी शान्तिपूर्ण क्रियाकलापबारे योजना बनाउने, आयोजना गर्ने, भाग लिने, र सूचना प्रवाह गर्ने, अधिकार समावेश छ । यस अन्तर्गत प्रदर्शन, विरोध, बैठक, गोष्ठी आदि पनि पर्दछन्, चाहे त्यो सार्वजनिक वा निजी ठाउँमा नै गरिएको होस् ।

टिप्पणी

उपरोक्त दफा संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय घोषणापत्रको धारा ५ र १२ बाट प्रेरित छ । धारा ५ को सान्दर्भिक अंशमा निम्न व्यवस्था गरिएको छ :

मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताका लागि, प्रत्येक व्यक्तिलाई, व्यक्तिगत रूपमा र अरूसँग मिलेर, राष्ट्रिय, र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा :

(क) शान्तिपूर्ण रूपमा भेट्ने र भेला हुने ;

धारा १२ ले निम्न व्यवस्था गरेको छ :

(१) प्रत्येक व्यक्तिलाई, व्यक्तिगत रूपमा र अरूसँग मिलेर, मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूको उल्लङ्घनविरुद्ध शान्तिपूर्ण क्रियाकलापमा भाग लिने अधिकार छ ।

...

(२) यस सम्बन्धमा, प्रत्येक व्यक्तिलाई, व्यक्तिगत रूपमा र अरूसँग मिलेर, राज्यको सक्रियता वा निष्क्रियताले मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताको उल्लङ्घन भएमा, र समूह वा व्यक्तिद्वारा गरिएका हिंसात्मक कार्यहरूले मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूको उपभोगमा प्रभाव परेमा, सो विरुद्ध शान्तिपूर्ण रूपमा विरोध गर्दा, राष्ट्रिय कानूनद्वारा सुरक्षित हुनपाउने अधिकार छ ।

संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय घोषणापत्रले, मानव अधिकार रक्षकहरूको विरोध भेला आयोजना गर्ने अधिकार छ भनेर, स्पष्ट रूपमा व्यवस्था गरेको छैन । केही राष्ट्रिय कानुनी संयन्त्रहरूले उक्त अधिकारको व्यवस्था गरेका छन् : उदाहरणका लागि, बर्किनाबे विधेयकको धारा ६ र नेपाली विधेयकको धारा ३(५) ।

उपदफा १ मा प्रयुक्त 'सरकारी निकाय र निजी निकायहरूबाट हुने 'हस्तक्षेपबाट स्वतन्त्र हुने' वाक्यांशले सार्वजनिक निकायहरूले उपरोक्त अधिकारको उपभोग गर्दा, हस्तक्षेप गर्नु हुँदैन वा अरूलाई गर्न पनि रोक्नु पर्दछ भन्ने स्पष्ट पारेको छ ।

विद्यमान कानूनहरूले रक्षकहरूको भेला हुन पाउने अधिकारमा बन्देज लगाउन सक्ने संभावित चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गर्न उपदफा (२) ले, शान्तिपूर्ण रूपमा भेट्ने र भेला हुन पाउने अधिकार अन्तर्गत शान्तिपूर्ण विरोध प्रदर्शन आयोजन गर्ने, भाग लिने र सूचना प्रवाह गर्ने अधिकार पनि समावेश छन् भनेर स्पष्ट पार्दछ ।

नागरिक समाजलाई काम गर्ने सबल वातावरण र राष्ट्रिय सुरक्षाविच सकारात्मक सम्बन्ध भए पनि, मानव अधिकार रक्षकहरूको कामलाई ताक्न, बन्देज लगाउन र अपराधिकरण गर्न, आतङ्कवाद विरोधी उपायहरूहरूको विकास र प्रयोग भइरहेको बारे मस्यौदाकारहरूले चिन्ता व्यक्त गरेका थिए ।

मानव अधिकार परिषद्ले सङ्कल्प प्रस्ताव A/HRC/22/6 र A/HRC/25/18 हरूमाफत पटक-पटक गरेको आह्वानका बावजुद, यस्ता हतोत्साही कदमहरू राज्यहरूले अपनाएका छन् :

'आतङ्कवादविरुद्ध लड्न र राष्ट्रिय सुरक्षाको संरक्षण गर्न अपनाइएका उपायहरूले मानव अधिकारको प्रवर्द्धन र प्रतिरक्षा गर्ने व्यक्ति, समूह र समाजका अङ्गहरूको काम र सुरक्षामा बाधा नबनोस् भन्ने सुनिश्चित गर्नुहोस् ।

यी प्रस्तावहरूमा उल्लिखित सिद्धान्तहरूलाई मानव अधिकार रक्षकहरूको मान्यता र सुरक्षाका लागि कानून बनाउँदा स्मरण गर्नु पर्दछ ।

प्रस्तुत प्रावधानको व्याख्या र प्रयोग गर्दा :

शान्तिपूर्ण भेला हुन पाउने र सङ्गठनको स्वतन्त्रता विषयमा विशेष समाधीक्षकका २०१६ को प्रतिवेदन, गैरन्यायिक, बिनापुर्पक्ष वा स्वेच्छाचारी रूपमा जीवनहरण गरिनेविरुद्ध समाधीक्षकको प्रतिवेदनले (A/HRC/31/66) दिएको भेला व्यवस्थापनसम्बन्धी व्यावहारिक सिफारिसका साथै २०१२ (A/HRC/20/27) र २०१३ (A/HRC/23/39) को शान्तिपूर्ण भेला हुन पाउने र सङ्गठनको स्वतन्त्रता विषयक समाधीक्षकको प्रतिवेदनका अनुसार शान्तिपूर्ण भेला गर्न, कुनै अनुमति आवश्यक पर्दैन भन्ने सिफारिस लगायतलाई मनन गर्नु पर्दछ ।

उपरोक्तका प्रस्ताव र प्रतिवेदनअनुरूप, शान्तिपूर्ण भेला हुन पाउने अधिकारसम्बन्धी कानून बनाउँदा :

सरकारी निकायलाई सहजीकरण गर्न र सार्वजनिक सुरक्षा र व्यवस्था कायम राख्न र अरूको अधिकार र स्वतन्त्रताको सुरक्षा गर्ने प्रयोजनले पूर्व सूचना दिनेसम्मको व्यवस्था राख्न सकिन्छ ।

दफा १२

प्रतिनिधित्व र वकालत गर्ने अधिकार

(१) मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूको प्रवर्द्धन, संरक्षण र उपभोगका लागि प्रत्येक व्यक्तिलाई, व्यक्तिगत रूपमा र अरूसँग मिलेर, स्थानीय, राष्ट्रिय, क्षेत्रीय र अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा, सहयोग गर्ने, प्रतिनिधित्व गर्ने वा अर्को व्यक्ति, समूह, सङ्घ, संस्था वा निकायको प्रतिनिधि भई काम गर्ने अधिकार छ ।

(२) उपदफा (१) मा उल्लिखित अधिकार यसप्रकार छन् :

- (क) घरेलु न्यायिक, प्रशासनिक वा विधायिकी निकाय वा अन्य कोही सक्षम निकायसमक्ष उजुरी दिने वा अन्य माध्यमद्वारा मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूको उल्लङ्घनसम्बन्धी सार्वजनिक निकायहरूको नीति र क्रियाकलापबारे आलोचना गर्ने
- (ख) मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताको रक्षा गर्नसक्षम कानुनी सहायता वा अन्य सान्दर्भिक सल्लाह र सहयोग प्रदान गर्ने
- (ग) सार्वजनिक सुनुवाइ, कारवाही र पुर्पक्ष राष्ट्रिय कानून र मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रतासम्मत छन् कि छैनन् भनेर राय दिनका लागि सार्वजनिक सुनुवाइ, कारवाही र पुर्पक्षमा उपस्थित हुने ;
- (घ) दफा ९ मा लेखिएबमोजिमको सूचना र जानकारी पेस गर्ने ।

टिप्पणी

सो दफा संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय घोषणापत्रको धारा ९ बाट प्रेरित छ, जसले सान्दर्भिक अंशमा, निम्न व्यवस्था गरेको छ :

(२) अधिकार वा स्वतन्त्रता उल्लङ्घन भएको आरोप लगाएको व्यक्तिले उसको व्यक्तिगत वा कानुनी प्रतिनिधिमाफत, उजुरी गर्ने र सो उजुरीको स्वतन्त्र, निष्पक्ष, र सक्षम न्यायिक वा अन्य कानूनबमोजिम खडा गरिएका निकायबाट, कानूनबमोजिम फैसला पाउने, राहत पाउने, र पाउनुपर्ने अवस्थामा क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्ने, वा सो व्यक्तिको अधिकार वा स्वतन्त्रताको उल्लङ्घन भएको ठहरिएमा, फैसलाका साथै फैसला कार्यान्वयन पनि बिना विलम्ब हुनु पर्दछ ।

(३) प्रत्येक व्यक्तिलाई, व्यक्तिगत रूपमा निम्न अधिकारहरू छन् :

(क) राज्यको कानूनद्वारा खडा गरिएका निकायद्वारा, कानूनबमोजिम उजुरीउपर, अविबलम्ब, फैसला हुने

(ख) सार्वजनिक सुनुवाइ, कारवाही र पुर्पक्ष, राष्ट्रिय कानून र उपयुक्त अन्तर्राष्ट्रिय दायित्व र प्रतिबद्धतासम्मत भएको वा नभएको राय बनाउने, सार्वजनिक सुनुवाइ, कारवाही र पुर्पक्षमा उपस्थित हुने ;

(ग) मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रता रक्षार्थ सक्षम कानुनी सहायता र अन्य सान्दर्भिक सल्लाह र सहयोग प्रदान गर्ने ;

उपदफा २ (ग) ले मानव अधिकार रक्षकहरूको कार्यमा पुर्पक्ष निगरानी (Trial Monitoring) को महत्त्व भल्काउँछ । यस्तै प्रावधान हन्डुरन कानूनको धारा ४(१४) मा पनि देखिन्छ ।

दफा १३

आवतजावत गर्ने स्वतन्त्रता

- (१) नेपालको भूमिभित्र राज्यको शक्ति वा प्रभावकारी नियन्त्रण भएको भूमि लगायत, क्षेत्राधिकारभित्र कानुनी रूपमा बसेका प्रत्येक व्यक्तिलाई, सो भूमि वा क्षेत्राधिकार भएको भूभागभित्र, स्वतन्त्र रूपले आवत जावत गर्ने र आवास रोज्न पाउने र मानव अधिकारसम्बन्धी गतिविधिहरू गर्न पाउने अधिकार छ ।
- (२) नेपालभित्रभित्र, कानूनतः कसैलाई पनि मानव अधिकार रक्षक भई, व्यक्तिगत रूपमा र अरूसँग मिलेर, पूर्ण वा आंशिक रूपमा काम गरेको कारण, राज्यको भूभागबाट निष्कासित नगरिने अधिकार छ ।
- (३) मानव अधिकार रक्षक भएको हैसियतले कसैलाई पनि उसले गरेको गतिविधि वा कार्यका कारण वा आधारमा नेपाल गर्न वा बाहिर जानबाट वञ्चित नगरिने अधिकार छ ।

टिप्पणी

स्वतन्त्ररूपले आवतजावत गर्ने अधिकार संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय घोषणापत्रमा समावेश भएको छैन । क्षेत्रीय परमर्शका क्रममा,⁶ आवतजावत गर्न पाउने अधिकारसम्बन्धी सघन छलफल भएकाले प्रस्तुत नमुना कानूनमा सो अधिकार राखिएको हो ।

उपदफा (१) नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध, १९६६ को धारा १२ (१) बाट प्रेरित छ जसमा निम्नानुसारको व्यवस्था छ :

कुनै राष्ट्रमा कानुनी रूपमा रहेको प्रत्येक व्यक्तिलाई सो राष्ट्र भित्र आवतजावत गर्ने स्वतन्त्रता तथा आफ्नो आवास रोज्न पाउने अधिकार हुनेछ ।

मानव अधिकार समितिको सामान्य टिप्पणी नं २७ (General Comment No. 27) मा भएको यस धाराको आधिकारिक व्याख्यासम्मत बनाउन, धारा १२(१) का शब्दहरूभन्दा उपदफालाई अझै व्यापक बनाइएको हो ।

यसबाहेक, मानव अधिकार रक्षकहरूलाई, रक्षक भई गरेको पूर्ण वा आंशिक गतिविधिका आधारमा, देशबाट निष्कासन गर्न र देशभित्र प्रवेश गर्न वा बाहिर जान प्रतिबन्ध लगाउन नपाइने स्पष्ट पार्न, मस्यौदाकारहरूले महत्वपूर्ण ठानेकाले, सो प्रावधान थपिएको हो ।

दफा १४

गोपनीयताको अधिकार

- (१) प्रत्येक व्यक्तिलाई गोपनीयताको अधिकार छ ।
- (२) मानव अधिकार रक्षकहरूको ,उपदफा (१) अन्तर्गत, ईन्क्रिप्शन (Encryption) मार्फत आफ्नो गोपनीयता संरक्षण गर्ने, र आफ्नो, आफ्नो परिवार, आवास, कार्यस्थल, सम्पत्ति, र दुवै अफलाइन र अनलाइन पत्राचारमा, गैरकानुनी र स्वेच्छाचारी घुसपैठ र हस्तक्षेपबाट मुक्त हुने अधिकार छ ।
- (३) उपदफा २ मा लेखिएको 'घुसपैठ र हस्तक्षेप' ले रक्षकका रूपमा गरेका वैध काम वा गतिविधिमा कुनै प्रकारको निगरानी, रेकर्डिङ वा अड्कन गर्ने, खानतलासी लिने, छापामार्ने जस्ता कार्य लगायतलाई समेटेको छ ।

टिप्पणी

सो दफा मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्रको धारा १२ बाट लिइएको हो । जसले निम्न व्यवस्था गरेको छ :

कुनै पनि व्यक्तिको गोपनीयता, परिवार, घर वा पत्राचारमा स्वेच्छाचारी वा गैरकानुनी हस्तक्षेप गरिने छैन । न त निजको प्रतिष्ठा तथा ख्यातीमा गैरकानुनी आक्रमण नै गरिने छ । प्रत्येक व्यक्तिलाई त्यस्तो हस्तक्षेप वा आक्रमणविरुद्ध कानूनको संरक्षण पाउने अधिकार हुनेछ ।

नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्धको धारा १७(१) मा पनि उपरोक्तलाई साभार गरिएको छ :

कुनै पनि व्यक्तिको गोपनीयता, परिवार, घर वा पत्राचारमा स्वेच्छाचारी वा गैरकानुनी हस्तक्षेप गरिने छैन । न त निजको प्रतिष्ठा तथा ख्यातीमा गैरकानुनी आक्रमण नै गरिने छ ।

⁶ International Service for Human Rights, Regional consultation on the situation of human rights defenders (28-29 October 2014, Tunis, Tunisia), p 2; International Service for Human Rights, Regional consultation on the situation of human rights defenders: Eastern Europe and Central Asia (4-5 November 2014, Tbilisi, Georgia), p 4.

बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धिको धारा १६ :

कुनै पनि बालबालिकाको गोपनीयता, परिवार, घर वा पत्राचार उपर स्वेच्छाचारी वा गैरकानुनी हस्तक्षेप गरिने छैन । न त उनीहरूको प्रतिष्ठा तथा ख्यातीमा गैरकानुनी रूपमा आक्रमण नै गरिनेछ ।

आप्रवासी कामदारहरू तथा तिनीहरूको परिवारका सदस्यहरूको अधिकारको संरक्षणसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि, १९९० को धारा १४ :

कुनै पनि आप्रवासी कामदार वा आप्रवासी कामदारको परिवारका सदस्यहरूको गोपनीयता, परिवार, घर वा पत्राचारमा स्वेच्छाचारी वा गैरकानुनी हस्तक्षेप गरिने छैन न त तिनीहरूको प्रतिष्ठा तथा ख्यातीमा गैरकानुनी आक्रमण नै गरिने छ ।

मानव अधिकार रक्षकको गोपनीयताको अधिकार अन्तर्गत उनीहरूको सम्पत्ति र कार्यस्थल पनि पर्दछन् । दफा १६ मा (मानहानि र सामाजिक रूपमा कलङ्कित बनाइनेविरुद्धको अधिकारमा) प्रतिष्ठा र ख्यातीमा हुने आक्रमणबारे सम्बोधन हुनेछ ।

व्यक्तिको अफलाइन अनलाइनर अनलाइन अधिकार संरक्षित हुनु पर्दछ भनेर डिजिटल युगमा गोपनीयताको अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय संकल्प प्रस्ताव प्रस्तावमा⁷ उल्लेख भएबमोजिम, यस दफामा अनलाइनअफलाइनअफलाइन र अनलाइन भनेर राखिएको हो ।

उपदफा (३) ले केही गैरकानुनी हस्तक्षेपका प्रकारहरूलाई समावेश गरेको छ । क्षेत्रीय परामर्शको क्रममा, रक्षकहरूको गोप्य र निजी मामिला रेकर्ड वा अङ्कन गरेर ब्ल्याकमेल(Blackmail) गरिएका उदाहरणहरू प्रस्तुत भएपछि, मस्यौदाकारहरूले छलफल गरी उपरोक्त प्रावधान राखेका हुन् ।⁸

दफा १५

त्रास वा प्रतिशोधबाट स्वतन्त्रता

कुनै पनि व्यक्ति उपर, व्यक्तिगत वा अरूसँग मिलेर, मानव अधिकार रक्षक भएको हैसियत, गतिविधि वा कामका कारणले वा आधारमा, कुनै प्रकारको त्रास वा प्रतिशोधजन्य कार्य गरिने छैन ।

टिप्पणी

यो दफा संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय घोषणापत्रको धारा १२(२) र संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय मानव अधिकार परिषद्का त्रास र प्रतिशोधसम्बन्धी सङ्कल्प प्रस्तावहरू र संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय सन्धि अङ्गका सभाध्यक्षहरूले⁹ अपनाएका सान होजे निर्देशिका (San Jose Guidelines) बाट साभार छन् ।

धारा १२(२) ले निम्न व्यवस्था गरेको छ :

यस घोषणापत्र प्रदत्त अधिकारको वैधानिक उपभोग व्यक्तिगत वा अरूसँग मिलेरगर्दा कुनै पनि हिंसा, धम्की, प्रतिशोध, व्यवहारमा वा कानुनत : (de facto or de jure) गरिने नकारात्मक भेदभाव, दबाव वा अन्य स्वेच्छाचारी कार्यविरुद्ध सक्षम निकायहरूद्वारा संरक्षितहुने सुनिश्चितता राज्यले गर्नु पर्दछ ।

‘त्रास वा प्रतिशोध’ भनेर यस प्रावधानको भाषा सरलीकरण गरिएको छ । यद्यपि, स्मरण रहोस् कि, ‘त्रास वा प्रतिशोध’ को परिभाषा अन्तर्गत मानव अधिकार रक्षकका परिवारका सदस्यहरू, प्रतिनिधिहरू वा सहयोगीहरू, वा रक्षकसम्बद्ध भएको समूह, सङ्घ, वा सङ्गठन पनि पर्द छन् । साथै, यो परिभाषाले रक्षकको हैसियतले गरेका ‘काम वा गतिविधिको कारण’ गरिने त्रास वा प्रतिशोधसम्बन्धी सक्रियता वा निष्क्रियता (action or omission) सम्म सीमित गरेको छ ।

यो दफा फिलिपिन्स विधेयकको दफा ११ बाट पनि प्रेरित छ । उक्त दफा प्रस्तुत नमुना कानुनको

⁷ UN General Assembly, The right to privacy in the digital age, 21 January 2014, A/RES/68/167, para 3.

⁸ International Service for Human Rights, Regional consultation on the situation of human rights defenders: Eastern Europe and Central Asia (4-5 November 2014, Tbilisi, Georgia), p 6.

⁹ Including UN Human Rights Council, Cooperation with the United Nations, its representatives and mechanisms in the field of human rights, 9 October 2013, A/HRC/RES/24/24.

दफा २६ को समेत आधार हो ।

दफा ३८(२) अन्तर्गत 'त्रास वा प्रतिशोध' को परिभाषाबमोजिम यस दफामा प्रत्याभूत गरिएको 'त्रास र प्रतिशोधबाट स्वतन्त्रताको अधिकार' ले रक्षकसम्बद्ध भएका औपचारिक वा अनौपचारिक, समूह, सङ्घ, सङ्गठन समुदाय वा सञ्जाल समेतलाई जनाउँछ । यसको अर्थ: त्रास वा प्रतिशोधविरुद्ध सङ्गठनले पनि उजुरी दायर गर्न सक्दछन् । (हेर्नुहोस्, दफा १८(३))

साथै, यस दफा अन्तर्गत 'त्रास वा प्रतिशोध' को परिभाषाले गैरनागरिकको भिसा रद्द गर्ने कार्यलाई पनि समेट्न सक्छ ।

दफा १६

मानहानि र सामाजिक रूपमा कलङ्कित बनाइने कार्यबाट स्वतन्त्रता

मानव अधिकार रक्षकको हैसियतले गरेको काम वा गतिविधिका कारण, कुनै व्यक्तिउपर, अनलाइन वा अफलाइन, सार्वजनिक वा निजी क्षेत्रबाटकुनै प्रकारको मानहानि, सामाजिक रूपमा कलङ्कित बनाउने कार्य र अरू पीडा दिने कार्य गरिने छैन ।

टिप्पणी

मानव अधिकार रक्षकहरूले सामना गर्नु पर्ने केही चुनौतीहरूको सम्बोधन गर्न क्षेत्रीय परामर्शको छलफल अनुरूप यो दफा राखिएको हो ।¹⁰

संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय घोषणापत्रमा मानहानि र सामाजिक रूपमा कलङ्कित बनाइने कार्यविरुद्ध कुनै व्यवस्था गरिएको छैन । केही राष्ट्रिय संयन्त्रहरूमा यस्तो व्यवस्था पाइन्छ । जस्तै फिलिपिन विधेयकको दफा ११ र बुर्किनाबे विधेयकको धारा १२ ।

दफा १७

सांस्कृतिक अधिकार प्रयोग गर्ने अधिकार र व्यक्तित्वको विकासको अधिकार

- (१) मानव अधिकार रक्षक भएको हैसियतले प्रत्येक व्यक्तिलाई, व्यक्तिगत रूपमा र अरूसँग मिलेर गतिविधि वा कार्य गर्दा निर्बाध रूपमा आफ्नो सांस्कृतिक अधिकार उपभोग गर्न पाउने र आफ्नो व्यक्तित्वको स्वतन्त्र र पूर्ण विकास गर्न पाउने अधिकार छ ।
- (२) उपदफा १ अन्तर्गत, मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूको उल्लङ्घन गर्ने पुरातनवादी प्रथा र रीतिविरुद्ध बोल्ने र परिवर्तन ल्याउने अधिकारसमेत पर्दछन् ।

टिप्पणी

यो दफा संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय घोषणापत्रको धारा १८(१) बाट प्रेरित छ, जसमा निम्नानुसारको व्यवस्था छ ।

प्रत्येक व्यक्तिको समुदायप्रति कर्तव्यहरू हुन्छन् । समुदायमा मात्रै व्यक्तित्वको स्वतन्त्र र पूर्ण विकास गर्न सम्भव हुन्छ ।

यस दफामा प्रत्याभूत अधिकार अन्तर्गत :

- (१) समुदायको सांस्कृतिक जीवनमा स्वतन्त्र रूपमा सहभागी हुने वा नहुने

10

International Service for Human Rights, Regional consultation on the situation of human rights defenders (26-27 January 2015, Guatemala City, Guatemala), pp 1-2. See also International Service for Human Rights, Regional consultations on the situation of human rights defenders: Eastern Europe and Central Asia (4-5 November 2014, Tbilisi, Georgia), p 3; International Service for Human Rights, Project report: Regional Consultation on Model National Law on the Recognition and Protection of Human Rights Defenders, pp 5, 6.

- (२) बहुमुखी सांस्कृतिक पहिचानहरूको विकास गर्ने स्वतन्त्रता
- (३) सांस्कृतिक सम्पदा लगायतमा पहुँच
- (४) परम्परागत भाषा र सांस्कृतिक निकायहरू, जमिन, र वस्तुहरूलाई कायम राख्ने र प्रयोग गर्न पाउने
- (५) संस्कृति बनाउन, संस्कृतिको आलोचना र विकास गर्न पाउने
- (६) अरू संस्कृतिका व्यक्तिहरूसँग सांस्कृतिक परम्परा र अभ्यास साटासाट गर्न पाउने अधिकार समेत पर्दछन् ।

ती अधिकारको संरक्षण गर्दा विशेष रूपमा महिला, बालबालिका, वृद्ध व्यक्ति, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, जातीय र धार्मिक अल्पसङ्ख्यक, आप्रवासी, आदिवासी लगायत पछ्याडि पारिएका र सीमान्तकृत समूहको विशिष्ट सांस्कृतिक अधिकारतर्फ चासो लिनु पर्दछ ।

दफा १८

प्रभावकारी उपचार र पूर्ण परिपूरणको अधिकार

- (१) यस कानूनको परिच्छेद २ मा उल्लिखित अधिकार हनन् भएको खण्डमा वा परिच्छेद ३ मा उल्लिखित दायित्व विपरीत कार्यबाट प्रभावित भएमा प्रत्येक व्यक्तिलाई, व्यक्तिगत रूपमा र अरूसँग मिलेर, प्रभावकारी उपचार र परिपूरणको अधिकार छ ।
- (२) जसको अधिकार हनन् गरिएको छ वा जसलाई दायित्वको उल्लङ्घनले नकारात्मक रूपमा प्रभाव परेको छ, सो व्यक्तिलाई प्रभावकारी उपचार र परिपूरणका लागि सक्षम अधिकार क्षेत्र भएको अदालत वा न्यायाधिकरणमा पहुँच गर्ने अधिकार छ ।
- (३) यस कानूनको परिच्छेद २ मा उल्लिखित अधिकार हनन् भएको खण्डमा वा परिच्छेद ३ मा उल्लिखित दायित्व विपरीत कार्यबाट प्रभावित भएमा निम्नबमोजिमका व्यक्तिहरूले सक्षम अधिकार क्षेत्र भएको अदालत वा न्यायाधिकरणमा उजुरी (complaint) दिन सक्नेछन् :
 - (क) मानव अधिकार रक्षक
 - (ख) मानव अधिकार रक्षकका सहयोगी
 - (ग) मानव अधिकार रक्षकको प्रतिनिधित्व गर्ने कानून व्यवसायी
 - (ङ) मानव अधिकार रक्षकसम्बद्ध भएको सङ्घ, समूह, वा संस्था
 - (च) सार्वजनिक सरोकार र यस कानूनका उद्देश्यसम्मत कार्य गर्ने कोही पनि व्यक्ति वा
 - (छ) यस कानूनको परिच्छेद ४ द्वारा निर्मित संयन्त्रबमोजिम ।

टिप्पणी

उपदफा (१) संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय घोषणापत्रको धारा ((१) बाट प्रेरित छ, जसले निम्न व्यवस्था गरेको छ :

यस घोषणापत्रमा प्रत्याभूत मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूको प्रवर्द्धन, संरक्षण र उपभोग गर्दा, प्रत्येक व्यक्तिलाई प्रभावकारी उपचारको अधिकार हुने, र अधिकार उल्लङ्घन गरिनेबाट सुरक्षित हुने अधिकार छ ।

उपदफा (२) ले मानव अधिकार रक्षकहरूले उजुरी दिन पाउने अधिकारको व्यवस्था गरेको छ । उपदफा (२) को भाषा, क्यानेडियन अधिकार र स्वतन्त्रता बडापत्र १९८२ को दफा २४(१) बाट प्रेरित छ ।

उपदफा (३) ले थुप्रै व्यक्तिहरूलाई राहत र उपचार प्राप्त गर्न सक्ने अधिकार उपलब्ध गराएको छ । यस्तै प्रावधान दक्षिण अफ्रिकाको संविधानको दफा ३८ मा पनि भेटिन्छ ।

मानव अधिकार रक्षकलाई बेपत्ता पारिएको अवस्थामा वा बिना सूचना थुनामा राख्दा, वा रक्षकसम्बद्ध संस्था, सङ्गठन निष्क्रिय बनाइएको अवस्थामा, उपदफा ३(च) निहित व्यवस्थाले उपचारको सुनिश्चितता गर्दछ ।

प्रस्तुत दफा अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार र मानवीय कानूनको गम्भीर उल्लङ्घनका पीडितहरूको लागि उपचार तथा परिपूरणका अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय आधारभूत सिद्धान्त, राज्यपक्षको सामान्य कानुनी दायित्वको प्रकृति विषयक मानव अधिकार समितिको सामान्य टिप्पणी नं ३१ मा समेत आधारित छ ।

General Comment 31, Nature of the General Legal Obligation on States Parties to the Covenant, U.N. Doc. CCPR/C/21/Rev.1/Add.13 -2004).

दफा १९

मानव अधिकार रक्षकहरूको अधिकारमा सीमितता

यस कानूनको परिच्छेद २ अन्तर्गतका अधिकार प्रयोग गर्दा, मानव अधिकार रक्षकहरूउपर, व्यक्तिगत रूपमा वा अरूसँग मिलेर, अन्तर्राष्ट्रिय मानवअधिकारप्रदत्त दायित्व र मापदण्डहरू बमोजिम मात्र, कानूनसम्मत सीमितता लगाइनु पर्दछ । जुन उचित, आवश्यक र अनुपातिक हुनुपर्दछ, । अरूको मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताको सम्मान र मान्यता सुनिश्चित गर्न र सार्वजनिक व्यवस्था र प्रजातान्त्रिक समाजमा सामान्य हित कायम गर्ने उद्देश्यले यस्तो सीमितता हुनु पर्दछ ।

टिप्पणी

यो दफा संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय घोषणापत्रको धारा १७ बाट प्रेरित छ जसले निम्न व्यवस्था गरेको छ :

यी अधिकार प्रयोग गर्दा, प्रत्येक व्यक्ति उपर, व्यक्तिगत रूपमा वा अरूसँग मिलेर काम गर्दा अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वहरू र कानूनसम्मत सीमितता लगाइनुपर्दछ । जुन अरूको अधिकार र स्वतन्त्रताको सम्मान र मान्यता सुनिश्चित गर्न र प्रजातान्त्रिक समाजका नैतिकता, सार्वजनिक व्यवस्था र सामान्य हित जस्ता न्यायोचित उद्देश्यहरू पूरा गर्ने हेतु लगाइएका हुनु पर्दछ ।

अन्तर्राष्ट्रिय कानूनसम्मत सीमितताहरू मात्र हुनु पर्ने जोड दिन र सीमितता जायज छ भन्ने प्रामाणिक भार, सीमितता लगाउने निकाय वा व्यक्तिउपर नै हुने, स्पष्ट पार्न 'उचित, आवश्यक र अनुपातिक' दफामा थपिएका हुन् ।

यस दफाले 'नैतिकता जस्ता न्यायोचित उद्देश्यहरू पूरा गर्ने उद्देश्यले समावेश गरेको छैन । मानव अधिकार रक्षक, विशेषगरी महिला मानव अधिकार रक्षक र परम्परागत मूल्यमान्यता वा संस्कार विरुद्ध प्रश्न उठाउने रक्षकहरूउपर, स्वेच्छाचारी सीमितता लगाउने जोखिम आउनेछ भन्ने बोध भएकाले यस्तो वाक्यांश समावेश नगरिएको हो ।

दफा २०

अन्य अधिकार र स्वतन्त्रता प्रभावित नहुने

मानव अधिकार रक्षकको मान्यता र संरक्षणलाई अभै सहज बनाउने राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय कानून वा संयन्त्रहरूलाई यस कानूनका कुनै पनि प्रावधानले प्रभाव पार्ने छैनन् ।

टिप्पणी

यो दफा 'बचाउ दफा' हो । परिच्छेद २ मा प्रत्याभूत अधिकारहरू, अन्य राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय कानून र संयन्त्रभन्दा कम व्यापक भएको हदसम्म मानव अधिकार रक्षकहरूले व्यापक अधिकारहरू उपभोग गर्न सक्नेछन् । बलपूर्वक बेपत्ताबाट सबै व्यक्तिहरूको संरक्षणसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको धारा ३७ बाट यो दफा प्रेरित छ ।

दफा २१

मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताको रक्षा गर्ने दायित्व

- (१) प्रत्येक व्यक्तिको मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूको प्रवर्द्धन गर्ने र सो को संरक्षण र प्राप्तिका लागि प्रयत्नशील हुने महत्वपूर्ण भूमिका र दायित्व छ ।
- (२) कुनै पनि कार्य गरेर वा गर्नुपर्ने अवस्थामा काम नगरेर, मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताको उल्लङ्घनमा वा प्रजातान्त्रिक समाज, निकाय र प्रकृयाहरू कमजोर बनाउने काममा कसैले पनि भाग लिने छैन ।

टिप्पणी

उपरोक्त दफा संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय घोषणापत्रको धारा १८(२) र (३) बाट प्रेरित छ । जसले निम्न अनुसारको व्यवस्था गरेको छ

- (१) प्रजातन्त्रलाई सबल बनाउने, मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रता प्रवर्द्धन गर्ने र प्रजातान्त्रिक समाज, निकाय र प्रकृयाहरूको प्रवर्द्धन र सबलीकरणमा सहायता गर्ने व्यक्ति, समूह, निकायहरू र गैरसरकारी संस्थाहरूको महत्वपूर्ण भूमिका र दायित्व हुन्छ ।
- (२) मानव अधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्र र अन्य मानव अधिकार दस्तावेजद्वारा प्रत्याभूत अधिकार र स्वतन्त्रताको पूर्ण उपभोग गर्नका लागि, सामाजिक र अन्तर्राष्ट्रिय व्यवस्था पाउने, सबैको अधिकारको, उपयुक्त भएसम्म प्रवर्द्धन गर्ने व्यक्ति, समूह, निकायहरू र गैरसरकारी संस्थाहरूको महत्वपूर्ण भूमिका र दायित्व हुन्छ ।

परिच्छेद ३ : सार्वजनिक निकायहरूको दायित्व

दफा २२

मानव अधिकार रक्षकका मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण एवम्
परिपालना गर्ने दायित्व

सार्वजनिक निकायहरूले निम्न विषयको सुनिश्चितताका लागि सबै आवश्यक कदम चाल्नेछन् :

- (क) परिच्छेद २ अन्तर्गतका मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूको प्रभावकारी प्रत्याभूति र सुनिश्चितता
- (ख) सबै कानून, नीति र कार्यक्रमहरू परिच्छेद २ अन्तर्गतका अधिकारसम्मत हुने
- (ग) मानव अधिकार रक्षकहरूले आफ्ना गतिविधिहरू सुरक्षित, निर्बाध र सबल वातावरणमा गर्न पाउने ।

टिप्पणी

उपरोक्त दफा संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय घोषणापत्रको धारा २ (२) बाट प्रेरित छ, जसले निम्नअनुसारको व्यवस्था गरेको छ :

यस घोषणापत्र अन्तर्गत समावेश अधिकार र स्वतन्त्रताको प्रभावकारी प्रत्याभूति सुनिश्चित गर्नका लागि प्रत्येक राज्यले लागि विधायिकी, प्रशासनिक, र अरू आवश्यक उपायहरू अपनाउनेछन् ।

राष्ट्रिय तहमा राज्यका दायित्वहरू सार्वजनिक निकायहरूले पूर्ति गर्ने भएकाले उपरोक्त दफाको भाषा बदलिएको छ ।

मानव अधिकार रक्षकका अवस्थासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय विशेष समाधीक्षकको प्रतिवेदनबाट पनि उपरोक्त दफा प्रेरित छ, जसले रक्षकहरूलाई काम गर्न सुरक्षित र सबल वातावरण आवश्यक हुने बारे स्पष्ट पारेको छ ।

उपदफा (ख) अन्तर्गत एक संयन्त्रको स्थापना हुनुपर्दछ । जसले प्रस्तावित विधेयकहरू प्रस्तुत नमुना कानूनको परिच्छेद २ प्रदत्त अधिकारसम्मत छन् वा छैनन् भनेर जाँच गर्न सक्नेछ । अनुसूची २ मा प्रस्तावित विधेयकहरूमा सामेल गर्न सकिने नमुना प्रावधानहरूका उदाहरणहरू प्रस्तुत गरिएका छन्, जुन साझा कानून प्रणाली (common law system) र महाद्वीपीय कानुनी प्रणाली (continental legal system) दुबैका लागि सान्दर्भिक हुन सक्छन् ।

दफा २३

मानव अधिकार रक्षकका गतिविधि र कामलाई सहजीकरण गर्ने दायित्व

- (१) सार्वजनिक निकायहरूले, प्रस्तुत नमुना कानूनको परिच्छेद २ प्रदत्त अधिकार सुनिश्चित गर्नको लागि, सबै आवश्यक कदम चाल्ने छन् ।
- (२) उपदफा (१) अन्तर्गत देहायबमोजिमका दायित्व पर्दछन् :
 - (क) कुनै व्यक्तिको स्वतन्त्रता हरण गरी राखिएको ठाउँसम्म पहुँचको अनुमति दिने र सहजीकरण गर्ने
 - (ख) मानव अधिकार रक्षकहरूलाई परिच्छेद २ अन्तर्गतका अधिकारको प्रयोग गर्न आवश्यक ठाउँ र सूचनामा पहुँच गर्न अनुमति दिने र सहजीकरण गर्ने
 - (ग) नेपालको कानुनी भूभाग, अधिकार क्षेत्र र प्रभावकारी नियन्त्रण भएका भूभागभित्र भएका मानव अधिकार वा मौलिक स्वतन्त्रताको उल्लङ्घनबारे जानकारी दिने

- (घ) मानव अधिकार वा मौलिक स्वतन्त्रताहरूको संवर्द्धन र संरक्षण गर्न मानव अधिकार रक्षकहरूलाई प्रबलीकरण गर्न, सहयोग गर्न, र क्षमता अभिवृद्धि गर्न नीति र उपायहरूको विकास र कार्यान्वयन गर्ने दायित्व र
- (ङ) मानव अधिकार रक्षकका भूमिका, कार्यहरू, गतिविधिहरूको संवर्द्धन गर्दैत्यस्ता काम कर्तव्य वैध र महत्वपूर्ण हुन् भनेर सार्वजनिक मान्यता प्रदान गर्ने ।

टिप्पणी

उपरोक्त दफा २३ आइभोरियन कानूनको धारा १५ बाट प्रेरित छ ।

उपदफा २(घ) १९९७ को दक्षिण अफ्रिकी मुनाफारहित सङ्गठन ऐन नं ७१ बाट प्रेरित छ ।

मानव अधिकार रक्षकको अवस्थासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय विशेष समाधीक्षकको प्रतिवेदनबाट पहिचान गरिएको आवश्यकता, र सार्वजनिक निकायहरूले, मानव अधिकार रक्षकका लागि सुरक्षित र सबल वातावरण बनाउने हेतु उनीहरूको कामबारे चेतना अभिवृद्धि गर्ने र कामलाई सहयोग गर्नुपर्ने दायित्वबारे भएको क्षेत्रीय परामर्शको छलफल अनुरूप उपदफा २ (ङ) आएको हो ।

दफा २४

मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रतासम्बन्धित सामग्रीमा निशुल्क पहुँच प्रदान गर्ने दायित्व

सार्वजनिक निकायहरूले, दुबै अफलाइन र अनलाइन, देहायलाई स्वतन्त्र रूपमा उपलब्ध र पहुँचयोग्य बनाउनेछन् :

- (क) अन्तर्राष्ट्रिय र क्षेत्रीय मानव अधिकारसम्बन्धी उपकरणहरू ;
- (ख) राष्ट्रिय संविधान, राष्ट्रिय कानून र नियमहरू
- (ग) सार्वजनिक निकायहरूसँग भएका मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रता सम्बन्धित अनुसन्धान, अध्ययन, प्रतिवेदनहरू, तथ्याङ्क, अभिलेख र अन्य जानकारी र सामग्रीहरू
- (घ) नेपालद्वारा अन्तर्राष्ट्रिय र क्षेत्रीय मानव अधिकार निकाय र संयन्त्रमा पेस गरिएका प्रतिवेदनहरू र जानकारी
- (ङ) नेपाल बारे छलफल गरिएको अन्तर्राष्ट्रिय र क्षेत्रीय मानव अधिकार निकाय र संयन्त्रहरूका प्रतिवेदनहरू, बैठक मिनेट, र पत्राचारहरू
- (च) मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताको क्षेत्रका सक्षम राष्ट्रिय अधिकारीहरूका कागजातहरू र निर्णय वा गतिविधिहरूसँग सम्बन्धित जानकारी
- (छ) परिच्छेद २ अन्तर्गत कुनै पनि मानव अधिकार वा मौलिक स्वतन्त्रताको उपभोग सबल बनाउन वा अधिकार उल्लङ्घन भएमा उपचारको पहुँच गर्न आवश्यक हुन सक्ने त्यस्ता अन्य सबै जानकारीहरू ।

टिप्पणी

दफा २४, दफा ६ (जानकारी खोज्ने, प्राप्त गर्ने र प्रवाह गर्ने अधिकार) को पूरक हो ।

दफा २४, संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय घोषणापत्रको धारा १४ बाट प्रेरित छ जसले निम्न व्यवस्था गरेको छ :

(१) आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्र भएका सम्पूर्ण व्यक्तिहरूलाई आफ्नो नागरिक, राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक अधिकारहरूबारे चेतनशील बनाउन विधायिकी, न्यायिक, प्रशासनिक वा अन्य उपयुक्त उपायहरू अपनाउने राज्यको दायित्व हो ।

(२) उपरोक्त उपायहरू अन्तर्गत, अरू मध्ये, देहायका उपाय पर्दछन् :

(क) राष्ट्रिय कानून र नियमहरू र लागु हुने आधारभूत अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकारका दस्तावेजहरूको व्यापक प्रकाशन गर्ने र सोमा पहुँच पुऱ्याउने

(ख) राज्य पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार सन्धिद्वारा स्थापित अङ्गहरूलाई, राज्यले पेस गरेका आवधिक प्रतिवेदनहरू ल्गायत, यस्ता अङ्गहरूले गरेका संक्षिप्त छलफलका रेकर्ड र औपचारिक प्रतिवेदनहरू सहित, मानव अधिकारका अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूमा, पूर्ण र समान पहुँच दिलाउने

मानव अधिकार रक्षकलाई काम गर्न सुरक्षित र सबल वातावरण बनाउने अपरिहार्य आधारहरूमध्ये एक, सूचनामा पहुँच हो भनेर संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानव अधिकार उच्चायुक्तले र अन्य नागरिक समाजका सदस्यहरूले मान्यता दिएका छन् (हेर्नुहोस् A/HRC/32/20) ।

सूचनाको हक अन्तर्गतमानव अधिकारको संरक्षण वा उपभोग गर्न आवश्यक जानकारी वा सूचना, सार्वजनिक निकाय वा निजी व्यक्तिहरूसँग भएमा, सो को स्वतः: स्फूर्त खुलासा गर्न लगाउने कानून र नीतिहरू तर्जुमा गर्न उच्चायुक्तले राज्यहरूलाई आह्वान गरेका छन् (हेर्नुहोस् A/HRC/32/20 को अनुच्छेद ८६ (क)) ।

दफा २४ ले विशिष्ट वर्गका कागजातहरूबारे उल्लेख गरेको छ । जुन मानव अधिकार रक्षकहरूलाई काम गर्नका लागि पहुँच योग्य हुनुपर्दछ ।

दफा २५

गोपनीय स्रोतहरू नखुलाउने दायित्व

- (१) सार्वजनिक निकायहरूले, मानव अधिकार रक्षकहरूले प्रयोग गरेका स्रोतहरूको, पहिचान खुलाउने खुलाउने गर्न लगाउनु हुँदैन ।
- (२) उपदफा (१) मा जे लेखिएको भएपनि, सम्बन्धित स्रोत र सम्बन्धित मानव अधिकार रक्षकले लिखित रूपमा सूचित सहमति दिएमा वा अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड अनुसार स्वतन्त्र र निष्पक्ष न्यायाधिकरणद्वारा आदेश भएमा सार्वजनिक निकायहरूले मानवअधिकार रक्षकहरूले प्रयोग गरेका स्रोतहरूको पहिचान खुलासा गर्न वा गर्न लगाउन सक्ने छन् ।

टिप्पणी

आइभोरियन कानूनको धारा १६ बाट दफा २५ प्रेरित छ ।

दफा २६

त्रास वा प्रतिशोधविरुद्ध सुरक्षा सुनिश्चित गर्ने दायित्व

- (१) कुनै पनि अन्य सार्वजनिक वा निजी पक्षद्वारा हुन सक्ने त्रास वा प्रतिशोधको निवारण गर्ने, र सो विरुद्ध सुरक्षा सुनिश्चित गर्न सार्वजनिक निकायहरूले सबै आवश्यक उपायहरू अपनाउने छन् ।
- (२) उपदफा (१) मा उल्लिखित 'उपायहरू' अन्तर्गत यस कानूनको अनुसूची १ मा व्यवस्था गरिएका संरक्षणका उपायहरू पनि सम्मिलित हुने छन् ।

टिप्पणी

उपरोक्त दफा, दफा १५ (त्रास वा प्रतिशोधबाट स्वतन्त्रताको अधिकार) को पूरक हो ।

उपरोक्त दफा संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय घोषणापत्रको धारा १२(२) बाट प्रेरित छ, जसले निम्न व्यवस्था गरेको छ :

सबैको, व्यक्तिगत वा अरूसँग मिलेर, यस घोषणापत्रप्रदत्त अधिकारको वैधानिक उपभोग गर्दा कुनै पनि हिंसा, धम्की, प्रतिशोध, व्यवहार वा कानूनतः (de facto or de jure) गरिने नकारात्मक भेदभाव, दबाव वा अन्य स्वेच्छाचारी कार्यविरुद्ध सक्षम निकायहरूद्वारा संरक्षित हुने सुनिश्चितता गर्न राज्यले आवश्यक सम्पूर्ण उपायहरू अपनाउनु पर्दछ ।

‘त्रास वा प्रतिशोध’ भनेर यस प्रावधानको भाषा सरलीकरण गरिएको छ । यद्यपि, स्मरण रहोस् कि, “त्रास वा प्रतिशोध” को परिभाषा अन्तर्गत मानव अधिकार रक्षकहरूका परिवारका सदस्यहरू, प्रतिनिधिहरू वा सहयोगीहरू, वा रक्षकसम्बद्ध भएको समूह, सङ्घ, वा सङ्गठन पनि पर्दछन् । साथै, यो परिभाषा रक्षकको हैसियतले गरेका ‘कार्य वा गतिविधिका कारण’ गरिने त्रास वा प्रतिशोधसम्बन्धी सक्रियता वा निष्क्रियता (action or omission) सम्म सीमित गरेको छ ।

स्पष्टताका लागि, सार्वजनिक निकायहरूले अपनाउनुपर्ने उपायहरू अन्तर्गत अनुसूची १ मा भएका संरक्षण उपायहरू पनि पर्दछन् भनेर उपदफा (२) ले निर्धारण गरेको छ ।

दफा २७

स्वेच्छाचारी वा गैरकानुनी घुसपैठ र हस्तक्षेपविरुद्ध संरक्षण सुनिश्चित गर्ने दायित्व

- (१) मानव अधिकार रक्षकहरू र तिनका परिवार, आवास, कार्यस्थल, सम्पत्ति, र दुबै अफलाइन र अनलाइन, पत्राचार उपर हुनसक्ने, कुनै पनि स्वेच्छाचारी वा गैरकानुनी घुसपैठ र हस्तक्षेपविरुद्ध, संरक्षण सुनिश्चित गर्न सार्वजनिक निकायहरूले सबै आवश्यक उपायहरू अपनाउने छन् ।
- (२) उपदफा (१) मा लेखिएको ‘घुसपैठ र हस्तक्षेप’ ले रक्षकका रूपमा गरेका वैधानिक काम वा गतिविधिमा बिना अनुमति, कुनै प्रकारको निगरानी, रेकर्डिङ वा अड्क गर्ने, छापा मार्ने जस्ता कार्य लगायतलाई समेटेको छ ।

टिप्पणी

दफा २६ ले क्षेत्रीय परामर्शमा उठाएको चासोलाई सम्बोधन गर्दछ¹¹ र यो दफा १४ (गोपनीयताको अधिकार) को पूरक पनि हो । बुर्किनाबे विधेयकको धारा १३ मा प्रयुक्त शब्दहरू पनि साभार गरिएका छन् ।

दफा २८

अनुसन्धान गर्ने दायित्व

- (१) जब कुनै मानव अधिकार रक्षकको हत्या गरिएको, बेपत्ता पारिएको, यातना दिइएको, दुर्व्यवहार गरिएको, स्वेच्छाचारी रूपमा थुनिएको, धम्काइएको, वा यस कानूनको परिच्छेद २ मा भएका कुनै पनि अधिकारको (देशको नाम) को अधिकारक्षेत्र, भूभाग वा प्रभावकारी नियन्त्रणभित्र भएका सार्वजनिक निकाय वा निजी पक्षद्वारा उल्लङ्घन भएको छ भनेर विश्वास गर्ने उचित आधार हुन्छ त्यस्तो बेलासक्षम निकाय ले लगनशीलताका साथ शीघ्र, पूर्ण, प्रभावकारी, स्वतन्त्र र निष्पक्ष अनुसन्धान हुने र उपयुक्त भएमा अभियोजन गर्ने सुनिश्चितता गर्नु पर्छ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम गरिने अनुसन्धानले निम्नलिखित विषयलाई ध्यानमा राख्नु पर्नेछ :
 - (क) मानव अधिकार रक्षकको अधिकारको उल्लङ्घनको मनसाय, रक्षकको प्रतिष्ठा, गतिविधि वा मानव अधिकार रक्षकको रूपमा गरेको काम थियो वा थिएन ?
 - (ख) मानव अधिकार रक्षकको अधिकारको उल्लङ्घन पहिले पनि भएको वा नभएको वा समान अवस्थामा रहेका अन्य रक्षकहरूसित पनि व्यवस्थित रूपमा अधिकार हनन भएको वा नभएको ?
 - (ग) उल्लङ्घनका कार्य बहुसमर्थित वा बहुसहयोगीहरू मार्फत गरिएका थिए वा थिएनन् ?
- (३) उपदफा (१) बमोजिम अनुसन्धानको क्रममासक्षम निकायले दफा ३४ अन्तर्गत स्थापित संयन्त्रसँग परामर्श गर्ने र अनुसन्धानको स्थितिको बारेमा पीडित वा उसको परिवार, आफन्तहरू वा सहयोगीहरूलाई जानकारी दिनुपर्छ ।

11

International Service for Human Rights, Regional consultation on the situation of human rights defenders (28-29 October 2014, Tunis, Tunisia), p 4.

- (४) (देशको नाम) ले उपदफा (१) बमोजिम अनुसन्धान गर्दा आवश्यकता अनुसार अन्तर्राष्ट्रिय वा क्षेत्रीय मानव अधिकार निकाय वा संयन्त्रहरूलाई सहयोगको लागि अनुरोध गर्नु पर्नेछ ।
- (५) उपदफा (१) बमोजिम अनुसन्धान गर्न (सक्षम निकाय) असक्षम वा अनिच्छुक भएमा, नेपालले सहयोगका लागि सान्दर्भिक अन्तर्राष्ट्रिय वा क्षेत्रीय मानव अधिकार निकाय वा संयन्त्रसँग अनुसन्धान गर्न सहयोगका लागि अनुरोध गर्नु पर्नेछ ।

टिप्पणी

यस दफाबमोजिम मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताको उल्लङ्घन भएको छ भनेर मानव अधिकार रक्षकको कामले विश्वास गर्न उचित आधार दिन्छ, सम्बन्धित निकायले त्यो सम्भावित उल्लङ्घनको अनुसन्धान गर्नुपर्नेछ ।

उपरोक्त दफा संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय घोषणापत्रको धारा (९५) बाट प्रेरित छ, जसले निम्न व्यवस्था गरेको छ :

राज्यले आफ्नो क्षेत्राधिकार अन्तर्गत कुनै पनि क्षेत्रमा मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताको उल्लङ्घनको शीघ्र र निष्पक्ष अनुसन्धान गर्नेछ । जब मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताको उल्लङ्घन भएको छ भनेर विश्वास गर्न उचित आधार हुन्छ तब अनुसन्धान हुने सुनिश्चित गर्नेछ ।

क्षेत्रीय परामर्शको क्रममा गरिएको सुझाव अनुरूप 'पूर्ण' शब्द थपिएको हो ।¹² राज्यका निकायहरू वा अधिकारीहरूलाई समेत असर गर्न सक्ने अनुसन्धानको आचरणबारे अन्तर्राष्ट्रिय विधिशास्त्र दर्साउन 'प्रभावकारी', 'स्वतन्त्र', र 'शीघ्र' शब्द थपिएका हुन् ।¹³

उपदफा (२) ले क्षेत्रीय परामर्शको क्रममा गरिएका टिप्पणीहरूलाई सम्बोधन गरेको छ । परामर्शको क्रममा मानव अधिकार रक्षकविरुद्ध गरिने अपराध पछाडिको मनसाय उनीहरूको काम हुन सक्छ, अधिकार उल्लङ्घन सुनियोजित रूपमा गरिएको हुन सक्छ वा अपराधका बहुपीडकहरू हुन सक्छन् भन्ने टिप्पणीहरू आएको थियो । तर, त्यस किसिमबाट प्रायः अनुसन्धान नभएको भनी चासो व्यक्त भयो ।

दफा २९

प्रभावकारी उपचार र पूर्ण परिपूरण सुनिश्चित गर्ने दायित्व

यस कानूनको परिच्छेद २ अन्तर्गतका अधिकारको उल्लङ्घन भएमा र परिच्छेद ३ अन्तर्गत दायित्व उल्लङ्घन भएमा प्रभावकारी उपचार र पूर्ण परिपूरण प्राप्त हुने सुनिश्चित गर्न सार्वजनिक निकायहरूले सबै आवश्यक उपायहरू अपनाउनु पर्नेछ ।

टिप्पणी

उपरोक्त दफा दफा १८ (उपचार र पूर्ण परिपूरणको अधिकार) को पूरक हो । उपचारहरू गैरन्यायिक पनि हुन सक्छन् र सार्वजनिक निकायहरूले उपलब्ध गराउने उपचारका निमित्त पीडित वा पीडितका प्रतिनिधि अदालत वा न्यायधिकरण नै जानुपर्ने आवश्यक छैन भनेर प्रष्ट पार्न यो दायित्व राखिएको हो ।

उपरोक्त दफा संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय घोषणापत्रको धारा ९ बाट प्रेरित छ, जसको सान्दर्भिक अंशमा,

¹² International Service for Human Rights, Consultation on the situation and protection needs of human rights defenders from Western European and Others Group States (22-23 June 2015, Florence, Italy), p 9: "राज्यहरूले मानव अधिकार रक्षकविरुद्ध दुवै राज्य र गैरराज्य पक्षहरूद्वारा भएको आक्रमणको शीघ्र र पूर्ण अनुसन्धान र अभियोजन गर्ने, अपराधीहरूलाई उत्तरदायी बनाउने र पीडितहरूलाई प्रभावकारी उपचारमा पहुँचको सुनिश्चितता गर्नु पर्दछ ।"

¹³ हेर्नुहोस् उदाहरणका लागि Pueblo Bello Massacre v Colombia (31 January 2006) Inter-American Court of Human Rights Series C No. 140, para 142; Pestaño v The Philippines, Human Rights Committee, Views: Communication No 942/00, 98th sess, UN Doc CCPR/C/98/D/1619/2007 (11 May 2010); McKerr v United Kingdom (2002) 34 EHRR 20

निम्न व्यवस्था गरिएको छ :

(२) अधिकार वा स्वतन्त्रताको उल्लङ्घन भएको व्यक्तिले, उसको व्यक्तिगत वा अन्य कानुनी प्रतिनिधि मार्फत, उजुरी गर्ने र सो उजुरीको स्वतन्त्र, निष्पक्ष, र सक्षम न्यायिक वा अन्य कानूनबमोजिम खडा गरिएका निकायबाट, कानूनबमोजिम फैसला पाउने, राहत पाउने, र पाउनुपर्ने अवस्थामा क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्ने, वा सो व्यक्तिको अधिकार वा स्वतन्त्रताको उल्लङ्घन भएको ठहरिएमा, फैसलाका साथै फैसलाको कार्यान्वयन पनि बिना विलम्ब हुनुपर्दछ ।

(३) प्रत्येक व्यक्तिलाई, व्यक्तिगत रूपमा र अरूसँग मिलेर, अरू मध्ये, निम्न अधिकार छन् :

(क) राज्यको कानूनद्वारा खडा गरिएको निकायद्वारा, कानून बमोजिम, उजुरीमा, अविलम्ब, फैसला पाउने ; मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताको उल्लङ्घन भएको सम्बन्धी, राज्यका निकाय र आधिकारिक व्यक्तिहरूका नीति तथा कार्यहरूबारे उजुरी गरेर, वा अरू उपयुक्त माध्यमद्वारा सक्षम राष्ट्रिय न्यायिक, प्रशासनिक वा विधायिकी निकायहरू वा अन्य कुनै सक्षम कानूनबमोजिमको निकायमा उजुर गर्ने पाउने, र सो निकायबाट उजुरीबारे अविलम्ब निर्णय पाउने अधिकार छ ।

दफा ३०

त्रास वा प्रतिशोधजन्य कार्यलाई अपराधिकरण गर्ने दायित्व

मानव अधिकार रक्षकका हैसियतले गरेको काम वा गतिविधिका कारण, सार्वजनिक वा निजी पक्षद्वारा, कुनै व्यक्तिउपर त्रास वा प्रतिशोधजन्य कुनै कार्य भएमा सो अपराध मानिनेछ । र, सक्षम निकायद्वारा अभियोजित भई अपराधको गाम्भीर्यता अनुसार पीडकलाई दण्डित गरिनेछ ।

टिप्पणी

उपरोक्त दफा यातना तथा अन्य क्रुर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा सजायविरुद्धको महासन्धिको धारा ४(२) बाट प्रेरित छ, जसले निम्न व्यवस्था गरेको छ :

(१) प्रत्येक पक्ष राज्यले यातनाजन्य सम्पूर्ण कार्यहरूलाई अपराधिकरण गर्ने सुनिश्चित गर्नुपर्दछ । साथै, यातना दिने कार्य (attempt) र यातना दिने अपराधमा भाग लिने वा योजना बनाउने कार्य पनि अपराध हुने सुनिश्चित गर्नु पर्दछ । (२) प्रत्येक पक्ष राज्यले गाम्भीर्यता अनुसार अपराधलाई दण्डनीय बनाउनु पर्दछ ।

मानव अधिकार रक्षकविरुद्धको आक्रमण वा आक्रमणको धम्की भनेको उनीहरूले रक्षा गर्ने आधारभूत स्वतन्त्रता र प्रजातान्त्रिक समाज, निकायहरू र प्रकृयाहरूविरुद्ध पनि आक्रमण हो भन्ने मान्यता त्रास वा प्रतिशोधजन्य अपराधिक कार्यको दण्डले दर्शाउनु पर्दछ ।

बुर्किनाबे विधेयकका केही प्रावधानहरू (धारा १९, देखि २९) ले मानव अधिकार रक्षकविरुद्ध त्रास वा प्रतिशोध सम्बन्धी अपराधहरू समावेश गरेको छ । यी प्रावधानहरू मौजुदा कानूनमा त्रास वा प्रतिशोधसम्बन्धी व्यवस्था नभएका कुनै पनि राज्यका लागि उदाहरणीय हुन सक्नेछन् । प्रस्तुत नमुना कानूनको उपरोक्त दफालाई राष्ट्रिय परिवेशमा अनुकूलन गर्न आवश्यक हुन सक्छ ।

दफा ३१

मानव अधिकार शिक्षाको प्रबर्द्धन र सहजीकरण गर्ने दायित्व

सार्वजनिक निकायले सबै सार्वजनिक अधिकारी र नेपाल को अधिकार क्षेत्रभित्र वा भूभाग भित्रका सबै व्यक्तिहरूलाई मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूका बारेमा दिइने शिक्षण, प्रशिक्षण र शिक्षाका कार्यहरूलाई प्रबर्द्धन, सहजीकरण गर्ने र पर्याप्त श्रोत उपलब्ध गराउनुपर्दछ । शिक्षण, प्रशिक्षण र शिक्षाअन्तर्गत, यस कानूनमा समाविष्ट जानकारी र मानव अधिकार रक्षकहरूका महत्वपूर्ण र वैध कार्यहरू पनि पर्दछन् ।

टिप्पणी

यो दफा, संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय घोषणापत्रको धारा १५ लाई कार्यान्वयन गर्न र मानव अधिकारका बारेमा र मानव अधिकार रक्षकहरूका महत्वपूर्ण र वैधानिक कार्यहरूको बारेमा शिक्षा र जानकारीको कमी भएको भनेर क्षेत्रीय परामर्शमा उठेका चासोहरू सम्बोधन गर्न राखिएको हो ।

दफा ३२

संरक्षण र तत्काल सुरक्षा उपायहरू कार्यान्वयन गर्ने दायित्व

सार्वजनिक निकायहरूले, यस कानूनको परिच्छेद ४ अन्तर्गत निर्धारित तत्काल संरक्षण उपायहरू पूर्ण र प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न सबै आवश्यक उपायहरू अपनाउने छन् ।

टिप्पणी

मानव अधिकार रक्षकहरूको संरक्षणमा संलग्न, सबै सार्वजनिक निकायहरूले, आवश्यकताअनुसार र आफ्नो सामर्थ्यभित्र भएको संरक्षण उपायहरू अपनाउनुपर्नेछ भन्नेतर्फ यो दफा लक्षित छ ।

दफा ३३

विदेशमा रहेका मानव अधिकार रक्षकहरूलाई सहयोग गर्ने दायित्व

- (१) सार्वजनिक निकायहरूले, राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय दायित्व र मापदण्डहरू बमोजिम, विदेशमा रहेका, त्रास वा प्रतिशोधको पीडा भोगेका मानव अधिकार रक्षकहरूलाई सहयोग प्रदान गर्न आफ्नो सामर्थ्यले गर्न सक्ने आवश्यक उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) मा उल्लिखित सहयोगअन्तर्गत, त्रास वा प्रतिशोधको आचरण र सम्बन्धित मानव अधिकार रक्षकको राष्ट्रियता अनुसार निम्न विषय पर्छन् ।
 - (क) उक्त देशको कुटनीतिक मिसनमा मानव अधिकार रक्षकलाई स्वागत गर्ने वा रक्षकको आवास वा कार्यस्थल वा थुनामा राखिएको स्थलमा गएर भेट्ने
 - (ख) मानव अधिकार रक्षकको सार्वजनिक वा गोप्य रूपमा, औपचारिक प्रतिनिधित्व गर्ने
 - (ग) मानव अधिकार रक्षकविरुद्ध चलाइएका पुर्पक्ष वा कानुनी प्रक्रियाहरूमा उपस्थित हुने वा सो को अवलोकन गर्ने
 - (घ) मानव अधिकार रक्षकको अवस्थाबारे अनुगमन गर्ने र प्रतिवेदन तयार गर्ने
 - (ङ) आपत्कालीन वा प्रतिस्थापन गरिएका यात्रा कागजातहरू जारी गर्ने
 - (च) चिकित्सा स्याहार प्रदान गराउने
 - (छ) स्थानीय वकिलहरूको विवरण प्रदान गर्ने
 - (ज) स्थानीय दोषाघेहरूको विवरण प्रदान गर्ने
 - (झ) मानव अधिकार रक्षकका परिवारका सदस्यहरूसँग सम्पर्क राख्ने

- (ज) मानव अधिकार रक्षकको सुरक्षाको लागि अन्य स्थान जाँदा कसैलाई साथ जाने व्यवस्था गर्ने वा स्थान परिवर्तन गर्न सहायता प्रदान गर्ने
- (ट) आर्थिक सहयोग प्रदान गर्ने
- (ठ) मानव अधिकार रक्षकलाई सुरक्षित स्थानसम्म यात्रा गर्न सक्षम बनाउन आपत्कालीन कोष प्रदान गर्ने ।

टिप्पणी

यस कानूनका अन्य दफाहरूभन्दा यो दफा फरक छ । यो दफा राज्यबाहिर रहेका मानव अधिकार रक्षकहरूलाई राज्यले गर्नु पर्ने व्यवहार र दिनु पर्ने सहयोगसँग सम्बन्धित छ ।

यो दफाले राष्ट्रिय कानूनको अतिरिक्त अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको पनि उल्लेख गरेको छ । अन्तर्राष्ट्रिय कानूनभन्दा मानव अधिकार रक्षकलाई दिने सहयोगको बारेमा राष्ट्रिय कानूनले भन्नु सबल दायित्वहरू राज्यउपर राखेमा राज्यले राष्ट्रिय कानूनअन्तर्गतका दायित्वको पालना गर्नुपर्नेछ, भन्ने सुनिश्चित गर्न यो दफा राखिएको हो ।

यस्ता राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनले, राज्य बाहिर भएका राज्यका नागरिक वा बासिन्दाहरूलाई सहयोग गर्न राज्यउपर बाध्यात्मक दायित्वहरू राखेका हुन सक्छन् । गैरनागरिक वा गैरबासिन्दाहरूका हकमा यस्ता दायित्वहरू बाध्यात्मक नहुन सक्छन् तर असल अभ्यासका रूपमा यी दायित्वहरू परिचित छन् । उदाहरणका लागि, युरोपियन युनियनको मानव अधिकार रक्षकका संरक्षणसम्बन्धी निर्देशिका र स्वीट्जरल्याण्ड, फिनल्यान्ड, आयरल्यान्ड, नर्वे र नेदरल्याण्ड लगायत देशहरूले अपनाएका राष्ट्रिय निर्देशिकाहरू ।

परिच्छेद ४ : मानव अधिकार रक्षकहरूका संरक्षणको लागि संयन्त्र

टिप्पणी

मानव अधिकार रक्षकहरूको संरक्षणका लागि राज्यहरूले संयन्त्र वा कार्यक्रमहरूको स्थापना गर्ने वा कार्यादेश दिने त्यसका लागि पर्याप्त श्रोत उपलब्ध गराउने र सोको पूर्ण र प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु पर्दछ । यस्ता संयन्त्र वा कार्यक्रमहरूको समन्वय, यसै प्रयोजनका लागि स्थापना गरिएको वा मौजुदा, स्वतन्त्र निकाय मार्फत हुनु पर्दछ ।

विभिन्न राज्यहरूमा विभिन्न प्रकारका संयन्त्र र कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ । जस्तोसुकै संयन्त्र वा कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गरिएको भए पनि, तिनले देहायबमोजिमका न्यूनतम सिद्धान्तहरूको पालना गर्नुपर्नेछ :

- (१) संयन्त्र वा कार्यक्रमको विकास, कार्यान्वयन र मूल्याङ्कन, मानव अधिकार रक्षकसँग निकट परामर्शद्वारा गरिनुपर्दछ र सो को विकास, शासन प्रक्रिया र निर्णयक संरचनामा, रक्षकहरू प्रत्यक्ष रूपमा सम्मिलित गराइनु पर्दछ
- (२) संयन्त्र वा कार्यक्रमको स्थापना राष्ट्रिय कानूनद्वारा वा राष्ट्रिय कानूनको कार्यादेश बमोजिम हुनुपर्दछ
- (३) यस्ता संयन्त्र वा कार्यक्रम सरकारबाट स्वतन्त्र हुनुपर्दछ । राजनीतिक, प्रशासनिक वा वित्तीय नियन्त्रणबाट मुक्त हुनु पर्दछ
- (४) संयन्त्र वा कार्यक्रमका लागि पर्याप्त र दिगो श्रोत संशाधन उपलब्ध हुनु पर्दछ
- (५) संयन्त्र वा कार्यक्रमले मानव अधिकार रक्षकहरूको सुरक्षित र सबल वातावरणको प्रबर्द्धन गर्ने उपायहरू समावेश गर्नु पर्दछ, र धम्की, जोखिम र बन्देजहरूको निवारण गर्नु पर्दछ, र जोखिममा रहेका मानव अधिकार रक्षकहरूलाई तत्काल र दीर्घकालीन संरक्षण प्रदान गर्नु पर्दछ
- (६) संयन्त्र वा कार्यक्रमले रक्षकको जोखिममा योगदान पुऱ्याउने, संरचनात्मक र प्रणालीगत दुबै कारक तत्वहरूको पहिचान र सम्बोधन गर्नुपर्दछ र सम्बन्धित रक्षकको व्यक्तिगत समीक्षा गर्नु पर्दछ
- (७) संयन्त्र वा कार्यक्रमको विकास र कार्यान्वयन गर्दा महिला मानव अधिकार रक्षक लगायत, विशेष समूहका मानव अधिकार रक्षकको अवस्था र जोखिमहरूको पहिचान र सम्बोधन गर्नु पर्दछ र लैङ्गिक परिप्रेक्ष्य अपनाउनु पर्दछ
- (८) संयन्त्र वा कार्यक्रमले सामान्य संरक्षण उपायहरूभन्दा विशिष्ट उपायहरू अपनाउनु पर्दछ । तिनले जोखिमको स्तर र प्रकृति, लिङ्ग, लैङ्गिक पहिचान र यौनिक भुकाव, जातीयता, उमेर, स्वास्थ्य र परिवारको अवस्था, भौगोलिक स्थान, सामाजिक-आर्थिक प्रसङ्ग र लाभार्थीको प्रकृति, व्यक्तिगत वा सामूहिक भएको, जस्ता तत्वहरू समेट्नु पर्दछ । यी उपायहरू स्पष्ट जोखिम विश्लेषण पद्धति (clear risk analysis methodology) र लाभार्थीहरूसँगको परामर्श अनुसार परिभाषित गरिनु पर्दछ
- (९) संयन्त्र वा कार्यक्रमले मानव अधिकार रक्षकहरू, उनीहरूका परिवारका सदस्यहरू र सहयोगीहरूको शारीरिक सुरक्षा, डिजिटल सुरक्षा र मनो-सामाजिक कल्याणसहित समग्र

- सुरक्षामा ध्यान केन्द्रित गर्नुपर्दछ
- (१०) मानव अधिकार रक्षकहरूको संरक्षण गर्न, कुनै योजना वा उपायहरूको खाकातयार पार्दा र कार्यान्वयन गर्दा, उनीहरूको गतिविधिलाई समर्थन गर्ने र गतिविधिमा न्यूनतम हस्तक्षेप गर्ने प्रकारका हुनु पर्दछ
- (११) संयन्त्र वा कार्यक्रमको कार्यान्वयनमा संलग्न सबै कर्मचारी र अन्य कर्मचारीहरूको, पर्याप्त जाँच र प्रशिक्षण हुनुपर्दछ । महिला मानव अधिकार रक्षकहरूको अवस्था र संरक्षण आवश्यकता सम्बन्धमा बहुमुखी, अन्तर समूहगत (intersectional) र प्रणालीगत भेदभावका विषयतर्फ पनि ध्यान केन्द्रित गर्नुपर्दछ
- (१२) संयन्त्र वा कार्यक्रमले संसद् र सरकारलाई प्रतिवेदन र सल्लाह दिने प्रावधान र सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय र क्षेत्रीय मानव अधिकार संयन्त्रसँग समन्वयसहित, घोषणापत्रको पूर्ण र प्रभावकारी कार्यान्वयनको प्रवर्द्धन गर्न र सुनिश्चित गर्न योगदान पुऱ्याउनु पर्दछ ।

ती सिद्धान्तहरूले, अरू मध्ये ,घोषणापत्रको टिप्पणी, मार्च २०१६ को विशेष समाधीक्षकको मानव अधिकार रक्षकको अवस्थासम्बन्धी प्रतिवेदन (A/HRC/31/55), ब्राजिल, मेक्सिको र होन्डुरसका संरक्षण संयन्त्रहरूको प्रावधान र सञ्चालनको समीक्षा, र सबै क्षेत्रका मानव अधिकार रक्षकहरूसँग गरिएका क्षेत्रीय परामर्शमा प्राप्त व्यापक सुभावहरूलाई आत्मसात् गरेका छन् ।

यस कानूनको परिच्छेद ४, उपरोक्त सिद्धान्तहरू बमोजिम र ती सिद्धान्तहरूलाई कार्यान्वयन गर्ने एक नमुनाका रूपमा तयार गरिएको हो । यद्यपि, फरक राष्ट्रिय परिवेश कानुनी र सवैधानिक प्रणाली अनुरूप अपनाइएका फरक उपायहरू पनि वैध हुने मानिएको छ । उदाहरणको लागि, पेरिस सिद्धान्तहरूसम्मत राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाजस्तै मौजूदा एक संस्थाभित्र नै, संयन्त्र वा कार्यक्रम राख्न सकिन्छ वा यस कानूनको परिच्छेद ४ मा निर्धारित विस्तृत परिचालनका प्रावधानहरूलाई नियम, अध्यादेश, वा नीतिका रूपमा संहिताकरण (Codification) गर्न पनि सकिन्छ ।

दफा ३४

मानव अधिकार रक्षकका संरक्षणको लागि संयन्त्र स्थापना

- (१) *(सक्षम निकाय)* ले मानव अधिकार रक्षकको संरक्षण गर्ने संयन्त्र स्थापना गर्ने, तोक्ने, वा कायम राख्ने काम गर्नेछ, जसको *(सक्षम निकाय)* अन्तर्गत, मानव अधिकार रक्षकको संरक्षण गर्न समन्वय गर्ने दायित्व हुनेछ । *(भएमा, देशको राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाको नाम)* र नागरिक समाजसँग निकट र सहकार्यात्मक परामर्श गरी, निर्धारित संयन्त्रले, आफ्नो कार्य सम्पादन गर्नेछ ।
- (२) निर्धारित संयन्त्रले देहायबमोजिमका कार्यहरू सम्पादन गर्नेछ :
- (क) त्रास वा प्रतिशोध निवारण
- (ख) मानव अधिकार रक्षकहरूलाई त्रास वा प्रतिशोधबाट सुरक्षा
- (ग) त्रास वा प्रतिशोधजन्य कार्यको अनुसन्धान र जवाफदेहिता सुनिश्चित गर्न सहयोग
- (घ) त्रास वा प्रतिशोधजन्य कार्यको निवारण, सो विरुद्ध संरक्षण, सोको अनुसन्धान र जवाफदेहिता सुनिश्चित गर्न अन्तर निकायगत र अन्तरविभागीय समन्वयलाई प्रवर्द्धन गर्ने
- (ङ) मानव अधिकार रक्षकहरूद्वारा हुने वैधानिक र महत्वपूर्ण कार्य र गतिविधिहरूको प्रवर्द्धन गर्ने र सोलाई सार्वजनिक मान्यता प्रदान गर्ने ;

- (३) उपरोक्त उपदफा बमोजिमका कार्य सम्पादन गर्ने क्रममा संयन्त्रले देहायबमोजिम गर्न सक्नेछ :
- (क) (देशको नाम) मा मानव अधिकार रक्षकहरूको सुरक्षामा भएका जोखिमहरू र उनीहरूका कामका लागि आवश्यक सुरक्षित र सबल वातावरणमा आउने कानुनी र अन्य अवरोधको अवस्था अनुगमन गरी सोको सम्बोधन गर्ने
- (ख) यस कानूनको कार्यान्वयनका लागि मानव अधिकार रक्षकहरूसँग निकट परामर्श र समन्वयात्मक कार्य गर्ने
- (ग) यस कानूनको कार्यान्वयनका लागि समन्वय गर्ने र उद्देश्य प्राप्त अनुकूल निर्देशकहरू, प्रस्तुत कानून कार्यान्वयन भएको (१ सय ८० दिन) को अवधि भित्र विकास गर्ने
- (घ) मानव अधिकार रक्षकहरूको संरक्षणका लागि राष्ट्रिय, क्षेत्रीय वा स्थानीय तहमा, लिङ्गमा आधारित र सामूहिक जोखिम मूल्याङ्कन लगायत, जोखिम, वा द्वन्द्वको मूल्याङ्कन गर्ने
- (ङ) दफा २८ अन्तर्गत भएका अपराधहरूको अभियोजन गर्न अनुसन्धान कार्यमासहयोग, सहायता गर्ने र जानकारी प्रदान गर्ने
- (च) मौजुदा विधेयकहरूको अनुगमन गर्ने र *सक्षम निकाय*लाई विधेयकको मानव अधिकार रक्षकका प्रतिष्ठा र काममा हुने प्रभाव वा सम्भावित प्रभावबारे जानकारी दिने, र आवश्यक भएमा विधेयक परिमार्जन गर्न प्रस्ताव गर्ने
- (छ) यस कानूनबमोजिम मानव अधिकार रक्षकहरूका अधिकारका संरक्षण र सुनिश्चितताका लागि नीति र कार्यक्रम बनाउँदासुझाव दिने
- (ज) नेपालमा मानव अधिकार रक्षकको अवस्थाको मूल्याङ्कन गर्ने, वार्षिक प्रतिवेदन तयार पार्ने र रक्षकहरूलाई काम गर्न सुरक्षित र सबल वातावरणको प्रवर्द्धन गर्ने । उनीहरूको जोखिम न्यूनीकरण गर्न र रक्षकका अधिकार उल्लङ्घनका मूल कारणहरूलाई सम्बोधन गर्न उपयुक्त कदमहरू चाल्न सम्बन्धित निकायहरूलाई सिफारिस गर्ने
- (झ) मानव अधिकार रक्षकको जीवन, स्वतन्त्रता, सुरक्षा, प्रतिष्ठा र कामको सुरक्षा सुनिश्चित गर्न निवारणात्मक र संरक्षण उपायहरू प्रस्ताव गर्नेवा कार्यान्वयन गराउने, महिला मानव अधिकार रक्षक र अन्य बढी जोखिममा भएका मानव अधिकार रक्षकहरूको अवस्था र संरक्षण आवश्यकताहरूलाई विशेष ध्यान दिने
- (ञ) मानव अधिकार रक्षकहरूको संरक्षण गर्ने जिम्मेवारी भएका सबै कर्मचारी र सुरक्षा कर्मचारीका इच्छित प्रोफाइलहरू, चयन प्रक्रिया, र प्रशिक्षणमा सल्लाह दिने
- (ट) संरक्षण उपायहरूको लागि आएका निवेदनहरू प्राप्त र मूल्याङ्कन गर्ने र आपतकालीन उपायहरू लगायत उपयुक्त संरक्षण उपायहरूका बारेमा अन्य सम्बन्धित निकायहरूसँग समन्वय गरी, कार्यान्वयन गर्ने
- (ठ) मानव अधिकार रक्षकको संरक्षण कार्यक्रमबारे जनस्तरमा चेतना फैलाउने र संयन्त्रको काममा कसरी पहुँच पुऱ्याउनेलगायत, विनियोजित श्रोत साधनको पारदर्शिता सुनिश्चित गर्ने
- (ड) व्यक्ति, समूह, र समाजका अङ्गहरूको विश्वव्यापी मान्यता प्राप्त मानव अधिकार र आधारभूत स्वतन्त्रताहरूको संवर्द्धन र सुरक्षा गर्ने अधिकार र दायित्वसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय घोषणापत्र र मानव अधिकार रक्षकका महत्वपूर्ण र वैधानिक कामबारे जनस्तरमा र निकायहरूलाई जानकारी दिने

- (ढ) नेपालकाका मानव अधिकार रक्षकहरूको अवस्थाबारे पत्राचार गर्ने, प्रतिवेदन तयार पार्ने, र सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय र क्षेत्रीय मानव अधिकार निकाय र संयन्त्रहरूलाई पत्राचार गर्ने र प्रतिवेदन पेस गर्ने ।
- (४) निर्धारित संयन्त्रले मानव अधिकार रक्षकहरूका सङ्कलित निजी विवरणहरू र दफा ३८(२)(ख) देखि (ङ) बमोजिमका विवरणको गोपनीयताको सम्मान गरी कायम राख्नु पर्दछ । अन्य स्वतन्त्र विज्ञहरू र नागरिक समाजसँग परामर्श गरी, निर्धारित संयन्त्रले, कर्मचारीहरू र अन्य सबै निकायहरूद्वारा प्राप्त जानकारी व्यवस्थापन गर्न अनिवार्य जानकारी व्यवस्थापन र डिजिटल सुरक्षा नीतिहरू निर्माण गर्नु पर्नेछ ।
- (५) निर्धारित संयन्त्रले, अन्य स्वतन्त्र विज्ञहरू तथा नागरिक समाजसँग परामर्श गरी यस कानूनको कार्यान्वयन र संयन्त्रको प्रभावकारिताबारे आवधिक समीक्षा गर्नुपर्नेछ । यो कानून लागू भएको (१८ महिना) भित्रै पहिलो समीक्षा गरिनेछ ।

टिप्पणी

उपरोक्त दफा संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय घोषणापत्रको धारा १४(३) बाट प्रेरित छ, जसले निम्न व्यवस्था गरेको छ :

राज्यले, मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताको प्रवर्द्धन र संरक्षण गर्न, आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्रको सम्पूर्ण भूभागमा लोकपाल, मानव अधिकार आयोग वा कुनै पनि अन्य प्रकारको राष्ट्रिय संस्था लगायत उपयुक्त भएसम्म, स्वतन्त्र राष्ट्रिय संस्थाहरू स्थापना र विकास गर्ने सुनिश्चित र सहयोग गर्नु पर्दछ ।

‘स्थापना गर्ने, तोक्ने र कायम राख्ने’ भन्ने भाषा, यातनाविरुद्ध महासन्धिको ऐच्छिक आलेखको धारा १७ बाट साभार गरिएको हो ।

मानव अधिकार रक्षकको संरक्षण गर्न त्यस्तो राष्ट्रिय संस्थाको महत्व, थुप्रै मानवअधिकार परिषद्का दस्तावेजहरूमा उल्लेख गरिएका छन् । यीमध्ये मानवअधिकार परिषद्को संकल्प प्रस्ताव १३/१३ एक हो, जसले निम्न विषय उल्लेख गरेको छ :

मानव अधिकार रक्षकहरूसँग संवाद र परामर्श गर्नका लागि संयन्त्र निर्माण गर्न र सबल बनाउन, र नभएको अवस्थामा सार्वजनिक प्रशासनभित्र मानवअधिकार रक्षकहरूको लागि केन्द्रविन्दु स्थापना गर्न, र अरू उद्देश्यमध्ये, महिला मानव अधिकार रक्षक लगायतका विशिष्ट संरक्षण आवश्यकता भएकाहरूको पहिचान गर्न र लक्षित सुरक्षा उपायहरूको विकास र कार्यान्वयनमा मानव अधिकार रक्षकहरूको सहभागिता सुनिश्चित गर्न, राज्यहरूलाई प्रोत्साहन गर्दछ ।¹⁴

संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय घोषणापत्रको आधिकारिक टिप्पणीले मानव अधिकार रक्षकका अधिकारको उल्लङ्घनविरुद्ध संरक्षण संयन्त्रको व्यवस्था गरिनुपर्ने भनी राज्यलाई सिफारिस गरेको छ र त्यस्ता संयन्त्रहरूका निम्न लगायत विशेषता हुनु पर्छ :

- (क) मानव अधिकार रक्षकसँग परामर्श गरी स्थापित र सञ्चालित
- (ख) कानूनबमोजिम स्थापित वा परिभाषित
- (ग) पर्याप्त र दिगो श्रोत साधन उपलब्ध भएका
- (घ) लिङ्ग र आवासस्थल लगायत, रक्षकका प्रोफाइलका विशिष्टताहरू सम्बोधन गर्ने संरक्षण उपायहरूलाई परिभाषित गर्ने र कार्यान्वयन गर्ने क्षमता भएका
- (ङ) मानव अधिकार, लैङ्गिक मुद्दा र रक्षकसम्बन्धी घोषणापत्रका विषयमा जानकार, विशिष्ट प्रशिक्षित कर्मचारीहरू भएका ।

(हेर्नुहोस् टिप्पणी पृष्ठ २१ र मानव अधिकार रक्षकबारे विशेष समाधीक्षकको प्रतिवेदन A/HRC/13/22)

उपरोक्त संयन्त्र स्वतन्त्र रूपमा स्थापित हुनसक्दछ वा मौजूदा राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाको कार्यादेश अन्तर्गत कानुनबमोजिम थपेर पनि हुनसक्दछ । यस प्रसङ्गमा मानव अधिकार परिषद्को सङ्कल्प प्रस्ताव नं २२/६ ले निम्न विषय उल्लेख गरेको छ :

पेरिस सिद्धान्तहरूबमोजिम स्थापित र सञ्चालित राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरूले प्रासङ्गिक र ठोस सिफारिसहरू गर्ने लगायत विद्यमान कानुनको निरन्तर अनुगमनमा र मानवअधिकार रक्षकहरूको क्रियाकलापमा पार्ने प्रभावको बारेमा राज्यलाई सूचित गर्ने कामको महत्व दसाएका छन् ।

मानव अधिकार रक्षकहरूको अवस्थाका बारेमा विशेष समाधीक्षकको प्रतिवेदनमा, मानव अधिकार रक्षकहरूले सुरक्षित र सबल वातावरणमा काम गर्न पाउनु आवश्यक छ भनेर लेखिएको छ । साथै, राष्ट्रिय मानवअधिकार संस्थाहरूको मानवअधिकार रक्षकहरूको संरक्षणमा महत्वपूर्ण भूमिकाबारे विशेष समाधीक्षकले जोड दिएका छन् । (हेर्नुहोस् अनुच्छेद ७९)

उपरोक्त निर्णायक भूमिका खेल्न राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरूले निम्न कार्यहरू पूरा गर्नु पर्ने विशेष समाधीक्षकले सिफारिस गरेका छन् (हेर्नुहोस् अनुच्छेद ८० देखि ८२) :

- (क) मानव अधिकार रक्षकहरूको लागि एक केन्द्रविन्दु निर्दिष्ट गर्ने जसको जिम्मेवारी रक्षकका सुरक्षामा भएका जोखिम, सुरक्षित र अनुकूल वातावरणमा खलल पार्ने कानुनी र अन्य अवरोधहरू लगायत, स्थितिको अनुगमन गर्नु हुनेछ
- (ख) मानव अधिकार रक्षकका काम नियमन गर्ने, कानुनी र प्रशासनिक रूपरेखाको अनुगमन गर्ने र सोबाट रक्षकका काममा पर्ने प्रभाव र सम्भावित प्रभावबारे राज्यलाई सूचित गराउने
- (ग) रक्षकहरू बसेका ठाउँहरूमा उनीहरूका लागि बनाइएका संरक्षण कार्यक्रमहरूबारे जानकारी गराउने र कार्यक्रमहरूको खाका निर्माण गर्दा, कार्यान्वयन र मूल्याङ्कन गर्दा, रक्षकहरूको सहभागिता हुने सुनिश्चित गर्ने ।

यी दफामा उल्लिखित संयन्त्रका कामहरू, टिप्पणीमा प्राप्त सिफारिस, विशेष समाधीक्षकका प्रतिवेदनहरू र मेक्सिकन र हन्डुरन कानुन जस्ता राष्ट्रिय कानुनहरूबाट अनुकूलन गरिएका छन् ।

प्रत्येक राज्यले नागरिक समाजसँग परामर्श गरेर, मानव अधिकार रक्षकको संरक्षण गर्ने राष्ट्रिय संयन्त्रको संरचना आफ्नो सार्वजनिक प्रशासनबमोजिम निर्धारण गर्नु पर्दछ । प्रस्तुत नमुना कानुनले एउटा त्यस्तो संयन्त्र बनाएको छ, जसलाई मानव अधिकार रक्षकको संरक्षण संयन्त्र भनिएको छ ।

अन्तिममा, यस कानुन अन्तर्गतका कार्यहरू पूरा गर्ने प्रमुख जिम्मा राष्ट्रिय संयन्त्रको नै हुन्छ । रक्षकको अधिकार संरक्षणका लागि राज्यले यी कार्यहरू विभिन्न मौजूदा संयन्त्रहरू मार्फत पनि गर्न सक्नेछ ।

पेरिस सिद्धान्तबमोजिम स्थापित राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्था भएमा उक्त संस्थालाई कार्य जिम्मेवारी दिन यस्तै दफा राख्न सकिन्छ । उक्त संस्थालाई पर्याप्त श्रोत उपलब्ध गराइनु पर्दछ । संस्थाले यस्तो भूमिका निर्वाह गर्न नचाहेमा सो भूमिका निर्वाह गर्ने जिम्मा पाएको राष्ट्रिय संयन्त्रले, राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थासँग नजिकको सम्बन्ध राखी काम गर्नुपर्नेछ, भन्ने भाषासहितको दफा राख्न सकिन्छ ।

यस दफाअन्तर्गत विशेष राष्ट्रिय संयन्त्रको स्थापना गरिएमा उक्त संयन्त्रलाई यस दफाअनुसार निर्दिष्ट कार्य र जिम्मेवारी दिइनु पर्नेछ । कुनै पनि सरकारी निकाय, जुन राष्ट्रिय संयन्त्रको अंश बन्न सक्नेछ, सोको राष्ट्रिय संयन्त्रको हिस्सा रहेका कुनै पनि अन्य सरकारी निकायहरूसँग कस्तो सम्बन्ध हुनेछ भनेर यस दफाले निर्धारण गर्नु पर्दछ ।

मानवअधिकार रक्षकहरूको संरक्षणको लागि बनाइएका मेक्सिकन कानुन र होन्डुरान कानुन जस्ता राष्ट्रिय संयन्त्रहरूका सामान्यतया तीन मुख्य भाग हुन्छन् : (१) अन्तिम निर्णय लिने र आवश्यक

अनुमोदन गर्ने एक शासकीय निकाय (governing body) (२) सल्लाह दिने / विचार विमर्श गर्ने एक निकाय जसले मुद्दाहरूको छलफल गर्दछ र शासकीय निकायलाई सल्लाह दिन्छ (३) एक कार्यकारी निकाय / सचिवालय जसले राष्ट्रिय संयन्त्रको प्राविधिक कार्य गर्दछ र शासकीय निकायको निर्णयहरूको कार्यान्वयन गर्दछ । मानवअधिकार रक्षकहरूको संरक्षणको लागि राष्ट्रिय संयन्त्रको संरचना जस्तो सुकै भए पनि, संरक्षणको अन्तिम जिम्मेवारी राज्य प्रमुख वा सरकार प्रमुखको हुन्छ । जसले यस संयन्त्रको कार्यान्वयन र प्रभावकारिताको सुनिश्चितता गर्ने पर्दछ । नागरिक समाजले पहिचान गरेबमोजिम, मानव अधिकार रक्षकहरूको संरक्षणको लागि कानून र नीतिहरूको कार्यान्वयनमा राज्यहरूको असफलता पछाडिका कारणहरूमध्ये एक हो: उच्चस्तरको राजनीतिक समर्थनको अभाव ।

मेक्सिकन कानून

मेक्सिकन कानून अन्तर्गत, कानूनको उद्देश्य पूरा गर्न मेक्सिकन संयन्त्र तीन मुख्य अङ्ग मिलेर बनेको छ : (१) शासकीय निकाय (२) सल्लाहकार परिषद् (३) राष्ट्रिय कार्यकारी समन्वय निकाय ।

शासकीय निकाय, मानवअधिकार रक्षक र पत्रकारहरूको संरक्षणका लागि निर्मित संयन्त्रको उच्च अधिकार भएको र निर्णय गर्ने मुख्य निकाय हो । शासकीय निकायमा, नागरिक समाजको प्रतिनिधित्व, कानूनद्वारा सुनिश्चित गरिएको छ । मेक्सिकन कानूनको धारा ८ ले शासकीय निकायको शक्तिको रूपरेखा बनाएको छ ।

सल्लाहकार परिषद्, नागरिक समाजका प्रतिनिधिहरू मिलेर बनेको शासकीय निकायको परामर्शदाता निकाय हो । सल्लाहकार परिषद्को अधिकारको रूपरेखा मेक्सिकन कानूनको धारा १६ मा तोकिएको छ ।

राष्ट्रिय कार्यकारी समन्वय निकाय एक प्राविधिक निकाय हो । जसले प्रादेशिक राज्यहरू, सङ्घीय सार्वजनिक प्रशासनका निकायहरू र स्वायत्त निकायहरूसँग समन्वय गर्दछ । यसका तीन सहायक इकाइहरू छन् :

(१) मुद्दा दर्ता र द्रुत प्रतिक्रिया इकाइ (२) जोखिम निर्धारण इकाइ (३) रोकथाम, अनुगमन र विश्लेषण इकाइ (धारा १७ हेर्नुहोस्) । मेक्सिकन कानूनको धारा १८ ले राष्ट्रिय कार्यकारी समन्वय निकायको शक्ति तोकेको छ ।

होन्डुरन कानून

होन्डुरन कानून अन्तर्गत मानवअधिकार रक्षक, पत्रकार, सामाजिक सञ्चारकर्मी र कानून व्यवसायीहरूको संरक्षणको लागि राष्ट्रिय प्रणाली (राष्ट्रिय संरक्षण प्रणाली) अन्तर्गत ५ अङ्गहरू छन् (धारा १९ हेर्नुहोस्) : (१) मानव अधिकार, न्याय, आन्तरिक र विकेन्द्रीकरण विभागका राज्य सचिव (शासकीय निकायका रूपमा) (२) मानवअधिकार रक्षक, पत्रकार, सामाजिक सञ्चारकर्मी र कानून व्यवसायीहरूको संरक्षणको लागि राष्ट्रिय परिषद् (राष्ट्रिय संरक्षण परिषद्) (३) संरक्षण संयन्त्रको महानिर्देशालय ; (४) संरक्षण संयन्त्रको प्राविधिक समिति (५) सुरक्षा विभागको राज्य सचिवको मानव अधिकार विभाग ।

राष्ट्रिय प्रणालीको शासकीय निकायको रूपमा रहेको मानव अधिकार, न्याय, आन्तरिक र विकेन्द्रीकरण मन्त्रालयको राज्य सचिवको शक्तिबारे होन्डुरन कानूनमा स्पष्टरूपमा उल्लेख गरिएको छैन ।

राष्ट्रिय संरक्षण परिषद्को स्थापना, राष्ट्रिय संरक्षण प्रणालीको विचार विमर्श गर्ने र सल्लाहकार निकायको रूपमा गरिएको थियो (धारा २० हेर्नुहोस्) । होन्डुरन कानूनको धारा २४ ले राष्ट्रिय संरक्षण परिषद्को अधिकार निर्धारण गर्दछ ।

राष्ट्रिय संरक्षण प्रणालीको महानिर्देशालय, राष्ट्रिय संरक्षण प्रणालीको कार्यकारी संरचना हो र मानव

अधिकार, न्याय, आन्तरिक र विकेन्द्रीकरण मन्त्रालयका राज्य सचिवको सङ्गठनात्मक संरचनाको एक हिस्सा पनि हो (धारा २८ हेर्नुहोस्) । धारा २९ ले राष्ट्रिय संरक्षण प्रणालीको महानिर्देशनालयको अधिकार र कर्तव्य निर्धारण गर्दछ ।

संरक्षण संयन्त्रको प्राविधिक समितिको जिम्मेवारी: जोखिम विश्लेषण गर्ने, विचारविमर्श गर्ने र महानिर्देशनालयलाई बुझाइएको संरक्षणका लागि गरिएका निवेदनहरू उपर भएका निर्णयहरूको कार्यान्वयन गर्ने हो (हेर्नुहोस् धारा ३१) । धारा ३२ ले प्राविधिक समितिको अधिकार तोकेको छ ।

मानवअधिकार रक्षकहरू, उनीहरूको परिवार र उनीहरूका सहयोगीहरूको गोपनीयतालाई जोगाउन, राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरूले यी व्यक्तिहरूका बारेमा सङ्कलित सूचना र तथ्याङ्कको गोपनीयता कायम राख्नु आवश्यक छ । होन्डुरन कानूनको धारा ३१ अन्तर्गत, प्राविधिक समितिका सदस्यलाई संरक्षण प्रक्रियाबाट प्राप्त जानकारी रघटना विश्लेषणसम्बन्धी सम्पूर्ण जानकारीको कडा गोपनीयता कायम राख्ने जिम्मेवारी छ । सो विपरीत गरेमा सदस्यहरू सजायका भागी हुन्छन् ।

दफा ३५

नागरिक समाजसँग परामर्श

संयन्त्रका कामका सबै पक्षको सम्बन्धमा (सक्षम निकायले) मानव अधिकार रक्षकहरू र अन्य नागरिक समाजकर्मीहरूसँग परामर्श गर्नेछ ।

दफा ३६

स्रोत र संसाधनहरू

- (१) (सक्षम निकाय) ले संयन्त्रको कार्य सम्पन्न गर्न र सोलाई शक्तिको पूर्ण र प्रभावकारी उपयोग गर्न सक्षम बनाउन पर्याप्त वित्तीय स्रोत प्रदान गर्नेछ ।
- (२) यस कानूनको उद्देश्य पूरा गर्न उपदफा १ भन्दा थप वित्तीय स्रोतहरू प्राप्त गर्न (सक्षम निकाय) ले मानवअधिकार रक्षकहरूको संरक्षणको लागि कोष स्थापना गर्नेछ ।
- (३) कोषका स्रोतहरू यस कानून अन्तर्गतका संरक्षण र निवारण उपायहरू र कानूनबमोजिमका अन्य कार्यहरूको कार्यान्वयनको लागि मात्र प्रयोग गरिनेछ ।
- (४) कुनै वास्तविक वा प्रत्यक्ष हितहरूकाबिच द्वन्द्व नभएको खण्डमा, उपरोक्त कोषले निम्न प्राप्त गर्न सक्नेछ :
 - (क) सार्वजनिक क्षेत्र र निजी क्षेत्रबाट अनुदान र ऋणहरू
 - (ख) स्वदेशी र विदेशी व्यक्तिहरू, समूहहरू, सङ्घहरू र सङ्गठनहरू र संस्थाहरूबाट योगदान
 - (ग) संयन्त्रको चल र अचल सम्पत्तिबाट प्राप्त रकमहरू ।
- (५) संयन्त्र र संयन्त्रद्वारा अधिकृत अन्य निकायहरूले कोष उपयोग गर्न सक्नेछन् ।
- (६) कोष पूर्ण पारदर्शिताका साथ परिचालित गरिनेछ र संयन्त्रको वार्षिक प्रतिवेदनमा कोषको प्रयोगबारे समावेश गरिनेछ ।

टिप्पणी

विशेष समाधीक्षकको प्रतिवेदनको अनुच्छेद १३१ मा, मानव अधिकार रक्षकहरूको संरक्षणका लागि स्थापित राष्ट्रिय संस्थाहरूलाई 'स्वतन्त्र रूपमा सञ्चालन गर्न सक्षम, विश्वसनीय र प्रभावकारी हुन, पर्याप्त मात्रामा श्रोत संसाधन उपलब्ध गराइनुपर्नेका साथै, रक्षकहरूको शारीरिक र मनोवैज्ञानिक संरक्षण सुनिश्चित गर्न भौतिक संसाधनहरू पनि प्रदान गरिनुपर्ने' सिफारिस गरिएका थिए।

मानव अधिकार परिषद् संकल्प प्रस्ताव २२/६ मा, राज्यहरूलाई निम्न आह्वान गरिएको छ :

' राज्य भित्र पारदर्शिता र जवाफदेहिताका लागि, अन्य साधारण मानव अधिकारसँग असम्बन्धित गतिविधिहरूमा बन्देज लगाउनु पर्ने अवस्थामा बाहेक, घोषणापत्र बमोजिमको मानव अधिकारसम्बन्धी कामका लागि रक्षकहरूले प्राप्त गर्ने संसाधनका सम्भावित श्रोतहरूमा विभेदकारी रूपले बन्देज नलगाउने सुनिश्चित गर्ने साथै संसाधन र श्रोतको उत्पत्तिस्थलका कारण कुनै पनि कानून प्रयोग गरेर मानव अधिकार रक्षार्थ गरिएका गतिविधिहरूलाई अपराधिकारण नगरिने वा अवैधानिक मान्यता नदिइने सुनिश्चित गर्नुपर्नेछ ।'¹⁵

उपरोक्त दफा निम्न विषयबाट प्रेरित छ : (क) मेक्सिकन कानूनको धारा ४८ र ४९ ; (ख) नेपाली विधेयकको धारा १६; (ग) हन्डुरन कानूनको धारा ६६ ; र CEJIL-PI बाट गरिएको सम्बन्धित संयुक्त विश्लेषण।¹⁶

दफा ३७

प्रशिक्षण र परीक्षण (Vetting)

- (१) सुरक्षा र कानून कार्यान्वयन गर्ने व्यक्तिहरू सहित, संयन्त्रमा संलग्न सबैको उचित परीक्षण गरिनु पर्दछ। काम शुरु गर्नु अगावै प्रशिक्षित गरिनु पर्दछ। साथै, कानूनको पूर्ण र प्रभावकारी कार्यान्वयन सुनिश्चित गर्न निरन्तर प्रशिक्षणको व्यवस्था गरिनु पर्दछ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिमको प्रशिक्षण अन्तर्गत मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूबारे, पीडित र बढी जोखिममा रहेका रक्षकहरू, विशेषगरी लैङ्गिक पहिचान र यौनिक भ्रुकावका विषयमा, ग्रामीण क्षेत्रहरूमा कार्यरत रक्षकहरू, र महिला मानव अधिकार रक्षकहरूका संरक्षण आवश्यकताहरूबारे प्रशिक्षण आदि पर्दछन्।

टिप्पणी

मानव अधिकार परिषद्को संकल्प प्रस्ताव १३ / १३ मा राज्यहरूलाई निम्न आह्वान गरिएको छ :

... संरक्षण उपायहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न पर्याप्त श्रोतसाधनहरू उपलब्ध गराउने र साथै कार्यान्वयन गर्ने व्यक्तिहरूलाई विशिष्ट प्रशिक्षण दिने।¹⁷

विशेष समाधीक्षकको प्रतिवेदनको अनुच्छेद ८८ मा निम्न सिफारिस गरिएको छ :

... संरक्षण कार्यक्रमहरूमा संलग्न सुरक्षा र कानून कार्यान्वयन निकायका अधिकारीहरूले लैङ्गिक र मानव अधिकारका विषयहरूमा विशिष्ट तालिम प्राप्त गर्नुपर्दछ। रक्षकहरूको शारीरिक सुरक्षा अप्रशिक्षित तेस्रो पक्षहरूलाई, तालिम नदिएसम्म, जिम्मा लगाइनु हुँदैन।

¹⁵ UN Human Rights Council, Protecting human rights defenders, 12 April 2013, A/HRC/RES/22/6, para 9(b).

¹⁶ www.ishr.ch/sites/default/files/article/files/analysis-ley-de-proteccion-para-defensoresas_translated_final.pdf

¹⁷ UN Human Rights Council, Protection of human rights defenders, 15 April 2010, A/HRC/RES/13/13, para 11.

प्रस्तुत नमुना कानून अन्तर्गत नै विशिष्ट प्रशिक्षण कार्यक्रमहरूको खाका राख्नु भन्दा राज्यहरूकै स्वविवेकमा सो विषयलाई छोट्टो पने ठानिएको छ । प्रत्येक राज्यका आआफ्ना मानव अधिकारसम्बन्धी जोखिम विश्लेषण गरेर, नागरिक समाजसँग परामर्श गरेर, प्रशिक्षण कार्यक्रम विकास गर्दा, यस कानूनमा समाविष्ट उद्देश्य प्राप्त हुने विश्वास गरिएको छ ।

विशेष जोखिममा रहेका रक्षकहरूको समूहका अवस्था र संरक्षण आवश्यकताअनुसार प्रशिक्षण कार्यक्रम निर्माण गर्नु पर्दछ भन्ने उपदफा (२) ले स्पष्ट पारेको छ । यी रक्षकहरू विभिन्न राष्ट्रिय सन्दर्भमा फरक हुन सक्दछन् ।

परिच्छेद ५ : परिभाषाहरू र यस कानूनको प्रयोगात्मक सीमा

दफा ३८ परिभाषाहरू

- (१) यस कानूनको प्रयोजनका लागि, “मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरू” ले अन्तर्राष्ट्रिय, क्षेत्रीय मानव अधिकार उपकरणहरू र प्रथाजनित अन्तर्राष्ट्रिय कानून (Customary International Law) द्वारा र तीअनुरूपका राष्ट्रिय कानूनहरूद्वारा मान्यता प्राप्त वा घोषित अधिकार र स्वतन्त्रताहरूलाई जनाउँछ ।
- (२) यस कानूनको प्रयोजनका लागि, ‘त्रास वा प्रतिशोध’ ले कुनै पनि प्रकारको हिंसा, धम्की, प्रतिकार, व्यवहारमा वा कानूनतः (de facto or de jure) गरिएको प्रतिकूल भेदभाव, दबाव वा अन्य कुनै पनि स्वेच्छाचारी वा दुर्व्यवहारजन्य काम वा व्यक्तिको प्रतिष्ठा वा मानव अधिकार रक्षक भएर गरेका, गर्न खोजिएका वा प्रस्ताव गरिएका, काम वा गतिविधि लगायतका कारण निम्नविरुद्ध गरिएका कार्यहरूलाई जनाउँछ :
- (क) मानव अधिकार रक्षक ;
- (ख) मानव अधिकार रक्षकका सहयोगी ;
- (ग) मानव अधिकार रक्षकद्वारा नियुक्त कानून व्यवसायी वा अन्य प्रतिनिधि, जसले रक्षकका काम गर्ने वा सो का तर्फबाट काम गर्दछन् ;
- (घ) रक्षकका परिवारका सदस्य वा नातेदार ;
- (ङ) मानव अधिकार रक्षकसम्बद्ध भएको औपचारिक वा अनौपचारिक समूह, सङ्घ, सङ्गठन वा सञ्जाल ;
- (च) रक्षकका वा उपरोक्त उपदफा (ख) र (ङ) मा उल्लिखित व्यक्ति वा निकायका घर, जमिन वा सम्पत्ति ।
- (३) यस कानूनको प्रयोजनका लागि निम्नलिखित परिभाषाहरू पनि लागु हुनेछन् :
- (क) ‘सहयोगी’ भन्नाले मानव अधिकार रक्षकले, जससँग मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रता प्रवर्द्धन गर्न काम गर्दछन्, सो व्यक्तिलाई जनाउँछ
- (ख) ‘कोष’ भन्नाले मानव अधिकार रक्षकको संरक्षणका लागि यस कानूनको परिच्छेद ४ दफा ३६ (२) बमोजिम स्थापित कोषलाई जनाउँछ ;
- (ग) ‘संयन्त्र’ भन्नाले मानव अधिकार रक्षकको संरक्षणका लागि परिच्छेद ४ बमोजिम स्थापित संयन्त्रलाई जनाउँछ
- (घ) ‘संरक्षण उपायहरू’ भन्नाले यस कानूनको परिच्छेद ४ अन्तर्गत उपलब्ध गराइने उपायहरू र तत्काल संरक्षण उपायहरूलाई जनाउँछ
- (ङ) ‘सार्वजनिक निकाय’ भन्नाले कानूनबमोजिम दिइने, विनियोजित गरिने, सरकारी निकायद्वारा करार मार्फत दिइने, सार्वजनिक प्रकृतिको काम गर्ने कुनै व्यक्ति वा निकायलाई जनाउँछ ।

टिप्पणी

उपदफा (१)

मस्यौदाकारहरूले मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरूको व्यापक परिभाषा राखेका छन् । संहिताकरण गरिएका मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरू बमोजिम मात्र परिभाषित गरिनु प्रतिबन्धात्मक हुन सक्ने मानिएकाले व्यापक परिभाषा राखिएको हो ।

यद्यपि, त्यस्ता दस्तावेजहरूमा निम्न लगायत पर्दछन् :

- (क) मानव अधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्र ;
- (ख) व्यक्ति, समूह, र समाजका अङ्गहरूको विश्वव्यापी मान्यता प्राप्त मानव अधिकार र आधारभूत स्वतन्त्रताको संवर्द्धन र सुरक्षा गर्ने अधिकार र दायित्वसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय घोषणापत्र ;
- (ग) सबै किसिमका जातीय भेदभाव उन्मूलन गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि
- (घ) आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध
- (ङ) नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध
- (च) महिलाविरुद्ध हुने सबै किसिमका भेदभाव उन्मूलन गर्ने महासन्धि
- (छ) यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा दण्डविरुद्धको महासन्धि
- (ज) बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धि
- (झ) आप्रवासी कामदारहरू तथा तिनीहरूको परिवारका सदस्यहरूको अधिकारको संरक्षणसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि
- (ञ) बलपूर्वक बेपत्ताबाट सबै व्यक्तिहरूको संरक्षणसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि
- (ट) अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको अधिकारसम्बन्धी महासन्धि
- (ठ) आदिवासीहरूको अधिकारसम्बन्धी घोषणापत्र
- (ड) सान्दर्भिक क्षेत्रीय मानवाधिकार दस्तावेजहरू, जस्तै मानव र मानिसहरूको अधिकारसम्बन्धी अफ्रिकी बडापत्र, अमेरिकी अधिकार मानव अधिकार महासन्धि
- (ढ) यो कानून लागु भए पश्चात् अपनाइएका अन्य सान्दर्भिक मानव अधिकार सम्बन्धी दस्तावेजहरू ।

प्रथाजनित अन्तर्राष्ट्रिय कानूनलाई पनि विशेषगरी यस सूचीमा राख्नु पर्दछ ।

यद्यपि, उपरोक्त मानव अधिकारसम्बन्धी दस्तावेजहरूको सूची लचिलो हुनुपर्दछ । केही मानव अधिकार रक्षकहरूले कुनै अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूमा मान्यता प्राप्त गरिनसकेका अधिकार र स्वतन्त्रताको प्रबर्द्धन गरिरहेका हुनाले पनि उपरोक्त सूची लचिलो हुनु पर्दछ ।

धेरै राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय निकायहरूले, आफ्ना न्यायिक निर्णयहरूमा, उपरोक्त दस्तावेजहरू र प्रथाजनित अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको प्रयोग र व्याख्या गरी मानवअधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताको विषयवस्तुबारे प्रष्ट पारेका छन् ।

यस्ता निर्णयहरूको महत्वका कारण, “मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताहरू” को परिभाषाको व्याख्या गर्नुपर्दा, उक्त निर्णयहरूलाई आधार मान्न सकिन्छ, भन्ने किसिमको थप एक वाक्य परिभाषा अन्तर्गत राख्न सकिन्छ ।

उपदफा (२)

‘त्रास वा प्रतिशोध’ को परिभाषा संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय घोषणापत्रको धारा १२(२) मा आधारित छ, जसले निम्न व्यवस्था गरेको छ :

सबैको, व्यक्तिगत वा अरूसँग मिलेर, यस घोषणापत्रमा उल्लेख भएका अधिकारको वैधानिक उपभोग गर्दा कुनै पनि हिंसा, धम्की, प्रतिशोध, व्यवहारमा वा कानूनतः (de facto or de jure) गरिने नकारात्मक भेदभाव, दबाव वा अन्य स्वेच्छाचारी कार्यविरुद्ध, सक्षम निकायहरूद्वारा संरक्षित गरिने सुनिश्चित गर्न राज्यले आवश्यक सम्पूर्ण उपायहरू अपनाउनु पर्दछ ।

मानव अधिकार रक्षक उपरमात्र नभई उनका परिवारका सदस्यहरू, प्रतिनिधिहरू, सहयोगीहरू, वा रक्षकसम्बद्ध भएको समूह, सङ्घ, वा सङ्गठन उपर त्रास वा प्रतिशोधको जोखिम हुँदा पनि

मानव अधिकार प्रवर्द्धन र संरक्षण गर्ने रक्षकको क्षमतामा हास आउँछ । मस्यौदाकारहरूले उपदफा २(घ) मा 'परिवारका सदस्य' को परिभाषा राख्न उपयुक्त ठानेनन् । त्यस्तो परिभाषा राख्दा, व्यवहारमा, उपदफाको प्रयोग संकुचित हुने ठानियो । परिवारका सदस्यहरू भन्ने शब्दहरूको यथासम्भव व्यापक व्याख्या र सम्बन्धित राज्यको परम्परा र संस्कृतिअनुसार अनुकूलन गरिनु पर्दछ ।

कुनै पनि घरेलु उपकरणहरूले मानव अधिकार रक्षकका परिवारका सदस्य अन्तर्गत कोको पर्दछन् भनेर परिभाषा दिएका छैनन् । बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धिको धारा ५ ले निम्न व्यवस्था गरेको छ :

बालबालिकाले यस महासन्धिमा स्वीकार गरिएका अधिकारहरूको प्रयोग गर्दा उनीहरूको विकासशील क्षमतासँग मेल खाने किसिमले समुचित निर्देशन र मार्गदर्शन दिनको लागि बालबालिकाका बाबुआमा वा, लागु हुने अवस्थामा, विस्तारित परिवारका वा स्थानीय प्रथाबाट व्यवस्था भए अनुसार समुदायका सदस्यहरू, कानुनी संरक्षक वा बालबालिकाका लागि कानुनी रूपमा जिम्मेवार अन्य व्यक्तिहरूको उत्तरदायित्व, अधिकार र कर्तव्यहरूको सम्मान गर्ने छन् ।

परिवारको, उपरोक्त व्यापक परिभाषाले संसारका विभिन्न क्षेत्रहरूमा हुर्किने बालबालिकाका विविध नातागोता र सामुदायिक व्यवस्थाहरू दसाएको छ । हेर्नुहोस्, UNICEF, Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child -2007), Commentary on Article 5, p 76. Section 3A-1 and -2) of the Victorian Magistrates' Court Act 1989, and §701 of the US Securities Act 1933.

मानव अधिकार रक्षकको संरक्षणका लागि बनाइने कुनै पनि कानूनमा परिवारका सदस्यहरूको परिभाषा गर्दा उपरोक्त दस्तावेज र व्याख्याहरूलाई मनन गरी व्यापक बनाइनु पर्दछ । साथै, मानव अधिकार रक्षक र उनीहरूका विविध नातागोता र सम्बन्धहरू, अन्तर्गत, रगतको नाता भएका सदस्यहरू मात्र नभई, वैवाहिक र अन्य सम्बन्धहरूलाई पनि समावेश गर्नु पर्दछ ।

उपदफा (३)

उपदफा (३) मा परिभाषित 'सहयोगी' व्यापक छ, र यसले रक्षक र रक्षकसँग काम गर्ने व्यक्तिबिच हुनसक्ने थुप्रै किसिमका कार्यगत र पेसागत सम्बन्धहरूलाई समेटेको छ ।

'सार्वजनिक निकाय' को परिभाषा, भिक्टोरियन मानव अधिकार र दायित्वसम्बन्धी बडापत्र २००६ को दफा ४ अन्तर्गत प्रयुक्त "सार्वजनिक अङ्ग" को तुलनामा सरलीकरण गरिएको छ ।

दफा ३८(३)(ड) मा प्रयुक्त 'सार्वजनिक निकाय' को परिभाषालाई विभिन्न राज्यका विविध परिवेश अनुसार अनुकूलन गरिनुपर्दछ ।

दफा ३९

अविभेदकारी रूपमा लागु हुने

प्रस्तुत कानून नेपालको अधिकार क्षेत्र, भूभाग वा नियन्त्रणमा भएका सबै मानव अधिकार रक्षकहरूलाई लिङ्ग, नश्ल, जाति, रङ्ग, भाषा, धर्म वा विश्वास, राजनीतिक वा अन्य विचार, राष्ट्रिय, जातीय वा सामाजिक उत्पत्ति, राष्ट्रियता, उमेर, आर्थिक अवस्था, सम्पत्ति, वैवाहिक स्थिति, जन्म, अपाङ्गता, यौनभुकाव, लैङ्गिक पहिचान, यौन विशेषताहरू वा अन्य स्थिति आदिमा आधारित कुनै प्रकारको भेदभाव बिना लागु हुनेछ ।

टिप्पणी

क्षेत्रीय परामर्शका क्रममा¹⁸ उठेको एक सुझावका आधारमा यो दफा राखिएको हो । यो दफा सबै मानव अधिकार रक्षकहरूले कानुन प्रदत्त अधिकार र संरक्षण उपभोग गर्न सकून्, भन्ने आशयले थप संरक्षणका रूपमा राखिएको हो ।

दफा ३९ जस्तै व्यवस्था मानव अधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्रको धारा २ मा पनि पाइन्छ :

जाति, वर्ण, लिङ्ग, भाषा, धर्म, राजनीतिक वा अन्य विचारधारा, राष्ट्रिय वा सामाजिक उत्पत्ति, सम्पत्ति, जन्म वा अन्य कुनै हैसियतजस्ता कुनै पनि आधारमा कुनै पनि किसिमको भेदभाव विना प्रत्येक व्यक्तिलाई यस घोषणापत्रमा उल्लिखित अधिकार र स्वतन्त्रताहरूको अधिकार हुनेछ । साथै कुनै पनि व्यक्ति रहेका मुलुक वा इलाका स्वतन्त्र, स्वशासनरहित वा सार्वभौमसत्ताको अन्य कुनै पनि सीमाको अधीनमा रहेको जे भए ता पनि त्यस्तो मुलुक वा इलाकाको राजनीतिक, क्षेत्राधिकारगत वा अन्तर्राष्ट्रिय हैसियतका आधारमा कुनै पनि भेदभाव गरिने छैन ।

आप्रवासी कामदारहरू तथा तिनीहरूको परिवारका सदस्यहरूको अधिकारको संरक्षणसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि (आप्रवासी कामदार महासन्धि) को धारा १(१) मा :

यो महासन्धि अन्यथा लेखिएको बाहेक, सबै आप्रवासी कामदार र तिनीहरूको परिवारका सदस्यहरूलाई, लिङ्ग जाति, वर्ण, भाषा, धर्म वा विचार, राजनीतिक वा अन्य विचार, राष्ट्रिय, जातिय वा सामाजिक उत्पत्ति, राष्ट्रियता, उमेर, आर्थिक स्थिति, सम्पत्ति, वैवाहिक स्थिति, जन्म वा अन्य स्थितिमा आधारित कुनै प्रकारको भेदभाव विना लागु हुनेछ ।

आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्धको धारा २(२) मा :

प्रस्तुत अनुबन्धका पक्ष राष्ट्रहरू, अनुबन्धमा उल्लिखित अधिकारहरू जाति, वर्ण, लिङ्ग, भाषा, धर्म, राजनीतिक वा अन्य विचार, राष्ट्रिय वा सामाजिक उत्पत्ति, सम्पत्ति, जन्म वा अन्य हैसियतका आधारमा कुनै पनि प्रकारको भेदभाव विना उपभोग गरिने कुराको प्रत्याभूति दिने प्रतिज्ञा गर्दछन् ।

आप्रवासी कामदार महासन्धिको भाषा उपरोक्त दफा ३ मा साभार गरिएको हो किनभने यो तुलनात्मक रूपमा बढी व्यापक छ । गतिशील अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार मापदण्ड र न्यायशास्त्र भल्काउन, अपाङ्गता, यौनिक भुकाव, लैङ्गिक पहिचान र यौन विशेषताहरूलाई उपरोक्त दफामा समावेश गरिएको छ । उक्त दफाले अपाङ्गता भएका व्यक्तिका अधिकारसम्बन्धी महासन्धि¹⁹ र यौनिक भुकाव र लैङ्गिक पहिचानसम्बन्धी लागु हुने अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानुनका योग्यकर्ता सिद्धान्त²⁰ लगायतलाई आत्मसात् गरेको छ ।

18 International Service for Human Rights, Project report: Regional Consultation on Model National Law on the Recognition and Protection of Human Rights Defenders, Section 6.8.1.1.

19 हेर्नुहोस् उदाहरणका लागि, अपाङ्गता भएका व्यक्तिका अधिकारसम्बन्धी महासन्धिको धारा ५(२) : 'पक्षराज्यले अपाङ्गताका आधारमा हुने सबै भेदभाव प्रतिबन्धित गर्ने र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई सबै प्रकारका भेदभावविरुद्ध समान र प्रभावकारी कानुनी संरक्षण प्रदान गर्नु पर्नेछ ।'

20 यौनिक भुकाव र लैङ्गिक पहिचानसम्बन्धी हुने अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानुनका योग्यकर्ता सिद्धान्तहरूको सिद्धान्त नं २ : " प्रत्येकलाई, यौनिक भुकाव वा लैङ्गिक पहिचानका आधारमा, विना विभेद, सबै मानव अधिकार उपभोग गर्न पाउने अधिकार छ ।"

अनुसूची १ : मानव अधिकार रक्षकहरूको संरक्षण गर्ने संयन्त्रको कार्यादेश, श्रोत/संसाधन र कार्यान्वयनसम्बन्धी सम्भावित थप प्रावधानहरू

टिप्पणी

यस अनुसूचीअन्तर्गत, थुप्रै प्रावधानहरू राखिएका छन्, जुन प्रस्तुत नमुना कानून, नियम वा अध्यादेशमा समावेश गर्न सकिनेछन् र यस कानूनको परिच्छेद ४ लाई क्रियान्वित गर्न मद्दत गर्नेछन् ।

दफा १

संरक्षण उपायहरूका लागि निवेदन

- (१) संरक्षण उपायहरूका लागि मानव अधिकार रक्षकहरू र दफा ३८(२)(ख) देखि (ड)मा उल्लिखित व्यक्तिहरूको लिखित वा मौखिक रूपमा (दिइएको निवेदन फारमको खाका अनुसार) वा सो उद्देश्यका लागि स्थापित हप्ताको ७ दिन २४ घण्टा उपलब्ध हुने आपतकालीन हटलाइनमार्फत निवेदन दिन सक्नेछन् ।
- (२) विभिन्न परिस्थितिका कारण लिखित रूपमा निवेदन दिन नसकेको खण्डमा (आपतकालीन हटलाइन मार्फत) वा मौखिक रूपमा पनि निवेदन दिन सकिने छ ।
- (३) (निवेदन प्राप्त गर्ने अधिकारीले) निम्न कार्य गर्ने छन् :
 - (क) संरक्षण उपायहरू वा तत्काल संरक्षण उपायहरूका लागि आएका निवेदनका लागि आवश्यक विवरणहरू प्राप्त गर्ने
 - (ख) अनावश्यक ढिलाइ नगरी र (६ घण्टा) भित्र निवेदनको लिखित रेकर्ड संयन्त्रलाई प्रेषण गर्ने
 - (ग) त्रास वा प्रतिशोधको जोखिम देखिएमा, यथाशीघ्र, संयन्त्रमा निवेदनको लिखित रेकर्ड प्रेषण गर्ने ।

दफा २

निवेदनको समीक्षा

- (१) दफा ४ अन्तर्गतको तत्काल संरक्षण उपायहरूको कार्यविधि लागु भएमा बाहेक, निवेदन पाएको (दुई हप्ता) भित्र संयन्त्रले निम्न कार्य गर्नेछ :
 - (क) त्रास वा प्रतिशोधजन्य कार्य हुने वास्तविक खतरा लगायत बृहत जोखिम विश्लेषण गर्ने, र महिला मानव अधिकार रक्षक र विशेष जोखिममा रहेका अन्य रक्षकहरूका संरक्षण आवश्यकतालाई लैङ्गिक दृष्टिकोणबाट समेत हेर्ने र हिंसाको मूल कारण पहिचान गर्ने
 - (ख) संरक्षण उपायहरूका लागि प्राप्त निवेदन स्वीकृत गर्ने नगर्ने निर्धारण गर्ने ।
- (२) संरक्षण उपायहरूको लागि निवेदन स्वीकृत भएमा उही (दुई हप्ता) को अवधिभित्र संयन्त्रले निम्न गर्नेछ :

- (क) संरक्षण योजनाको विकास गर्ने र संरक्षण उपायहरू परिभाषित गर्ने
- (ख) संरक्षण योजना र उपायहरूको कार्यान्वयनको समयसीमा र तरिका निर्दिष्ट गर्ने
- (ग) संरक्षण उपायहरूका लाभार्थी वा लाभार्थीहरूको पहिचान गर्ने ।
- (३) संरक्षण उपायहरूको लाभार्थीहरू मानव अधिकार रक्षकहरू र दफा ३८(२)(ख) देखि (ड) मा उल्लिखित व्यक्तिहरू हुन सक्ने छन् ।
- (४) संरक्षण उपायहरू लाभार्थी वा लाभार्थीहरूको स्वेच्छामा मात्र कार्यान्वयन गरिने छ ।
- (५) उपदफा (१) वा (२) अन्तर्गतको संयन्त्रको निर्णय निवेदकलाई लिखित रूपमा सूचित गरिनेछ र सो मा निर्णयका कारणहरू पनि खुलाइने छन् ।
- (६) उपदफा (१) (क) अन्तर्गतको जोखिम विश्लेषणबारे र उपदफा (२)(क) अन्तर्गतका योजना र उपायहरू अपनाउँदा निवेदकसँग परामर्श गरिनेछ ।
- (७) लाभार्थी वा लाभार्थीहरूको स्पष्ट सहमति प्राप्त गरेपछि, संयन्त्रले मानव अधिकार रक्षकविरुद्ध गरिएका अपराध र ३८(२)(ख) देखि (ड) मा उल्लिखितको अनुसन्धान गर्ने सम्बन्धित निकायलाई जोखिम विश्लेषण दिनेछ ।

टिप्पणी

उपरोक्त दफाको अधिकांश भाषा मेक्सिकन कानूनको धारा २७ बाट प्रेरित छ ।

प्रस्तुत नमुना कानूनको उद्देश्य प्राप्तिका लागि संरक्षण उपायहरूको लाभ लिने व्यक्तिसँग व्यापक जोखिम विश्लेषणको अधिकार हुने र जसमा सो लाभार्थी वा उनको प्रतिनिधिसँग परामर्श हुनु पर्ने अपरिहार्य छ ।

विशेष समाधीक्षकको प्रतिवेदनको अनुच्छेद ८८ मा निम्न सिफारिस गरिएको थियो :

संरक्षण कार्यक्रमको शुरुवात गर्दा वा समीक्षा गर्ने अवधिभर मानव अधिकार रक्षकहरूसँग परामर्श गरिनु पर्नेछ र त्यस्ता कार्यक्रमको संरचना, कानून बमोजिम हुनुपर्नेछ । संरक्षण कार्यक्रमहरूले रक्षकका परिवारका सदस्य र नातेदारहरू समेतको सुरक्षाको समीक्षा गर्नु पर्नेछ ।

विशेष समाधीक्षकको प्रतिवेदनको अनुच्छेद ८९ ले मेक्सिकन कानूनको निम्न व्यवस्थाको प्रशंसा गरेको छ :

... लाभार्थीको आफ्नो जोखिमको विश्लेषण गरिँदा र आफूउपर अपनाइने संरक्षण उपायहरूको परिभाषामा भाग लिन पाउने अधिकार ।

मेक्सिकन कानूनको धारा २५ बमोजिम लाभार्थीको सहमति दिनसक्ने क्षमता नहुँदाको अवस्थाबाहेक निवेदनहरूमा तबमात्र कारवाही हुन्छ, जब उक्त संरक्षण खोजेका सम्भावित लाभार्थीद्वारा समर्थित हुन्छन् ।

दफा ३

संरक्षण योजना र उपायहरूको निर्माण

- (१) यो कानून लागू भएको (६ महिना) भित्र नागरिक समागसँग परामर्श गरी, अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यासमा आधारित, संरक्षण उपायहरूको एक लचिलो सूची संयन्त्रले बनाउनेछ । उक्त सूचीप्रत्येक (६) महिनामा समीक्षा र अध्यावधिक गरिनेछ ।

- (२) मानव अधिकार रक्षक र दफा ३८(२)(ख) देखि (ड) मा उल्लिखितका हकमा संयन्त्र र सम्बन्धित सार्वजनिक निकायहरूले कार्यान्वयन गर्न सक्ने संरक्षण उपाय अन्तर्गत निम्न विषय पर्दछन् :
- (क) सेलुलर उपकरणहरू, रेडियो, स्याटेलाइट फोन वा अन्य सञ्चार उपकरणहरूको प्रावधान
- (ख) लाभार्थीको घर वा अन्य कामको ठाउँमा क्यामेरा, लक, बत्ती वा अन्य सुरक्षा जडान
- (ग) बुलेट प्रूफ भेस्टको प्रावधान
- (घ) धातु डिटेक्टरहरूको जडान
- (ङ) सशस्त्र सवारी साधनहरूको प्रावधान
- (च) आपत्कालीन टेलिफोन लाइनहरू जडान
- (छ) सशस्त्र वा निशस्त्र सुरक्षाकर्मीहरू खटाइने
- (ज) कानुनी सहायताको प्रावधान वा पहुँच
- (झ) साइबर सुरक्षा सल्लाह, सहयोग र पूर्वाधारको प्रावधान
- (ञ) सार्वजनिक वा निजी कथन गर्ने वा समर्थनको प्रतिनिधित्व गर्ने
- (ट) कानुनी कारबाही वा पुर्पक्षमा उपस्थित हुने वा अवलोकन गर्ने
- (ठ) सुरक्षित घरको प्रावधान
- (ड) वैकल्पिक परिचय कागजातहरूको प्रावधान
- (ढ) यात्रा सहायता
- (ण) जोखिमको क्षेत्र बाहिर स्थानान्तरण
- (त) निकासी
- (थ) मनोवैज्ञानिक सहयोगको प्रावधान र आघात, तनाव व्यवस्थापन र कल्याणको लागि परामर्शको व्यवस्था
- (द) आर्थिक वा आय सहायता ।
- (३) संरक्षण योजना र उपायहरू अपनाउँदा, संयन्त्रले लाभार्थी वा लाभार्थीहरूसँग परामर्श गरी, उनीहरूको सहमति सुनिश्चित गर्नु पर्नेछ ।

टिप्पणी

उपरोक्त दफा मुख्यतया मेक्सिकन कानूनको धारा ३३ र ग्वाटेमाला क्याटलगाको अनुच्छेद ४.२ बाट प्रेरित छ । साथै क्षेत्रीय परामर्शमा पहिचान गरिएका जोखिमहरू पनि यसमा समावेश गरिएका छन् ।

मानव अधिकार रक्षकका संरक्षण हेतु बन्ने संयन्त्रलाई रक्षकहरूउपर हुने जोखिमको अनुसन्धानसँग जोडिनु पर्दछ । सम्बन्धित अनुसन्धानात्मक निकायहरूसँग लाभार्थीको, लाभार्थीको सहमति पाएपछि, जोखिम विश्लेषण पेस गर्नु पर्दछ ।

तत्काल संरक्षण योजना र उपायहरू

- (१) दफा १ बमोजिम बुझाइएको निवेदनबाट, तत्काल त्रास वा प्रतिशोधजन्य कार्य हुने देखिएमा, संयन्त्रले, बिना विलम्ब र निवेदन पाएको (६ घण्टा) नकटाइ त्रास वा प्रतिशोधको वास्तविक जोखिम भएको वा नभएको निर्धारण गर्नु पर्नेछ ।
- (२) कम समयभित्र त्रास वा प्रतिशोधजन्य कार्य हुन सक्ने वास्तविक जोखिम भएमा, बिना विलम्ब र उपरोक्तको (६ घण्टा) नकटाइ, संयन्त्रले तत्काल संरक्षण योजना बनाउनु पर्नेछ र संयन्त्र र सम्बन्धित सार्वजनिक निकायहरूको सहकार्यमा उक्त योजनाको, लाभार्थीहरूसँग अनुमति लिएर, कार्यान्वयन गर्नु पर्नेछ ।
- (३) तत्काल संरक्षण उपायअन्तर्गत निम्न पर्दछन् :
 - (क) निकासी
 - (ख) जोखिमको क्षेत्र बाहिर अस्थायी स्थानान्तरण
 - (ग) विशेष सुरक्षाकर्मीहरूद्वारा एस्कर्ट
 - (घ) सम्पत्ति सुरक्षित गर्न उपायहरू
 - (ङ) लाभार्थी वा लाभार्थीहरूको सुरक्षाको लागि आवश्यक हुने संयन्त्रद्वारा निर्धारित अन्य उपायहरू ।

टिप्पणी

मेक्सिकन कानुनले १२ घण्टाभन्दा कम समयमा आपतकालीन प्रतिक्रियाको लागि बनाएको उत्कृष्ट प्रक्रियाको प्रशंसा विशेष समाधीक्षकको प्रतिवेदनको अनुच्छेद ८ ले गरेको छ ।
उपरोक्त दफा मेक्सिकन कानुनको धारा २६ र ३२ बाट प्रभावित छ ।

संरक्षण उपायहरूको पुनर्समीक्षा र अन्त्य

- (१) संयन्त्रले संरक्षण उपायहरूको आवधिक पुनर्समीक्षा गर्नेछ र यस कानूनबमोजिम कार्यान्वयन भएका संरक्षण उपायहरूलाई उपयुक्त ठानेअनुसार, निरन्तरता दिन, परिमार्जन गर्न वा अन्त्य गरिदिन सक्नेछ । सो कार्य गर्न तल उल्लेखित कार्य सक्नेछ :
 - (क) संरक्षण उपायका लाभार्थीहरूको अन्तरवार्ता लिन सक्ने
 - (ख) संरक्षण उपायहरू कसरी कार्यान्वयन गरियो भन्नेबारे लाभार्थीहरूको प्रतिक्रिया अनुरोध गर्नसक्ने
 - (ग) अनुसन्धान र कानुनी प्रक्रियामा प्रगति गर्नेबारे लाभार्थीहरूसँग केही जानकारी भए अनुरोध गर्नसक्ने
 - (घ) त्रास वा प्रतिशोधका कार्यहरूको जोखिम बढाउने नयाँ सङ्काटासन्न परिस्थितिहरू आएको नआएको निर्धारण गर्ने
 - (ङ) परिवेश र मूलकारणहरू लगायतको जोखिम विश्लेषण गर्ने ।
- (२) संरक्षण उपायहरू अन्तर्गत निकासी (Evacuation) गर्नुपरेमा, लाभार्थीसँग परामर्श गरेर एक सुरक्षित वापसी योजना बनाउनु पर्नेछ ।
- (३) संयन्त्रले संरक्षण उपायहरू परिमार्जन गर्ने वा अन्त्य गर्ने प्रस्ताव गरेमा निम्न कार्य गर्नु पर्नेछ :

- (क) लाभार्थी वा लाभार्थीहरूलाई सोबारेमा पर्याप्त सूचना दिने
- (ख) लाभार्थी वा लाभार्थीहरूलाई सोबारेमा प्रतिक्रिया दिन उचित प्रक्रिया निर्धारण गर्ने र पर्याप्त मौका दिने ।
- (४) लाभार्थी वा लाभार्थीहरूले, संरक्षण उपायहरूको जानीबुझी र पटकपटक दुरुप्रयोग गरेमा संयन्त्रले संरक्षण उपायहरूलाई परिमार्जन गर्न सक्नेछ ।
- (५) त्रास वा प्रतिशोधजन्य कार्य हुने वास्तविक जोखिम नरहेको भनी संयन्त्रले निर्धारण गरेमा संयन्त्रले संरक्षण उपाय अन्त्य गर्न सक्नेछ ।

टिप्पणी

उपरोक्त दफा ग्वाटेमाला क्याटलगाको अनुच्छेद ३.२.२.४ र ३.२.२.५ बाट प्रेरित छ ।

मेक्सिकन कानूनको धारा ३६ र २७ बाट पनि प्रेरित छ ।

दफा ६ संयन्त्रको निर्णयको पुनरावलोकन

- (१) दफा १ बमोजिम संरक्षण उपायहरूको माग गर्ने निवेदकले (सम्बन्धित अदालत, न्यायाधिकरण वा अरू स्वतन्त्र सक्षम निकाय) लाई समीक्षाका लागि निम्न गर्न सक्नेछ :
 - (क) संयन्त्रको संरक्षण उपायहरूको लागि निवेदन अनुमोदन नगर्ने निर्णय
 - (ख) संरक्षण उपायहरू परिमार्जन गर्ने वा समाप्त गर्ने संयन्त्रको निर्णय
 - (ग) संयन्त्रद्वारा चयन गरिएका संरक्षण उपायहरू
 - (घ) दफा २ देखि दफा ४ अन्तर्गत संयन्त्रको मूल्याङ्कन र निर्णय
 - (ङ) संरक्षण उपायहरूको कार्यान्वयन ।
- (२) संयन्त्रले गरेको निर्णयको सूचना पाएको (३० दिन) भित्र समीक्षाका लागि निवेदन दिन सकिने छ ।
- (३) संयन्त्रले संरक्षण उपाय नदिने निर्णय गरेमा वा दिइएको संरक्षण फिर्ता लिइए पनि मानव अधिकार रक्षक र दफा ३८(२)(ख) देखि (ङ) मा उल्लिखित व्यक्तिहरूले नयाँ जोखिम पैदा भएमा नयाँ निवेदन दिन सक्ने छन् ।
- (४) उपदफा (१) को सम्बन्धमा (सम्बन्धित अदालत, न्यायाधिकरण, वा अरू स्वतन्त्र सक्षम निकाय)

संरक्षण उपायहरूको कार्यान्वयन कमजोर वा सन्तोषजनक नभएको विश्वस्त भएमा (सम्बन्धित अदालत, न्यायाधिकरण वा अरू स्वतन्त्र सक्षम निकाय) ले निम्न गर्न सक्ने छन् :

- (क) (अनुशासनात्मक कारबाही) स्थापित गर्ने
- (ख) (\$X सम्मको जरिवाना) राख्ने ।

टिप्पणी

मेक्सिकन कानून अन्तर्गत स्थापना गरिएको उजुरीसम्बन्धी कार्यविधिको संरक्षण उपायहरू कार्यान्वयन नगर्ने सार्वजनिक अधिकारीहरूलाई कानुनी कारवाही गरिने व्यवस्थाको, विशेष समाधीक्षकले प्रतिवेदनको अनुच्छेद ८९ मा प्रशंसा गरेका छन् ।

उपरोक्त दफा मेक्सिकन कानूनको परिच्छेद ११ बाट निकै प्रेरित छ । होन्डुरन कानूनको धारा ५४ र ५५ बाट पनि उपरोक्त दफा केही निर्देशित छ ।

दफा ७

प्रवर्द्धनात्मक र निवारणात्मक उपायहरू

- (१) संयन्त्रले, मानव अधिकार रक्षकहरूका कामलाई मान्यता दिने, समर्थनको प्रवर्द्धन गर्ने र त्रास वा प्रतिशोधजन्य कार्यहरूको निवारण गर्न पर्नेछ ।
- (२) उपदफा (१) मा उल्लिखित उद्देश्य पूर्तिका लागि संयन्त्रले निम्न कार्य गर्नेछ :
 - (क) मानवअधिकार रक्षकहरूको महत्वपूर्ण र वैध कार्यलाई प्रवर्द्धन गर्न सार्वजनिक वक्तव्य दिने र विशेषगरी सूचना र शिक्षामार्फत, सार्वजनिक जागरूकता बढाउन, सबै प्रेसका सबै अङ्गहरूको प्रयोग गर्ने
 - (ख) रोकथाम उपायहरूको प्रस्ताव गर्ने
 - (ग) त्रास र प्रतिशोधजन्य कार्यका खतराहरूसम्बन्धी तथ्याङ्क सङ्कलन गरी निष्कर्षको प्रतिवेदन तयार गर्ने र त्रास र प्रतिशोधजन्य कार्यहरूको राष्ट्रिय अनुगमन गर्ने
 - (घ) मानव अधिकार रक्षकहरूविरुद्ध आक्रमणको ढाँचा पहिचान गर्ने
 - (ङ) मानव अधिकार रक्षकहरू र दफा ३८(२)(ख) देखि (ङ) मा उल्लिखित उपर हुने भेदभाव, कलङ्कित गर्ने कार्य वा मानहानिका कार्यहरूविरुद्ध लड्ने र सार्वजनिक वक्तव्य दिने
 - (च) कार्यान्वयन भएका निवारणात्मक उपायहरू, संरक्षण उपायहरू र तत्काल संरक्षण उपायहरूको प्रभावकारिताको मूल्याङ्कन गर्ने ।
- (३) उपदफा (२)(ख) अन्तर्गतका निवारणात्मक उपायहरूमा, त्रास वा प्रतिशोध जन्य कार्य हुन नदिन, प्रारम्भिक चेतावनी प्रणाली (Early Warning System) र वैकल्पिक योजना (Contingency plan) का प्रणाली पनि तयार गर्नु पर्नेछ ।

टिप्पणी

संयन्त्रले प्रवर्द्धन र निवारणका उपायहरू प्रस्ताव गर्ने कार्य र जीवन, शारीरिक अखण्डता, सुरक्षा र मानव अधिकार रक्षकहरूको स्वतन्त्रतामा हुन सक्ने खतरहरूको निरन्तर राष्ट्रिय अनुगमन गर्ने कार्य महत्वपूर्ण छन् । सो गर्दा आक्रामकताको विधि पहिचान गर्न, मानवअधिकार रक्षकहरू उपर आइपर्ने जोखिमहरूको नक्साङ्कन गर्न र निवारणात्मक उपायहरू, संरक्षण उपायहरू र कार्यान्वयन भइसकेका तत्काल संरक्षण उपायहरूको प्रभावकारिताको समीक्षा गर्न सकिन्छ ।

विशेषगरी, सार्वजनिक चेतना जगाउने सम्बन्धमा उपरोक्त दफा राष्ट्रिय संस्थाहरूको स्थितिसम्बन्धी सिद्धान्तहरू र मेक्सिकन कानूनको धारा २३ र अध्याय ८ द्वारा सूचित छ ।

अनुसूची २ : नमुना कानून र अन्य कानूनबीच संगति वा मितव्ययिता (Compatibility) हुने सुनिश्चित गर्ने सम्भावित थप प्रावधानहरू

टिप्पणी

मानव अधिकार रक्षकहरूको संरक्षणको लागि विशेष कानून बनाउनुका साथै राज्यहरूले ती कानूनहरूको समीक्षा र संशोधन गर्नु पर्दछ, जसले मानव अधिकार रक्षकहरूको महत्वपूर्ण गतिविधिहरू र काममा अडकुश लगाउने वा अपराधिकरण गर्ने काम गर्दछन्।

विद्यमान मानव अधिकारसम्बन्धी कानूनहरूबाट प्रेरणा लिएर, यस अनुसूचीले परिच्छेद २ मा तोकिएका अधिकारहरूसँग अन्य कानूनको मितव्ययिता वा संगति भएको वा नभएको निर्धारण गर्न र अन्य कानूनको प्रावधानलाई यस कानूनसम्मत रूपमा व्याख्या गर्न संयन्त्र तोकेको छ।

राष्ट्रिय कानून र अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानूनबीच कुनै पनि असंगतिको पहिचान गर्ने र हुन नदिने बृहत् र प्रभावकारी पूर्व-विधायिकी वा विधायिकी प्रक्रियाहरू भएका अधिकार क्षेत्रहरूमा उपरोक्त दफाहरू आवश्यक वा उपयुक्त नहुन पनि सक्छन्।

दफा १

नमुना कानूनसंगत हुने व्याख्या रुचाइने

- (१) यस कानूनका उद्देश्य र परिच्छेद २ अन्तर्गतका अधिकारसम्मत हुनेगरी यथासम्भव कुनै पनि कानूनी प्रावधानको व्याख्या गरिने छ।
- (२) जब कानूनी प्रावधानहरू लागू हुने छन् तब सोउपर यो दफा कार्यान्वयन हुनेछ।

टिप्पणी

संयुक्त राज्य ग्रेट ब्रिटेनको मानव अधिकार ऐन १९९८ को दफा ३ र दक्षिण अफ्रिकी संविधानको धारा ३९(२) लगायत अन्य घरेलु मानव अधिकार कानूनका व्याख्यात्मक प्रावधानहरूबाट यो दफा प्रेरित छ।

यस कानून लागू हुनुअघिका कानूनी प्रावधानहरू पनि उपदफा (१) बमोजिम व्याख्या गरिनु पर्नेछ भनेर उपदफा (२) ले प्रष्ट पारेको छ।

दफा २

असंगतिको घोषणा (Declaration of Incompatibility)

कुनै कानूनी प्रावधानको व्याख्या र प्रयोग, यस कानूनको परिच्छेद २ मा तोकिएका अधिकारसङ्गत रूपमा गर्न सकिने वा नसकिने भनेर कुनै पनि कारवाहीमा अदालत वा न्यायाधिकरणले निर्धारण गर्दा, सो कानूनी प्रावधान परिच्छेद २ अन्तर्गतका एक वा एक भन्दा बढी अधिकारसँग बाभिएकोमा उक्त अदालत वा न्यायाधिकरण विश्वस्त भएमा सो अदालत वा न्यायाधिकरणले असंगतिको घोषणा वा त्यस किसिमको आदेशउपयुक्त भएअनुसार र प्राप्त अधिकारको सीमाभित्र रही गर्न सक्नेछ।

टिप्पणी

उपरोक्त दफा ग्रेटब्रिटेनको संयुक्त राज्यको मानव अधिकार ऐन १९९८ को दफा ४ मा आधारित छ।

दफा ३ सहित यस प्रावधानको प्रयोग राज्यको संवैधानिक रूपरेखाबमोजिम गर्नु पर्दछ।

दफा ३
असंगतिको घोषणाको परिणाम

- (१) दफा २ अन्तर्गतको असंगतिको घोषणाले :
- (क) जुन ऐनको प्रावधानका बारेमा घोषणा गरिएको हो सो प्रावधानको वैधता, निरन्तरता वा कार्यान्वयनमा असर पुग्ने छैन
- (ख) जुन कारबाहीका बारेमा घोषणा गरिएको हो सो का पक्षहरू उपर बन्धनकारी हुने छैन ।
- (२) दफा २ अन्तर्गतको असंगतिको घोषणा भएको (१२० दिन) भित्र जुन (घोषणाको विषयवस्तु भएको प्रावधान कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धित मन्त्री) ले (सक्षम निकाय) लाई प्रतिवेदन पेस गर्नु पर्नेछ ।
- (क) असंगतिको घोषणाबारे (सक्षम निकाय) को ध्यानाकर्षण गर्नु पर्नेछ
- (ख) असंगतिको घोषणाबारे सरकारले दिन प्रतिक्रियामा सल्लाह सुभाषा दिनु पर्नेछ ।

टिप्पणी

यो दफाले दफा २ अन्तर्गतको असंगतिको घोषणाको परिणामहरू उल्लेख गरेको छ ।

यो दफा ग्रेट ब्रिटेनको संयुक्त राज्यको मानव अधिकार ऐन १९९८ को दफा ४(६) मा आधारित छ ।

उपदफा (२) न्युजिल्यान्ड मानव अधिकार ऐन १९९३ को दफा (२-K) बाट प्रेरित छ ।

उपरोक्त दफा, प्रायजसो साझा कानुनी प्रणालीअन्तर्गतका वेस्टमिन्स्टर शैलीको संसदीय सर्वोच्चताको परम्पराबाट प्रेरित भए पनि, मन्त्रीबाट असंगतिको घोषणाको प्रतिवेदन प्राप्त गर्ने उपरोक्त उल्लिखित सक्षम निकाय संसदको सदस्य हुन आवश्यक छैन । राज्यको राजनीतिक शासन प्रणालीअनुसार सो मन्त्रीलाई सक्षम निकायले जवाफदेही बनाउन सबने अवस्था रहेसम्म सक्षम निकाय संसदको सदस्य हुनै पर्ने बाध्यता छैन ।

दफा ४

संगतिको घोषणा (Statement of compatibility)

- (१) कुनै पनि विधेयकको प्रावधान प्रस्ताव गर्ने सक्षम निकायले सो प्रावधानको संगतिको घोषणा तयार गर्न लगाउनु पर्दछ ।
- (२) कुनै पनि (मस्यौदा विधेयक) ल्याउने (विधायिकी) सदस्यले वा सोका प्रतिनिधिले उपदफा (१) बमोजिम संगतिको घोषणा तयार गर्न लगाई (मस्यौदा विधेयक) प्रस्तुत गर्दा संगतिको घोषणा पनि साथै (विधायिका / सक्षम निकाय) पेस गर्नु पर्दछ ।
- (३) सक्षम निकाय वा (विधायिका) ले उपदफा (१) बमोजिमको संगतिको घोषणा, प्रस्तावित कानुनी प्रावधानलाई अन्तिम रूप दिनु पूर्व, कम्तीमा २८ दिन अगाडि, प्रावधानसहित सार्वजनिक गर्नु पर्दछ र समाजका सदस्यहरूलाई उक्त प्रस्तावित प्रावधान उपर सो समयावधिमा टिप्पणी गर्ने मौका दिनु पर्दछ ।
- (४) उपदफा (१) बमोजिमको संगतिको घोषणाले निम्न विषय उल्लेख गर्ने पर्दछ :

- (क) (मस्यौदा विधेयक वा प्रस्तावित कानुनी प्रावधान जे सान्दर्भिक भए पनि) को यस कानुनको परिच्छेद २ प्रदत्त अधिकारसँग संगति छ कि छैन ? भन्ने (विधायिकी) सदस्य वा सक्षम निकायको राय र
- (ख) उपरोक्त राय अनुसार मस्यौदा विधेयक वा प्रस्तावित कानुनी प्रावधान असंगत भए सो असंगतिको प्रकृति र सीमा ।

टिप्पणी

असंगत कानुनी प्रावधान लागु गरिनु अगावै यस कानुनको परिच्छेद २ सँग हुने सक्ने असंगतितर्फ, राज्यका विधायिका र जनसमुदायको ध्यानाकर्षण गर्ने उपरोक्त दफाको उद्देश्य हो । उपरोक्त दफा मौजूदा राष्ट्रिय मानव अधिकार दस्तावेजहरूमा अवस्थित प्रावधानहरूबाट प्रेरित छ, जस्तै न्युजील्याण्ड अधिकारको बडापत्र ऐन १९९० ।

राष्ट्रिय कानुन र अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानुनबीच कुनै पनि असंगति पहिचान गर्ने र हुन नदिने बृहत र प्रभावकारी पूर्व-विधायिकी वा विधायिकी प्रक्रियाहरू भएका अधिकारक्षेत्रहरूमा, उपरोक्त दफाहरू आवश्यक वा उपयुक्त नहुन पनि सक्छन् ।

दफा ५

विधायिकी संगतिको समीक्षा (Legislative compatibility)

- (१) (न्यायमन्त्री / महान्यायधिवक्ता / अन्य सान्दर्भिक वा जिम्मेदार मन्त्री) ले सबै विद्यमान प्रावधानहरूको, प्रस्तुत कानुनसँग संगत भए नभएको समीक्षा गराउनु पर्दछ र यो कानुन लागु भएको (३ वर्ष) भित्र (विधायिका /सक्षम निकाय) समक्ष प्रतिवेदन पेस गर्न लगाउनु पर्दछ ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिमको समीक्षा अन्तर्गत, संगति मिलाउन आवश्यक संशोधन, परिमार्जन वा रद्द गर्नु पर्ने अवस्था समेतलाई विचार गरी प्रतिवेदनमा समवेश गर्नु पर्दछ ।

टिप्पणी

उपरोक्त दफाले विधायिका वा अन्य सक्षम निकाय समक्ष राज्यका मौजूदा कानुनको प्रस्तुत नमुना कानुनसँग हुनसक्ने असंगतिहरूप्रति ध्यानाकर्षण गर्न खोजेको छ र सोबमोजिम आवश्यक संशोधन, परिमार्जन वा रद्द गर्ने मौका दिएको छ । यस कानुनका मस्यौदाकारहरूले उपरोक्त दफा राख्नु पर्ने महत्वपूर्ण ठाने, किनभने, असंगत मौजूदा कानुनी प्रावधानहरूले यस कानुनका उद्देश्य, मनसाय वा प्रभावकारितालाई विफल बनाउन सक्छन् ।

राष्ट्रिय कानुन र अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानुन बिच कुनै पनि असंगति पहिचान गर्ने र हुन नदिने बृहत् र प्रभावकारी पूर्व-विधायिकी वा विधायिकी प्रक्रियाहरू भएका अधिकारक्षेत्रहरू मा उपरोक्त दफाहरू आवश्यक वा उपयुक्त नहुन पनि सक्छन् ।

परिशिष्ट : मानव अधिकार रक्षकसम्बन्धी विद्यमान घरेलु दस्तावेजहरूको सूची

छोटो शीर्षक	पूरा शीर्षक
बेल्जियन प्रस्ताव	Proposition de Résolution Relative á la Protection des Défenseurs des Droits Humains -2012)
ब्राजिलियन विधेयक *	Programa de Proteção aos Defensores dos Direitos Humanos da Secretaria de Direitos da Presidência da República
ब्राजिलियन अध्यादेश	Decreto N° 6.044, de 12 de fevereiro de 2007. Política Nacional de Proteção aos Defensores dos Direitos Humanos
बुर्किनाबे विधेयक	Avant-Projet de Loi Portant Protection des Défenseurs des Droits Humains au Burkina Faso -2012)
कोलम्बियन अध्यादेश *	Decreto 4065 -2011): Creación de la Unidad Nacional de Protección
कंगोलिज विधेयक	Avant-projet de loi sur la protection des défenseurs des droits humains -2008)
कंगोलिज मन्त्रीस्तरीय आदेश	Arrêté ministériel numéro 219/CAB/MIN/J&DH/2011 du 13 juin 2011 portant création, organisation et fonctionnement d'une cellule de protection des défenseurs des droits de l'Homme
ग्वाटेमाला सम्झौता *	Acuerdo sobre la Creación de un órgano de Análisis - 2008)
ग्वाटेमाला क्याटलग *	Catálogo de Medidas para la Prevención de los Abusos de Derechos Humanos y Protección de los Defensores de los Derechos Humanos y otro Grupos particularmente Vulnerables -2008)
ग्वाटेमाला नीति *	Política Nacional de Prevención y Protección para los Defensores de los Derechos Humanos y Otros Grupos Vulnerables -2009)
होन्डुरन कानून	Ley de Protección para las y los Defensores de los Derechos Humanos, Periodistas, Comunicadores Sociales y Operadores de Justicia -2015)
इन्डोनेसियाली विधेयक	Peraturan Presiden Republik Indonesia Nomor 23 Tahun 2011 Tentang Rencana Aksi Nasional Hak Asasi Manusia Indonesia Tahun 2011-2014
आइभोरियन कानून	Loi no. 2014-388 de 20 Juin 2014 Portant Promotion et Protection des Défenseurs des Droits de l'Homme
मेक्सिकन कानून	Ley para la Protección de Personas Defensoras de Derechos Humanos y Periodistas -2012)
मेक्सिकन नियम	Reglamento de la Ley Para la Protección de Personas Defensoras de Derechos Humanos y Periodistas -2012)
नेपाली विधेयक *	मानव अधिकार रक्षकहरूको मस्यौदा विधेयक २०६६ -2009)
फिलिपिन्स विधेयक	व्यक्ति, समूह, र समाजका अङ्गहरूको विश्वव्यापी मान्यता प्राप्त मानव अधिकार र आधारभूत स्वतन्त्रताको संवर्द्धन र सुरक्षा गर्ने अधिकार र दायित्वसम्बन्धी घोषणापत्र (संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय घोषणापत्र) १((द को कार्यान्वयन गर्न र मानव अधिकार रक्षकका केही अधिकार र उल्लङ्घन विरुद्ध सजाय गर्न बनेको एक ऐन -2011)

* दस्तावेजहरू NGO हरूद्वारा तयार

हाम्रो कामको वा यस प्रकाशनमा समेटिएका
कुनै पनि मुद्दाहरू बारेमा अधिक जानकारीको लागि
कृपया हाम्रो वेबसाइटको भ्रमण गर्नुहोस् : www.ishr.ch
वा हामीलाई सम्पर्क गर्नुहोस् : information@ishr.ch

www.facebook.com/ISHRGlobal

www.twitter.com/ISHRGlobal

जेनेभा कार्यालय

Rue de Varembé 1, 5th floor
P.O. box 16
CH-1211 Geneva 20 CIC
Switzerland

न्यूयोर्क कार्यालय

777 UN Plaza, 6th floor
New York, NY 10017
USA

ISHR

INTERNATIONAL SERVICE
FOR HUMAN RIGHTS